

Rettferdige ord

Humanistisk rettstenkning mellom rett og retorikk, lov og litteratur

Bjørn C. Ekeland

Avhandling for graden philosophiae doctor (PhD)
ved Universitetet i Bergen

2009

...literature demands the end of law...

Peter Goodrich

Tilegnet Triztan Vindtorn: en stor poet, en stor mann, et stort menneske

INNHold

FORORD	9
INNLEDNING	11
FORDOMMER: OM AVHANDLINGEN	12
<i>AVANT LA LETTRE</i> . MELLOM LINJENE: LITTERÆR VITEN UT AV SKAPET	21
I. DEKONSTRUKSJON SOM METODE	33
DEKONSTRUKSJON SOM DERRIDA?	37
KRITIKK SOM "DET MER ENN KRITISKE"	59
<i>UNIVERSITETET UTEN BETINGELSE (UUB)</i>	65
II. MELLOM LINJENE: RETT OG LITTERATUR	71
HVA ER "RETT OG LITTERATUR"?	71
RETT OG LITTERATUR: PRELIMINÆR TAKSONOMI	79
DEN AMERIKANSKE FORBINDELSEN: "LAW AND LITERATURE"	81
THE AMERICAN CONNECTION: PÅ NORSK? RETT OG LITTERATUR I NORSK KONTEKST	95
<i>INTERMESSO: LIVE IN HELSINKI</i>	115
BEYOND INTERPRETATION? ON THE FAR SIDE OF LEGAL HERMENEUTICS	115
III. <i>DE LEGE LATA</i>: HERMENEUTIKK, SPRÅK OG RETT(FERDIGHET)	129
MYSTISKE MYTER: RETTENS (SELV)RETTFERDIGE HERMENEUTIKK?	129
VOKTERNES VOKTERE: EKSEMPELET ARNE T.	142
TAL DANSK, DIN SORTE HUND! SPRÅKETS NÆRVÆRENDE FRAVÆR	147
SPRÅKETS FORSVINNING OG EKSEMPELET FRITZ M.	153
DEKONSTRUKTIV RETTFERDIGHET: AUTORITETENS MYSTISKE GRUNNLAG	172
ABSURDITETENS RETT OG RETTENS ABSURDITET: EKSEMPELET JOSEF K.	188
IV. <i>DE LEGE FERENDA</i>: RETTFERDIGE ORD	195
PREFACE: RETORIKKENS MASKE	198
INTERFACE: RETORIKK VS. POETIKK ELLER FETTEREN FRA KARMØY	207
DEFACE: Å DØMME DOMMEN	226
AVSLUTTENDE BETENKNINGER	239
BIBLIOGRAFI	258

OVERSIKT

INNLEDNING

- Fordommer: om avhandlingen* 12
- Avhandlingens hoveddeler I-IV 15
- Lost in translation: tverrfaglighet 17
- Oversettelsens problem 18
- Avant la lettre*. Mellom linjene: litterær viten ut av skapet 21

I. DEKONSTRUKSJON SOM METODE

- Dekonstruksjon som Derrida?* 37
- Kritikk som "det mer enn kritiske"* 59
- Universitetet uten betingelse (UuB)* 65

II. MELLOM LINJENE: RETT OG LITTERATUR

- Hva er "rett og litteratur"?* 71
- Rett og litteratur: preliminær taksonomi* 79
- Den amerikanske forbindelsen: "Law and Literature"* 81
- Pragmatisk juss: semiotisk konsekvenstenkning 81
- Kritiske juss-studier: dekonstruktiv tenkning som katalysator 83
- Motstykket: konservativ rettstenkning 86
- Den gylne middelvei: juss som sosial og kulturell aktivitet 88
- Den romantiske villfarelse: "law and literature" ved veis ende? 90
- The American connection: på norsk? Rett og litteratur i norsk kontekst* 95
- Retorikk i norsk rettsvitenskap 99
- Litteraturen i retten 106

INTERMESSO: LIVE IN HELSINKI

- Beyond Interpretation? On the Far Side of Legal Hermeneutics* 115

III. DE LEGE LATA: HERMENEUTIKK, SPRÅK OG RETT(FERDIGHET)

- Mystiske myter: rettens (selv)rettferdige hermeneutikk?* 129
- I mellomrommet: Hermes 129
- Inert hermeneutikk: juridisk fortolkningslære 132
- Vokternes voktere: eksempelet Arne T.* 142
- Tal dansk, din sorte hund! Språkets nærværende fravær* 147

Språkets forsvinning og eksempelet Fritz M. 153

Språkets forsvinning I: fravær av mening gjennom språklig oppløsning 154

 Språkets forsvinning II: mystifisering/tåkelegging av mening 155

 Språkets forsvinning III: talens talende taushet 157

 Språkets forsvinning IV: 0-dokumenter eller språklig for-dømming 161

Språkets forsvinning V: rettstalens sporløse bortgang, eller: Evig eies kun det "teipte" 163

 Språkets forsvinning: oppsummerende slutninger 166

 Var frifinnelsen av Fritz Moen i Torunn-saken rettferdig? 170

Dekonstruktiv rettferdighet: autoritetens mystiske grunnlag 172

 Lovens makt: rett vs. rettferdighet 174

Absurditetens rett og rettens absurditet: eksempelet Josef K. 188

IV. DE LEGE FERENDA: RETTFERDIGE ORD

Preface: retorikkens maske 198

Interface: retorikk vs. poetikk eller fetteren fra Karmøy 207

 Domstalens retorikk: Karmsund herredsrett, 27.11.1997 209

ETHOS: 212 – LOGOS: 214 – FICTIO: 217 – NARRATIO: 220 – CONCLUSIO: 224

Deface: å dømme dommen 226

 Kritikos 226 – Krisis 227 – Genos dikanikon 228

AVSLUTTENDE BETENKNINGER

 På forhånd – alltid allerede 239

 Rett, litteratur og humanistisk rettstenkning 241

 Nærhet og avstand 243

 Humanistisk rettstenkning i Imperiets tidsalder 246

 Den privilegerte litteraturen 251

 Slutten på begynnelsen 254

Forord

Denne avhandlingen er en utvidelse og videreføring av det som i sin tid ble skrevet som en hovedfagsavhandling kalt *Om lov og litteratur[vitenskap]. Litteraturvitenskapens etikk: rett, rettferdighet og dekonstruksjon*. (Universitetet i Bergen, 2001), som jeg med sikkerhet vet at minst fire mennesker har lest. Deler av teksten har vært publisert i ulike publikasjoner (markert med noter i teksten), men er her i stor grad endret og omarbeidet til avhandlingsformatet.

Avhandlingen er en del av prosjektet *Sannhetens vitnemål. Studier av vitenskapen i retten* ved Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier, Universitetet i Bergen. Prosjektet ble finansiert av Norges Forskningsråd (2003 – 2007).

En hel rekke mennesker fortjener en takk fra hodet og hjertet. Først og fremst: Arild Linneberg og Johan Dragvoll, pionerer og kolleger i Bergenskolen for litteratur og rett, uten hvem ingenting av dette ville blitt verken tenkt eller skrevet. En egen takk også til prosjektleder for *Sannhetens Vitnemål*, Svein Atle Skålevåg, som så potensialet i et emne da få andre gjorde det. I tillegg: professor Jan Fridthjof Bernt ved Juridisk fakultet UiB; kolleger i Nordisk nettverk for rett og litteratur: Panu Minkkinen, Karen Margrete Simonsen, Leif Dahlberg, Thomas Elholm, Ditlev Tamm, Helle Porsdam, Peter Garde og Bjarne Markussen, og humanistene Ingrid Nielsen, Øyvind Rimbereid og Jon Skjerdal. For evig støtte: Tone Ravnestad, John "Chicago" Ekeland, Siri Ueland og Tina Ekeland. For alt: Gunhild S. Handgård. Til slutt: den som uten å vite det ga meg den uerstattelige innsikten i verdien av fraværets nærvær: Maria.

Innledning

Ingen kan tale eller skrive uten å ta sterkt parti mot eller for alt det som er eller ikke er som det skal i verden

Georg Johannesen

Det er derfor man sier at til og med rettferdigheten er noe ubetydelig fordi folk foretrekker skinnet fremfor virkeligheten.

Aristoteles

Dette er den første teoretiske PhD-avhandlingen som er skrevet om det tverrfaglige feltet "rett og litteratur" i Norge. Dypest sett handler denne avhandlingen om å lese *rettferdig*. Det vil si, siden all dømming innebærer en form for lesning, og omvendt: den handler om hva det vil si å dømme rettferdig. De viktigste samtalepartnerne er i første rekke Jacques Derrida og Georg Johannesen. I tillegg: Quintilian og Aristoteles.

"Å lese" betyr i denne sammenheng: Å aktivt fortolke skriftlige eller muntlige språkhandlinger og å gi denne fortolkningen et språklig uttrykk. I litteraturvitenskapen er dette det samme som å foreta en *lesning* (fortolkning) ved hjelp av en eller flere mer eller mindre bestemte *lesemåter* (hermeneutiske strategier). Med andre ord innebærer substantivet lesning (i motsetning til verbformen lesing) også skiving; altså et uttrykk for lesningen. Hva "rettferdig" her betyr, er noe av det som skal undersøkes, og slik får vi følgende tese (allmenn problemstilling):

Stasis/Tese: Hva vil det si å foreta en rettferdig fortolkning av et språklig uttrykk?

Denne tesen brytes opp i flere hypoteser i det vi knytter hovedspørsmålet til to sfærer som jeg vil påstå er to sider av samme sak: juss og litteraturvitenskap. Juss

Innledning

heter nå rettsvitenskap. To vitenskaper står i fokus i en tekst som likevel skal høre hjemme i den mest litterære av dem: Dette er verken juridisk humanisme eller rettsfilosofi i tradisjonell forstand, det er humanistisk rettstenkning. Med humanistisk rettstenkning mener jeg en tenkning om rett som generelt springer ut av en humanistisk tradisjon, og spesielt humanvitenskapene. Helt konkret i dette tilfellet har den et litteraturvitenskapelig grunnlag, men den er verken låst til, eller begrenset av, en vitenskap om litteratur. Det er en tekst som dermed gjør et forsøk på en overskridende bevegelse som vitenskapelig sett er svært problematisk og som dermed fortjener et forsvar *avant-la-lettre* av denne bevegelsen mellom linjene. La meg først i korthet beskrive hva teksten og dens deler handler om.

Fordommer: om avhandlingen

I litteraturvitenskapelig sammenheng må denne teksten altså karakteriseres som "teoretisk" snarere en "litterær-analytisk", selv om disse to kategoriene – ifølge denne tekstens logiske paradigme – er varianter av det samme. Det som står i sentrum er hermeneutikken og retorikken, altså ifølge Aristoteles: motstykket til dialektikken. De som sverger til dialektikk, finner nok ikke sine hjertebarner her, i det minste ikke hvis man med dialektikk forstår nyretorisk eller formallogisk argumentasjonslære, en lære som enten bare er en del av det vi med Georg Johannesen skal kalle for maksimumsretorikken, eller står i motsetning til denne.

En slik gjennomgang av delene før delene kan muligens begrunnes i en respekt for leseren, som en måte å lette lesningen på, en måte å øke språkets tilgjengelighet og kommunikasjonens kvalitet på. Mer sannsynlig er det likevel at en slik gjennomgang bare følger en over to tusen år gammel aristotelisk norm eller lovmessighet om begynnelse, midte og slutt. I begynnelsen sier man hva man skal si,

i midten sier man det, og på slutten sier man hva man har sagt. Det *må* ikke være slik, og det er det heller ikke: enhver fortelling begynner alltid *in medias res*.¹ Det man skal si oppstår ikke av intet, men følger og går forut for en større sammenheng; enhver begynnelse simulerer kun en begynnelse.

Lovmessigheten er likevel ikke enkel, men (minst) dobbel: skriveren fastlegger, i den grad det er mulig, tekstens horisonter, dens ståsteder, utsikter og siktemål. Slik skapes forventninger og slik dømmes teksten på forhånd. I det man følger sjangerens lover setter man altså også sine egne; man forsvarer seg *på forhånd* mot leserens fordommer, og innfører sine egne. Denne metaskriften om skriften er et forsøk på å løse opp begge deler. Den sier: Jeg vet at jeg i min avskrivning av fordommer er fylt opp av mine egne. Med andre ord er vi allerede før vi har begynt dypt inne i mellomrommet mellom tekst og lov, retorikk og rettferdighet, rett og litteratur.

Fordommer oppstår allerede ved å nevne de viktigste samtalepartnerne i første avsnitt; sett "utenfra" var både Johannesen og Derrida såkalt kontroversielle intellektuelle. Faren er derfor til stede for at en leser som allerede ikke har mye til overs for disse, heller ikke er vennlig innstilt overfor denne teksten. I tillegg var de begge marxister, i det minste for dem som ønsket at de skulle være det. Da Georg Johannesen en gang ble spurt om han var marxist, svarte han: Nei, men det var ikke Marx heller.

Avhandlingens midte har fire hoveddeler. De to første utgjør tilsynelatende eller faktisk to ulike kontekstualiseringer av de to siste, som igjen utgjør en toleddet

¹ Jean-Francois Lyotard: "...at enhver fortelling uansett begynner midt i ting", i Lyotard, *Lov – Form – Begivenhet* (Spartacus, 1992), s. 11.

Innledning

bevegelse mot avhandlingens hovedpoeng. Dette hovedpoenget, som jeg for leserens skyld avslører allerede nå, er det følgende:

*

Til syvende og sist eller først og fremst handler *avgjørelsen* om rett og galt om evnen og muligheten til retorisk forståelse av begrunnelsen for den.

*

Avhandlingen kunne sluttet her, men siden dette poenget kanskje likevel ikke er åpenbart (Hvilken avgjørelse? Rett eller gal fortolkning, rett eller gal dom, rett eller gal kritikk? Hva betyr rett?), skal jeg gjennom de fire hoveddelene forsøke å gjøre dette noe klarere.

Geografisk og geopolitisk dreier dette seg først og fremst om norske forhold, om rettstenkning i en norsk sfære. Selv om vestlig rettstenkning har flere felles trekk de ulike landene i mellom, er rettsvesenet og rettsvitenskapen i Norge – på tross av økende innflytelse fra EU og økt interesse for internasjonale menneskerettigheter – sterkt nasjonalistisk. Det handler om norske rettsvitere, norske grenser og mest sentralt: norsk språkbruk.

Avhandlingens formål i vid forstand er å påvise noe felles, noe litteraturvitenskapen og rettsvitenskapen deler, men som strengt tatt ingen av fagene, som fag, tar innover seg. Det som er felles er en viss hermeneutisk og retorisk praksis. Med andre ord: å fremvise et felles opphav, for å påvise på den ene siden at juristen kan bli en bedre hermeneutiker og retor, og dermed en bedre fortolker og jurist, gjennom litterær og retorisk dannelse, og på den andre siden at litteraturviteren (i.e. kritikeren) kan bli en bedre hermeneutiker og retor, og dermed en bedre kritiker og dommer. For begges vedkommende må dette skje gjennom økt retorisk-etisk (som vi senere skal se: *retoretisk*) bevissthet.

Avhandlingens hoveddeler I-IV

Del I, *Dekonstruksjon som metode*, er avhandlingens refreng og burde strengt tatt leses mellom hver av de påfølgende delene. På tross av en del kryssreferanser kan de andre delene uten videre leses adskilt fra hverandre, men denne bør altså leses først. Den danner det teoretiske grunnlaget for den humanistiske rettstenkningen jeg her legger frem. Dekonstruksjon og dekonstruktiv tenkning står i (et eks-sentriske) sentrum, noe som medfører et visst språksyn, og en viss måte å tenke på. Eller rettere: en viss måte å tenke om tenkning på. Del I undersøker hva denne tenkningen betyr, hva den innebærer metodologisk, teoretisk og i praksis. Kort sagt: Denne delen beskriver hvilken form for lov, lovmessighet og rettferdighetstenkning som ligger til grunn for min egen tenkning rundt lov, lovmessighet og rettferdighet.

Del II, *Mellom linjene: rett og litteratur*, danner et bakteppe for del III og IV. Den er en presentasjon, kontekstualisering og kritikk av det som kalles "rett- og litteraturstudier", som er det tverrfaglige utgangspunktet for denne avhandlingen. Jeg undersøker her hva dette feltet består i, og hva det ikke består i, først i en amerikansk kontekst, og deretter i forhold til norsk rettstenkning.

Intermessoet mellom del II og III representerer en annen stemme eller en andrestemme. Denne teksten ble opprinnelig holdt som et muntlig foredrag i Helsinki, og er mellomspill eller et hengsel, et bindeledd mellom de to første og de to siste delene. Språket, tonen, stemmen, stilen og strukturen skiller seg fra hoveddelene på flere måter, kanskje først og fremst ved en mer polemisk tilnærming til flere av avhandlingens nøkkelspørsmål. Det "muntlige" i denne delen setter også det "skriftlige" i de andre delene i relieff; den gjentar og sier det samme som del I-IV, men annerledes, fra en annen vinkel, og med en annen retorikk.

Innledning

Del III, *De lege lata*, handler om tilstedeværelsen og fraværet av språklig og hermeneutisk bevissthet i norsk rettstenkning. Den undersøker konsekvensene av denne (manglende) bevisstheten gjennom fiktive og ikke-fiktive eksempler: Jeppe på Bjerget, Arne Treholt, Fritz Moen og Josef K., uten at det er helt klart hvem som er hva. Det som er gjeldende rett i norsk juridisk språktenkning står i motsetning til det som er *lege lata* i del I, og dekonstrueres av blant annet det jeg kaller en inert hermeneutikk og språkets forsvinning i norske rettssaler. Med utgangspunkt i en problematikk rundt en manglende tilgang på språket munner denne delen ut i et spørsmål om rettferdighet, om hva rettferdighet er.

Del IV, *De lege ferenda*, fortsetter med denne problematikken rundt rettferdighet, i det jeg beveger meg over til rettslig retorikk som hovedtema. Som tittelen antyder handler dette også om en tenkning rundt hvordan retten *bør* være, og hvilke retoriske mekanismer som er i arbeid når vi snakker om en retorikkens etikk. Sentrale spørsmål i del IV er: Hva er retorikk? Hva skjer i skjæringspunktet mellom retorikk og etikk? Hva er en rettferdig retorikk og hva er rettferdig kritikk? Avslutningsvis i denne delen diskuteres forholdet mellom retorikk og poetikk. Hovedeksempelet er en dom fra Karmsund Herredsrett, den såkalte Birgitte Tengs-saken, hvor fetteren til Birgitte dømmes til 14 år i fengsel for drapet på henne. Etter en retorisk analyse av denne dommen, ender del IV med en diskusjon ut fra følgende spørsmål: Hvordan dømme dommer?

Avhandlingens siste del, som jeg har kalt *avsluttende betenkinger*, er et forsøk på å konkretisere innsiktene fra del I – IV, og samtidig og ut fra disse heve blikket fra den norske rettstenkningen til det geopolitiske og det globale. En gjennomgående tematikk i avhandlingen er forholdet mellom sannhet, fiksjon og virtualitet, og spørsmålet her blir hva denne tematikken betyr når man i Imperiets

tidsalder – og i en tid med global økonomisk og klimatisk krise – stiller de to mest vesentlige spørsmålene: Hva er rettferdighet? Hvordan dømme?

Tematisk sett fremstår avhandlingen muligens og tilsynelatende som en lineær, oppadgående bevegelse fra språk og hermeneutikk, via retorikk, til politikk. Men linearitet mistrives med gjentakelser, siden disse i en viss forstand betyr en tilbake-til-start-bevegelse som står i motsetning til lineariteten selv. Snarere er det her snakk om en polylektisk eller parataktisk lesning som stadig gjentar hovedpoenget, om enn aldri i en og samme form. Før vi begynner på forsvarstalen "Avant la lettre", må to andre problemfelt kommenteres: tverrfaglighet og oversettelse.

Lost in translation: tverrfaglighet

Vi befinner oss allerede i det geografiske og det geopolitiske, det vil si: i et visst rom, en viss spatialitet. Det meste her handler om grenser, om hva som er innenfor og hva som er utenfor, om hva selve skillet mellom innenfor og utenfor består i. Begrepet "grenseland" inneholder en selvmotsigelse – grensen er nettopp det som ikke er land, land er nettopp det som ikke er grense. Med andre ord: Å skrive i grenselandet er å skrive i eksil, å være både innenfor og utenfor samtidig.

På den ene siden er dette en geografisk lokalisering og posisjonering av denne teksten i et vitenskapelig landskap. Strategisk sett kunne dette blitt begrunnet i Georg Johannesens italienske regel: "Dannelse oppstår alltid og bare i eksil."² En slik posisjonering er imidlertid ikke bare en faglig kontekstualisering av avhandlingen, den har også geopolitiske implikasjoner i forhold til det samme landskapet og dette landskapets vitenskapsteoretiske regime. Eksilet tillater tilsynelatende en kritikk

² Georg Johannesen, *Eksil* (Cappelen, Oslo 2005), s. 11.

Innledning

”utenfra” av det ”innenfor”, et visst fritak fra litteraturvitenskapelig – og enda mer: rettsvitenskapelig – politisk korrekthet. Hva som hører inn under hva, hvilke tema, skrivemåter og lesemåter som er gyldige ifølge hvilke (uskrevne) lover og hvilken (uskreven) rett, blir vitenskapelig uklart i en avhandling som tilsynelatende befinner seg i en mellomposisjon mellom juss og litteraturvitenskap.

Dette er delvis et reelt problem knyttet til tverrfaglighet generelt, delvis en del av selve emnet for avhandlingen. Det knytter seg først og fremst til et spørsmål om *autoritet* på flere plan, som vi allerede har vært inne på: med hvilken rett man beveger seg utover sitt eget fags uklare og uskrevne grenser. Men det knytter seg også til et spørsmål om *oversettelse*, og de to henger sammen. Spørsmålet om faglig autoritet og legitimeringen av denne er et spørsmål om hvor i det vitenskapelige landskapet denne autoriteten er *forankret*, hvor den faktisk og i den virkelige verden kan legitimeres gjennom utdanning (eksamensvitnesbyrd, yrkestittel), faglig yrkesaktivitet på grunnlag av denne utdannelsen (forskning, publikasjoner), og ikke minst andre autoriteters bekreftelse av ens egen. All autoritet legitimeres av et nettverk av andre autoriteter, og er dermed flytende, snarere enn essensiell. Skipsmetaforen kan utvides: Autoriteten er et skip som på et flytende grunnlag forankres midlertidig i passende begrunnelser. Det finnes egentlig ingen annen form for autoritet, det er bare havets bunn som fremstår mer eller mindre egnet til forankring. Det finnes ingen absolutt garanti om at den er det.

Oversettelsens problem

Jeg sa at tverrfaglighet også er knyttet til et spørsmål om oversettelse. Språket er åpent og grensesettende. Mine språk er norsk, engelsk og fransk, i den rekkefølgen. Jeg verken snakker eller skriver tysk, italiensk eller spansk. Eller russisk, kinesisk eller baskisk. Problemkomplekset som finnes rundt oversettelse – e.g. forholdet

mellom original og kopi, aksiomene som følger ideen om en "original" tekst som mer "ekte" og "opprinnelig" enn kopien eller oversettelsen, og spesielt: *tilføring og tap av mening* – er et problemkompleks som også finnes i overgangen fra et fag til et annet. Betydningen av et fags terminologi og begrepsbruk er ikke begrenset til definisjonene skrevet ned i en liste, utgitt i bokform som et oppslagsverk av typen *Litteraturvitenskapelig leksikon* eller *Jusleksikon*, den er i stor grad også knyttet til et fags *kultur*, dets dannelsesparadigme, begge deler aspekter ved et fag som det tar tid både å utvikle og å lære seg. For å forstå jussen må man, som en professor i rettsvitenskap ved Universitetet i Bergen gjentok i det uendelige: lære å tenke som en jurist. Derav hører man til stadighet om dette skillet i samtaler mellom jurister: Det finnes jurister, og det finnes ikke-jurister. Et kunstig skille med en dårlig skjult klangbunn: væren og intet.

Efaringene fra et over ti år³ langt møte med den norske og delvis nordiske juridiske kulturen er vesentlige, fordi denne kulturen selv som eksplisitt uttrykk, og som nedfelt i tenkningen, er en vesentlig del av ikke bare rettstenkningen, men av juridisk praksis. Å "oversette" grunnlagsproblemer fra et fagfelt til et annet er med andre ord å stille seg lagelig til for hogg for de som føler eiendomsrett til disse problemstillingene, som mener at de ikke kan behandles uten nettopp den kulturen som former dem. Som vi skal komme tilbake til, er dette en feilslutning av mer enn én grunn. Oversettelse av problemstillinger i den juridiske sfæren til den litteraturvitenskapelige, og omvendt, er ikke bare mulig, men nødvendig. Oversettelse er mulig i samme grad som videreformidling av mening overhodet er

³ Prof. Arild Linneberg introduserte fagfeltet i Norge og Norden med et seminar ved Universitetet i Bergen i 1997. Ut fra dette oppstod Bergenskolen for litteratur og rett, som da og nå inkluderer Linneberg, Johan Dragvoll og Bjørn C. Ekeland.

Innledning

mulig. Det handler både i språklig og tverrfaglig forstand om tro, troen på at presentasjon og representasjon av mening er mulig, og at dette kanskje til syvende og sist, eller først og fremst, er to sider av samme sak. Igjen: ikke *samme sak*, men *to sider* av samme sak. Saken selv, virker det som, forblir essensielt utilgjengelig.

Etymologien knyttet til det latinske *translatio*, røper noe av den mekanismen som trer i kraft under oversettelseshandlingen. På den ene siden betyr det "oversettelse", men like viktig: Det betyr i juridisk sammenheng også "avvisning av rettsgrunnlag", i betydningen "overføring fra en rettsinstans til en annen". Det er en slik overføring som står på spill i del III og IV, nemlig overføringen av juridisk hermeneutikk og retorikk til en rettsinstans som er i stand til å bedømme dem: litteraturvitenskapen.

Denne troen på muligheten for oversettelse er helt vesentlig for denne avhandlingens tematikk og har i tillegg følgende praktiske konsekvenser: Stemmene og tekstene jeg gjør bruk av i denne avhandlingen som ikke opprinnelig ble skrevet på norsk, brukes som hovedregel i norsk oversettelse der dette finnes, eller der jeg ikke har originalen tilgjengelig. Der det ikke finnes norske oversettelser står sitater på norsk med oversettelse av undertegnede (og referanser til den franske originalen i noter), med unntak for de opprinnelig franske tekstene jeg har i engelsk utgave. Som en gest til de av leserne som er spesielt interessert i Derridas tenkning, tar jeg likevel noen ganger med den tilsvarende referansen til Derridas original for sitater som står i norsk autorisert oversettelse i brødteksten, der jeg har mulighet til det.

Det er det engelske språket som er utbredt nok (og en stor nok del av vestlig utdanning) til at det kan tas for gitt i en bedømmelsessituasjon. Av denne grunn står også intermessøet slik jeg opprinnelig skrev det: i sin originale engelske språkdrakt. Å oversette seg selv "tilbake" til norsk på grunn av avhandlingsformatet, som allerede

krever at engelske originaler står på engelsk i teksten, ville være meningsløst. Det er heller ingen grunn til å forvente at en dommer skal beherske både fransk og tysk i tilstrekkelig grad til at sitater på disse språkene kan være et krav selv for en som tror på originalens suverenitet. Det er uansett ikke mulig å vite *på forhånd* hvilke språk leseren behersker.⁴ Dette "på forhånd" skal vi møte igjen mer enn én gang i denne teksten. En annen regel enn denne ville også bety at jeg for eksempel så min egen oversettelse av Derridas *Force de loi (Lovens makt, Spartacus 2001)*, eller Hardt og Negris *Empire (Imperiet, Spartacus 2005)*, som mindre meningsfull enn originalen. Hvis det var tilfellet, ville de aldri ha blitt levert forlaget. Troen på oversettelsen er forutsetningen for den. Men først, altså, forsvarstalen:

Avant la lettre. Mellom linjene: litterær viten ut av skapet

Vi befinner oss altså i grenseland. På begynnelsen av et nytt millennium er ingenting slik det var, og kanskje heller aldri har vært, verken i faget om litteraturen, litteraturvitenskapen, eller i det som utgjør den andre grensen: juss, lov og rett. Vi befinner oss i mellomrommet mellom disse to sfærene. I USA finnes dette grenselandet som en egen tverrfaglig disiplin innenfor flere juridiske fakulteter, der det kalles "law and literature studies".

Spørsmålet er: Kan litteraturvitere, som litteraturvitere, si noe som helst om noe som helst annet enn litteratur? Og i så fall: med hvilken rett? Og med hvilken autoritet? Slike spørsmål er grunnleggende i en vitenskap om litteratur, og svarene

⁴ En debatt i Morgenbladet angående forfatteren Langelands doktordisputas om Proust illustrerer imidlertid den tradisjonelle og etter mitt syn svært konservative holdningen jeg her dømmer imot, se "Doktoranden og hans stensilmaskin" av Bendik Wold og "Akademisk provinsialisme" av Bjarne Riiser Gundersen, i *Morgenbladet*, 9. september 2005.

Innledning

er, selvfølgelig, verken enkle eller selvfølgelig. Problemstillinger gjelder ikke bare fagets egenart og grenser, men også dets historie, genealogi og fremtid.

Denne avhandlingen skrives i en tid hvor globaliseringen har endret vår egen yrkessfære raskere enn vi har endret vår egen tenkning i denne sfæren. På universitetsplan går den mest merkbare globaliseringseffekten under navnet Bologna-prosessen, en prosess som på kvantitativ norsk har blitt oversatt med Kvalitetsreformen, og som på en grunnleggende måte har endret universitetsstrukturen og dermed også hele den yrkesmessige konteksten for våre arbeidsforhold, vår tenkning og undervisning.

Litteraturvitenskap er ikke lenger, og har sannsynligvis aldri vært, et fag som utelukkende konsentrerer seg om å forstå det vi kaller skjønnlitteratur, poesi, litteraritet eller fiksjon. Et blikk på hva som er skrevet av hoved- og masteroppgaver de senere årene viser at mange litteraturstudenter har beveget seg ut av den skjønnlitterære sfæren. Fremdeles skrives det "Nytt om Ibsen" og "Hamlet, en analyse", og fremdeles er de fleste oppgavene klassisk litteraturvitenskapelige, men det skrives også om verdien av bokklubber, om bibliotekenes klassifiserings-systemer, litteraturformidling på tv, litteraturkritikk, om adaptasjon, om internett og hypertekst. Primærmaterialet i disse avhandlingene er altså ikke tekster som faller inn den standardiserte taksonomien om hva som er litteratur *de lege lata*, etter litteraturvitenskapens gjeldende rett, men dette betyr kanskje ikke annet enn at den litterære standard ikke er den standarden man kanskje skulle tro. Likevel er det faget selv som åpner for dette: teksten (oppgaven/avhandlingen/artikkelen) autoriseres på grunnlag av kriterier som ikke er knyttet til det spesifikt litterære, men til det spesifikt *litteraturteoretiske*.

Litteraturvitenskapen som universitetsfag har hele tiden forsøkt å differensiere seg fra språk- og morsmålsfagenes litteraturundervisning på to hovedmåter: a) ved å utvide grensene for hvilke tekster som kan studeres til å gjelde hele tekster fra hele verden, og ikke bare en bestemt språksfære, og b): ved å øke og forsterke kravet om en litteraturteoretisk og litteraturmetodologisk forankring både i undervisningen og i deltakernes teksttolkninger og tekstanalyser.

Det første gjorde at fokus ikke lenger ble å forstå noe bestemt norsk ut fra Ibsen, eller bare å forstå Ibsen, men heller å utforske hva den litterære kvaliteten hos Ibsen skulle bestå i på et mer generelt og universelt plan, å bedømme *om* det finnes litterær kvalitet i et verk, hvilken betydning denne kvaliteten evt. skulle ha, og kanskje aller viktigst: å stille spørsmålet om hva kategorier som litteratur, kvalitet og verk *er* for noe. Det metaanalytiske, det metalitterære og ikke minst det metafaglige aspektet er kanskje litteraturvitenskapens mest markante kjennetegn.

Litteraturteorien fra forrige århundre handler om spørsmål som er langt mer vidtrekkende enn 'Hva betyr denne teksten?'. Sagt på en annen måte: Spørsmålet 'Hva betyr denne teksten?' ble langt mer vidtrekkende enn det hittil hadde vært. Det ontologiske og epistemologiske ved tekstene kom i fokus. Hva er en tekst? Hvilke grenser har den? Hva er litteratur og hva er litterært språk? Hva er de vitenskapelige aspektene ved tekstlesning? Hva er språklig mening? Hva er tekstlig mening? Filosofien ble på sin side opptatt av språkets og retorikkens status i tenkningen, i den grad at en del filosofiske og spesielt litteraturteoretiske tekster selv begynte å ligne litteraturen og kunsten. De "postmoderne" forfatterne, på den andre siden, skrev etter hvert litteraturteoretiske teknikker og problemstillinger inn i fiksjonen.⁵

⁵ Jeg tenker her i første rekke på den språklige vendingen, "the linguistic turn", hvor språket selv stod i sentrum for tenkningen. Jacques Derrida er kanskje den som går lengst hva dette angår, men det er

Innledning

Forfattere skrev filosofisk og litterateoretisk metafiktivt, og litteraturviterne og filosofene skrev litterært. Dette var selvfølgelig bare en tendens blant flere, og den klassiske, diskursive artikkelformen lever i beste velgående. Poenget er at grensene mellom hva som ble lest som litteratur, hva som ble lest som kunst, og hva som ble lest som filosofi, så å si ble perforert av denne utviklingen. Med en vending stjålet fra Adorno: Det som ble selvsagt, var at hva litteraturvitenskapen angår, var ingenting selvsagt lenger.⁶

Men dette er ikke hele historien. Fordi en historie aldri er hele historien, men også fordi denne utviklingen ikke uten videre påvirker tenkningen om for eksempel hva som er god litteratur. Faget litteraturvitenskap er på samme tid både nytenkende og selvkonserverende, og slike utviklingstrekk ved et fag fører ikke uten videre til at *Don Quijote* eller *Hamlet* mister sin kanoniserte plass på pensum.

Som dannelsesfag stiller litteraturvitenskap uten tvil sterkere enn for eksempel historie, filosofi, idéhistorie eller morsmålsfagene. Dette av den enkle grunn at litteraturen, på den ene siden, har en grunnleggende posisjon hos menneskene som formidling av tankegods, følelser og verdensanskuelser, med langt større rekkevidde enn de andre fagene isolert sett har, og at den, på den andre siden, på sitt beste også inkorporerer historie, filosofi og filologi.

Hvis ingenting er selvsagt, og etter Kvantitetsreformen er det mindre selvsagt enn noensinne, hvordan kan vi navngi, begrense, utforske eller definere faget litteraturvitenskap?

flere aspekter ved dette. Adornos *Estetisk teori* kan for eksempel ses som et uttrykk for at filosofien om estetikk selv blir estetisk. Mer eller mindre subtil "innskriking" av litteraturteori i litteraturen, på den andre siden, ser man hos blant andre Jan Kjærstad i *Erobreren* (Aschehoug, Oslo 1996).

⁶ Se Theodor W. Adorno, *Estetisk Teori* (Gyldendal, Oslo 1998), s. 11.

To av Norges mest markante litteraturvitere, professorene Atle Kittang og Erik Bjerck Hagen, har begge levert gode forsøk på svar.⁷ Pragmatisten Bjerck Hagen har skrevet et essay med den morsomme, selvsikre og lovende tittelen *Hva er litteraturvitenskap*. Uten spørsmålstejn. En tittel med et nærmest leksikalsk forpliktelsesnivå, et retorisk spørsmål som svarer seg selv: dette er litteraturvitenskap. Samtidig understreker Bjerck Hagen at essayet verken er uttømmende eller objektivt, og de som kjenner til Bjerck Hagens tidligere tekster vil kjenne igjen pragmatistens utrettelige subjektivitet og forkjærlighet for amerikanske litterater og teoretikere. Essayet er på flere måter en glimrende introduksjon til litteraturvitenskap. Glimrende fordi den subjektivt-objektive vinklingen tillater forfatteren å dele inn faget i sine egne kategorier (Verket, Livet, Selvet, Tolkningen etc.) som mer enn å gi en tradisjonell (kronologisk) standardpresentasjon av litteraturvitenskapen – gir et tverrsnitt av tilstanden til et fag i utvikling. Og i dette tilfellet et godt tverrsnitt. Likevel blir det ikke mer enn ett tverrsnitt, ett bestemt syn, og dertil et syn som kanskje like mye vil si noe om hva litteratur er, som hva faget litteraturvitenskap er.

I tillegg finnes en side ved litteraturvitenskapen, som ved de fleste vitenskapelige fag, som ikke står beskrevet i Bjerck Hagens essay, og heller ingen andre steder; denne handler om menneskene som utgjør faget og instituttene, hvem som sitter i kommisjonene, hvem som får jobb, hvem som redigerer tidsskriftene, hvem som har forbindelser til forlagsbransjen etc. Denne siden handler om forbindelser, om nettverk, om vennskap og kjennskap og hvem som liker hvem. Dette

⁷ Se Atle Kittang, *Sju artiklar om litteraturvitenskap* (Gyldendal, Oslo 2001) og Erik Bjerck Hagen, *Hva er litteraturvitenskap* (Universitetsforlaget, Oslo 2003). Se ellers også: Jon Haarberg: "Da den allmenne litteraturvitenskapen kom til Norge og fant seg en plass mellom historien og teorien", NLvT, nr 2 2001.

Innledning

er ikke sjokkerende, slik er det i alle yrkesgrupper, og denne pragmatiske dimensjonen ved litteraturvitenskapen er like viktig der som alle andre steder. Det finnes ingen absolutt objektive kvalitetskriterier som forsikrer at rett person får rett karakter eller rett jobb på rett tidspunkt. All bedømming skjer blant menneskene, og kjennskap til og erkjennelse av dette er like nødvendig som innsikten i tegnets arbitraritet. Herved forslag til et bind 2: *Hvem er litteraturvitenskap.*

Litteraturvitenskapens selvkonserverende trekk kan gjenkjennes også i dette: Stipend og jobber går lettere til de som følger tanker om litteratur og litteraturvitenskap som allerede er standardiserte. Beveger man seg utenfor denne sfæren hvor skjønnlitteraturen står i sentrum, er man ikke lenger "innenfor" (men heller ikke utenfor) faget, og litteraturvitenskapen velger først og fremst sine egne. Dette er heller ikke sjokkerende, det er tvert imot normalt, og det er det normale ved det som både åpner for og krever kritikk av faget. Et av litteraturvitenskapens aporetiske paradokser er nemlig dette: All kritikk er avhengig av det som kritiseres, enten det er det selvkonserverende ved faget litteraturvitenskap, Ibsen eller krigen i Irak. Men innsikten og selvinnsikten i denne aporien er også det som skiller litteraturvitenskapet fra andre skap: Litteraturvitenskapet er stort og rommelig, og lekker heldigvis som en sil i alle bauger og kanter. De usynlige linjene som danner fagets grenser er det både mulig og nødvendig å krysse.

"Litteraturforskerens mest sentrale gjenstand er det litterære verket", skriver Bjerck Hagen i begynnelsen av sitt første kapittel.⁸ Ja, og nei. Det personavhengige ved litteraturvitenskapen står tilsynelatende i en fascinerende kontrast til en felles følelse av kvalitet blant litteraturviterne: alle (!) er enige om at verk som *Odysseen*, *Divina Commedia*, *Hamlet* og *Prosessen* inneholder det ypperste av litterær kvalitet,

⁸ Bjerck Hagen 2003, s. 13.

og om at denne litterære kvaliteten, og det den formidler, utgjør noe helt grunnleggende og vesentlig i våre liv her på kloden. Bevis for en slik påstand? Det finnes ikke, ikke annet enn at disse verkene er kanoniserte i det som man i Vesten kaller Verdenslitteraturen; en kanonisering som får sitt empiriske uttrykk i de vestlige litteraturavdelingenes pensum. Verdenslitteraturen, kanon, har en ubestridelig verdi; universaliteten i kanon er en universalitet i mennesket (i det minste, som Derrida ville minnet oss på: i vårt vestlige univers). Denne følelsen og troen, virker det som, er det som dypest sett binder sammen og motiverer litteraturvitenskapen, men allerede her virker autoritetens grunnlag mystisk, som litteraturvitenskapens svar på jussens "frie bevisbedømmelse". Hva fri bevisbedømmelse er? En magefølelse.⁹

Det nyskapende i litteraturvitenskapen finnes ikke i den litterære kanon, men i tenkningen rundt litteratur og den litterære kanon. En tenkning som i forrige århundre beveget seg utover den romantiserte forestillingen om kunsten og kunstneren som noe guddommelig og geniforklart. Men like naiv som denne troen, er troen på at denne romantiske holdningen ble tilintetgjort i denne prosessen. Romantiseringen og idealiseringen av forfattere, også i funksjon av å være "intellektuelle", virker tilstedeværende også på 2000-tallet. Til stadighet er det uttalelser og opprop mot krig, for Gaza, mot Bush, mot Nato, for fred etc. – som om et opprop av forfattere har mer tyngde og autoritet, en større innsikt i hva som er rett og galt i verden, enn hvem som helst andre i samfunnet. Det kan godt være at dette til og med er riktig, at det finnes en større bevissthet blant forfattere og intellektuelle (hva nå denne kategorien skulle bety) enn hos andre (hva nå denne kategorien skulle bety). Disse uttalelsene er ikke nødvendigvis i seg selv et engasjement som utnytter det potensialet som

⁹ Se Anders Bratholm og Ståle Eskeland, *Justismord og rettsikkerhet* (Universitetsforlaget, Oslo 2008), s. 173 og s. 222-223.

Innledning

ligger i forfatternes kreative kraft. Ofte fremstår det bare som utlån av et kjent navn som slik bidrar til å skaffe oppmerksomhet rundt en sak. Det er med andre ord kjendisstatusen som brukes, ikke forfatternes intellektuelle kraft, og dette utnytter publikums i mange tilfeller overdrevne respekt for forfattere som intellektuelle. Dette er viktig nok, i en mediestyrt tilværelse som vår egen, men langt fra godt nok. Langt fra godt nok hvis dette skal tas som tegn på et seriøst engasjement i verdens urettferdighet.

Engasjementet fra forfattere så vel som historikere, litteraturvitere, filosofer, statsvitere og andre – spesielt hvis engasjementet skjer i navn av yrkestittelen som sådan – kan og bør da kanskje heller være tuftet på kunnskapene og evnene vedkommende besitter i kraft av sin gjerning. For forfattere og litteraturvitere betyr dette: å engasjere seg ikke bare som menneske, men med sin fulle faglige tyngde. Med kunnskapen om og evnene til å mestre ordets enorme makt mot den urettferdigheten som selv bygger på ordets enorme makt; krigen i Irak ble legitimert utelukkende gjennom, og på grunnlag av, retorikk og språk. Ikke et eneste faktisk bevis ble lagt fram. Uttalelsene, sanne eller falske, refererte til andre uttalelser i en retorisk runddans, uten på et eneste tidspunkt å kunne referere direkte til håndgripelige bevis.

Som fag har litteraturvitenskapen et fortrinn som både gir frihet og ansvar: Studiet av språklig meningsdannelse er utgangspunktet for en forståelse av hva tekster betyr, og dermed blir emner som blant andre hermeneutikk, narratologi og aller viktigst: *retorikk*, grunnleggende bestanddeler i faget. På denne måten blir også litteraturvitenskap det eneste faget som undersøker så å si alle sider ved teksten (inkludert hva det vil si å studere alle sider ved teksten). Det er dette som ikke bare gir frihet og mulighet for en litteraturviter til å bevege seg utenfor analysen av det

som kalles skjønnlitteratur, men også legger et visst *ansvar* på ham eller henne til å gjøre nettopp dette. De aller fleste metodologiske og teoretiske redskapene vi bruker er knyttet til ordet og teksten, og henger ikke nødvendigvis sammen med det evt. sjangermessige, "det litterære" eller "det kunstneriske" ved teksten. De kan med andre ord brukes på hvilken som helst tekst, og det er på dette grunnlaget litteraturvitere nå ikke bare åpner seg i retning av andre fagområder, andre kulturelle sfærer, men blir deltakere i disse sfærene.

*

Rett- og litteraturstudier er å lese mellom linjene, i gråsonen mellom to fag. I en vid definisjon går dette ut på å overføre den kunnskap og innsikt som er mer eller mindre særegen for litteraturen og litteraturvitenskapen, til jussen. Og omvendt: å overføre jussens, lovens og rettens særegne innsikter og kunnskap, til litteraturvitenskapen. En del av det som autoriserer og tillater denne kryssingen av linjer, av litteraturvitenskapens og jussens faglige frontlinjer, så å si, er rett og slett det faktum at begge fagene grunnlegger sin aktivitet på noe som er felles for begge: fortolkning av språk, av tekst, av fortellinger. Hva som er lovens (eller andre rettskilders) mening og betydning, hvordan loven skal fortolkes, er nøkkelspørsmål i juridisk tenkning, og parallell med litteraturvitenskapens problemområder innen tekst og tolkning.

Det som fortolkes virker i utgangspunktet som vesensforskjellige typer av tekst. På den ene siden fortolker litteraturvitere (fremdeles) primært såkalte fiktive tekster i ulike sjangerer; e.g. romaner, lyrikk og drama. På den andre siden fortolker jurister såkalte ikke-fiktive tekster av typen lovtekster, rettstaler, dommer og sakkyndige uttalelser. Med denne praksisen følger likevel grunnlagsproblemer som er knyttet til selve den fortolkende handlingen: Hvor oppstår tekstens mening og betydning, hvordan skal loven forstås? Kontekstuell henger fortolkningslære også

Innledning

sammen med ulike ideer om rettferdighet: Hva er en rettferdig fortolkning? Hva er en rettferdig kritikk og hva er en rettferdig dom? Juss og litteraturvitenskap nærmer seg dette problemet på ulike teoretiske grunnlag, og rett- og litteraturstudier har som mål blant annet å kartlegge likheter og ulikheter i litteraturvitenskapelig og juridisk tekst- og tolkningslære, gjennom en sammenlignende analyse både av juridiske og litteraturvitenskapelige grunntekster, og tekster hvor fortolkningsteoriene blir anvendt, e.g. domstaler og litterær kritikk.

Et litteraturvitenskapelig engasjement i jussen verken forneker eller undertrykker verdien av Ibsen, Hamsun, Homer, Shakespeare eller Sofokles, av *Gjengangere*, *Sult*, *Iliaden*, *Hamlet* eller *Kong Oidipus*. Tvert i mot setter det kanoniserte tekster og forfattere som disse i et enda sterkere relieff ved å tvinge litteraturvitere og jurister til å reflektere over hvilken betydning slike verk har i vår oppfattelse av begreper som rett og galt, galskap og normalitet, rett og rettferdighet, dom og fordom. Ikke bare i analysen og tolkningen av dem i forhold til disse begrepene slik de opererer i verden, men i forhold til de etiske forpliktelser litteraturvitenskapen og litteraturviterne selv måtte ha i sin omgang med litteratur. Dette er denne andre av de to kryssende veiene mellom juss og litteraturvitenskap, og handler om litteraturvitenskapens etikk.

"Etter mitt syn bør litteraturvitenskapens etikk grunnleggande sett vere forplikta på den underlege menneskelege verksemda som vi kallar diktekunst", sier Atle Kittang i *Sju artiklar om litteraturvitskap*.¹⁰ Kanskje er det etisk "korrekte" litteraturvitere som Bergensskolen for rett og litteratur han tenker på i fortsettelsen:

Først når det kravet er innfridd, kan plikta utstrekka til den sosiale verda av lesarar, konsumentar og produsentar. Som fagfolk i ein situasjon der det ser ut til å bli meir og

¹⁰ Kittang 2001, s. 22.

meir "korrekt", etisk og politisk, å prioritere i omvend rekkefølge, er det kanskje på tide å slå det fast i paroleform: *Tilbake til litteraturen!* Litteraturvitenskapen kan berre innfri sine etiske forpliktingar ved å respektere og vere nysgjerrig på det som er spesifikt for litteraturen som antropologisk fenomen, og det som er spesifikt for det enkelte litterære verket.¹¹

Et første spørsmål blir da: Hva er det vi kaller diktekunst? Hvilke lover definerer og avgrensar denne kunsten? Og hvilke lover definerer og avgrensar måten *disse* lovene skal fortolkes og forstås på? Russiske formalister og tsjekkiske strukturalister (som Viktor Sjklovskij, Jan Mukařovský og Roman Jakobson) stilte seg nettopp slike spørsmål i sin jakt på litteraturens *nomos*, men dette er ikke en *etisk forpliktelse*.¹²

Litteraturvitenskapens etikk har med fagets forhold til seg selv som fag, som yrke, å gjøre. Etikken må da forpliktes på det forholdet, ved å definere de lovene som følger atferden til deltakerne på dette faget. Få eller ingen av fagets teorier og metoder er knyttet til en spesifikk type tekst. Hvis faget ikke klarer å definere hva diktekunst er, hvordan skal det da definere seg selv som fag ut fra dette?

Likevel kan man, fra et dekonstruktivt ståsted, stille seg bak Kittangs parole: *Tilbake til litteraturen!* Det som skiller min motivasjon fra Kittangs, er synet på hva som er *litteratur*. All tekst *kan* være litteratur; det bestemmes av konteksten. Parolen kan derfor like godt lyde: *Tilbake til teksten!* Eller enda bedre: *Tilbake til retorikken!* Det som forplikter litteraturviteren i forhold til teksten, er ikke at den er en roman, et drama eller et dikt, men at den inneholder en flertydighet og flerstemthet. Hadde teksten vært entydig, hadde behovet for litteraturvitere falt bort, på samme måten som advokatene hadde falt bort, hvis jussen og lovene hadde vært språklig

¹¹ Ibid.

¹² Se henholdsvis Sjklovskijs "Kunsten som grep", Mukařovskýs "Intensjonalitet og ikke-intensjonalitet i kunsten" og Jakobsons "Hva er poesi?" i Kittang et al. (red.), *Moderne litteraturteori. En antologi* (Universitetsforlaget, Oslo 2003), 2. utg.

Innledning

tilgjengelige for folk flest. Litteraturviteren er litteraturens advokat og dommer i ett, med en proporsjonalt like stor grad av ansvar i formidlingen av tekster, som advokaten har i formidlingen av sin fortelling, og som dommeren har i formidlingen av dommer og domstaler.

Etikk er dypest sett motivert av et ønske om rettferdighet. Er det ikke ønsket om en rett og rettferdig forståelse av litteraturen, menneskene og verden – hvis litteraturen sier noe om menneskene og verden – et rop etter den rettferdige kritikken, som ligger i bunn av litteraturvitenskapen? I så fall er litteraturvitenskapen, i likhet med jussen, forpliktet til å undersøke hva rettferdighet betyr, og hva den betyr i litteraturvitenskapen. Rett- og litteraturstudier gjør dette, og åpner samtidig for muligheten til å definere det ansvaret som følger med enhver bestemmelse om rettferdighet.

Rett- og litteraturstudienes retoriske figur er *kiasmen*. Litteraturvitenskap og juss ser på hverandre, den ene som den Andres speil, og slik viser litteraturvitenskapen seg i møtet med lov og rett som et speilvendt bilde av seg selv; en litteraturvitenskap som ikke er det. Rett- og litteraturstudier *kan* bety: en fruktbar utveksling av innsikt mellom to fag. Men en utveksling krever en dialog *mellom* disse to fagene, og foreløpig befinner denne dialogen seg i sin spede begynnelse. Også her gjelder Bakhtins etiske fordring: Hvordan vi forholder oss til den andre stemmen i vår egen er prøven på vårt forhold til den andre.¹³ Den beste måten å gjøre det på er å høre den andre stemmen tale. Foreløpig er jussen en fremmed rett for litteraturviterne, og litteraturvitenskapen er nok også en fremmed rett for den. Denne avhandlingen er, om ikke annet, et forsøk på å bidra til en slik dialog. Dette var bare begynnelsen.

¹³ Se Arild Linneberg, *Tretten triste essays om krig og litteratur* (Gyldendal, Oslo 2001), s. 135-172.

I. Dekonstruksjon som metode

Anti/Motto I:

Dekonstruksjon er ikke en metode...

Jacques Derrida

Motto II:

Metode er en vei man må gå alene.

Georg Johannesen

Motto III:

*Så flyktig, så flyktig, det nærmer seg det
formløse!*

*Så beåndet, så beåndet, det nærmer seg det
lydløse!*

Sun Zi

I den lille boken *Om våre dannelsesinstitusjoners fremtid*, beskriver Friedrich Nietzsche i sin fortale til leseren tre fordringer som tilhøreren vil gjøre klokt i å legge seg på hjertet også her: "Den leser som jeg forventer noe av, må ha tre egenskaper; han må være rolig og lese uten hast, han må ikke alltid legge seg selv og sin egen "dannelse" i mellom, endelig må han ikke ved slutten av foredraget forvente tabeller som resultat."¹⁴

Dekonstruksjon, enten man leser dette som en filosofisk eller litteraturvitenskapelig "retning" eller "skole", eller som et fenomen i verden, har fra begynnelsen av vært et kontroversielt begrep innenfor universitetet og i den akademiske verden. Denne tenkningen, som ifølge professor Guttorm Fløistad må bekjempes 24 timer i døgnet, som ifølge professor Erling Aadland var "en åndshistorisk hendelse, [...] helt på høyde med den cartesianske revolusjon i nytidens begynnelse", som ifølge professor Erik Bjerck Hagen endelig er over som en æra i litteraturvitenskapen, en æra som ifølge andre igjen kanskje bare så vidt har

¹⁴ Friedrich Nietzsche, *Om våre dannelsesinstitusjoners fremtid* (Spartacus, Oslo 1995), s. 29. Oversatt av Helge Jordheim.

I. Dekonstruksjon som metode

begynt,¹⁵ er den mest utskjelte, beundrede, opphøyde, kritiserte, overfortolkede og misforståtte tenkningen vi til nå har vært vitne til i litteraturvitenskapen, kanskje nettopp fordi den aldri har produsert tabeller som resultat. Det eneste alle synes å være enige om, er at den har spilt, spiller eller kommer til å spille en svært viktig og innflytelsesrik rolle i litteraturvitenskapen

I akademisk sammenheng må dekonstruksjonen i første rekke knyttes til den fransk-algirske filosofen Jacques Derrida, og i andre rekke til belgisk-amerikanske Paul de Man som etter hvert ble den fremste representanten for dekonstruksjon i USA. I "Brev til en japansk venn" gjør Derrida kanskje det mest direkte forsøket på å sirkle inn en definisjon av dette begrepet, "i det minste", som han skriver, "en negativ bestemmelse av de betydninger eller konnotasjoner som – hvis det er *mulig* – burde unngås. Spørsmålet ville dermed være: Hva er det dekonstruksjonen ikke er?"¹⁶

I en passasje som er uvanlig direkte, og som tilsynelatende tilintetgjør tanken om dekonstruksjon som et nyttig redskap i litteraturvitenskapen, lister Derrida opp tre negative bestemmelser for dekonstruksjonen:

På tross av hva det kan se ut til, er i hvert fall dekonstruksjonen verken en *analyse* eller en *kritikk* [...]. Den er ikke en analyse i særdeleshet, fordi det å demontere en struktur ikke er en tilbakegang til en *enkel bestanddel*, til en *udelelig opprinnelse*. Disse verdiene, i likhet med analysen, er selv filosofemer som må underlegges dekonstruksjon. Den er heller ikke noen kritikk, verken i allmenn eller i kantiansk betydning. Instansen av *krinein* eller *krisis* (avgjørelse, valg, dom, dømmekraft) er i

¹⁵ Erik Bjerck Hagen, *Litteratur og handling. Pragmatiske tanker om Ibsen, Hamsun og Solstad* (Universitetsforlaget, Oslo 2000), s. 81, og Erling Aadland, *Farvel til litteraturvitenskapen* (Spartacus, Oslo 2006), s. 70 f. Fløistad uttalte dette på NRK1 i forbindelse med at Derrida var på besøk i Norge i 1997. Blant den siste gruppen, se Bjørn C. Ekeland og Arild Linneberg, "Dekonstruksjon, rett og rettferdighet?", etterord til Jacques Derrida, *Lovens makt* (Spartacus, Oslo 2002), s. 156-193. Oversatt av Bjørn C. Ekeland.

¹⁶ Jacques Derrida, "Brev til en japansk venn", i *Agora* 1-2, 2005 (s. 5-11), s. 5. Oversatt av Ragnar Braastad Myklebust.

seg selv, i likhet med hele den transcendentale kritikkens apparatur, et av de vesentlige "temaene" eller "gjenstandene" for dekonstruksjonen.

Det samme vil jeg si om *metoden*. Dekonstruksjonen er ikke en metode og kan ikke bli omdannet til en metode. Fremfor alt hvis man betoner de tekniske eller prosedurale betydningene av ordet.¹⁷

Dekonstruksjon er ikke en analyse, ikke en kritikk og ikke en metode. I Derridas tenkning kan denne negative tilnærmingen forklares eller belyses gjennom en tematikk som går igjen i tekstene hans, nemlig den som handler om retning, om vei og omvei, om forholdet mellom direkte og indirekte formidling og umuligheten av det første. I *Lovens makt* tar Derrida opp dette i forbindelse med spørsmålet om hva rettferdighet er: "[...] man ikke kan snakke *direkte* om rettferdighet, tematisere eller objektivere rettferdighet, [...] man ikke kan si "dette er rettferdig" og enda mindre "jeg er rettferdig" uten umiddelbart å forråde rettferdigheten, om ikke retten".¹⁸

Det som for Derrida gjelder for rettferdigheten, gjelder også for dekonstruksjonen: Man kan ikke snakke direkte om dekonstruksjonen, tematisere eller objektivere dekonstruksjonen, uten umiddelbart å forråde dekonstruksjonen, med andre ord uten umiddelbart å ta for gitt kategorier som selv må underlegges dekonstruksjon. Svært mye av den kritikken Derrida og dekonstruksjonen har blitt møtt med begynner og slutter i denne aporien: Dekonstruksjonen fører ingen vei, den er, som aporien (gr. *a-poria*), en ikke-vei. Den er nihilistisk og unyttig, den umuliggjør muligheten for valg og ansvarstaken i den virkelige verden, den de-konstruerer uten å skape grunnlag for re-konstruksjon, siden rekonstruksjonen også alltid vil være underlagt dekonstruksjonen.

¹⁷ Ibid., s. 8.

¹⁸ Derrida 2002, s. 26.

I. Dekonstruksjon som metode

Det virker klart at en tekst som denne motiveres av troen på noe annet, hvorfor ikke si det direkte og uten omvei? Troen på dekonstruksjonens kreative kraft, troen på dekonstruksjonen som den tenkningen som i størst grad skaper mulighet for en sannest mulig forståelse av verden og tekstene i den. Det er grunnlaget for denne troen vi i det følgende skal forsøke å beskrive eller skrive ned. Denne beskrivelsen, i det vi minner om formidlingens apori som vi allerede har beskrevet, og i det vi gjentar for oss selv Nietzsches tre leseregler fra første sitat, krever altså en leser eller tilhører som, igjen med Nietzsches ord, "straks gjetter det som antydes, utfyller det som forties, som bare trenger en påminnelse, ingen belæring."¹⁹

*

Den første påminnelsen er: I norsk litteraturvitenskap har dekonstruksjon først og fremst vært forbundet med dens manifestasjoner i USA. Hvis Aadland har rett i at dekonstruksjonen er noe som må vedvare i lang tid ennå, også i litteraturvitenskapen,²⁰ så er det kanskje også på høy tid at litteraturvitenskapen *for alvor* går inn på en utspørring av de tekstene som danner grunnlaget for denne fransk-algirske, belgisk-amerikanske tenkningen.

Kan man spørre om hva som er dekonstruksjonens metode, om den *er* en metode, om den *har* en metode, uten å spørre om hva dekonstruksjon er, på en positiv måte, på tross eller på grunn av den første lovgiverens (Derridas) lov om negativ bestemming? Uten å spørre om hva dette innebærer for litteraturviterens kritiske virksomhet? Uten å gjøre rede for *kairos* og den institusjonelle konteksten (universitetet), og konsekvensene for disse? Første doble utspørring i så fall: Hva er dekonstruksjon og hva er metode?

¹⁹ Nietzsche 1995, s. 34.

²⁰ Aadland 2006, s. 68.

Dekonstruksjon som Derrida?

Dekonstruksjon er ikke en metode, ”fremfor alt hvis man betoner de tekniske og prosedurale betydningene av ordet”, sier Derrida. Men dermed åpner han også for muligheten for andre betoning, andre betydninger. ”En metode er en vei man må gå alene”, skriver Georg Johannesen i *Retorikkens tre ansikter*.²¹ Første konsekvens: Dette vil ikke være en sammenligning av dekonstruksjon og andre retninger, metoder, teorier eller tankesett. Det vil derimot være et forsøk på å begynne på nytt, på å se på saken selv i dette singulære tilfellet vi her befinner oss i. Metode fra gresk: *meta* og *hodos*, vei. Dekonstruksjon som veien å gå? Eller dekonstruksjon som metavei, en veienes vei? Etter å ha slått fast at dekonstruksjon ikke er en metode og ikke kan omdannes til en metode, fortsetter Derrida:

Det er sant at den tekniske eller metodologiske ”metaforen” som med nødvendighet synes forbundet med selve ordet ”dekonstruksjon” i visse miljøer (akademiske eller kulturelle, særlig i USA) har kunnet forføre eller villed. Herav den debatt som har utviklet seg nettopp i disse miljøene: Vil dekonstruksjonen kunne bli en lesningens eller fortolkningens metodologi? Kan den på denne måten bli reappropriert og domestisert av de akademiske institusjoner?²²

Betyr dette at den amerikanske dekonstruksjonen er på villspor? På ville veier når det gjelder å finne dekonstruksjonens vei, dens metode? Dette ville være en forhastet lesning av sitatet, for nøkkelen her er uttrykket ”metodologisk «metafor»”: (amerikansk) dekonstruksjon er en metafor for dekonstruksjon. Den er en dekonstruksjon som later *som om* den er en metode, *som om* den er metodologisk: Den gjør seg selv lik en metode. Derrida påpeker videre:

²¹ Georg Johannesen, *Retorikkens tre ansikter* (Cappelen, Oslo 1992), s. 5.

²² Derrida 2005, s. 8 f.

I. Dekonstruksjon som metode

Det må også bli gjort klart at dekonstruksjonen ikke en gang er en *handling* eller en *virksomhet*. [...] Ikke bare fordi den ikke tilkommer et *subjekt* (individuelt eller kollektivt) som skulle ta initiativet og applisere den på et objekt, en tekst, et tema, osv. Dekonstruksjonen finner sted, den er en begivenhet som ikke avventer subjektets – og heller ikke modernitetens – overveielse, bevissthet eller organisering. *Det dekonstruerer seg*.²³

Dermed ser det ut til at dekonstruksjonen er en begivenhet som skjer "utenfor" oss, som ikke kan "gjøres" eller "skapes" gjennom bevisste valg, men som må finnes. På den andre siden har vi allerede tilsynelatende problemfritt snakket om dekonstruksjon som en tenkning, altså noe som er knyttet til et eller flere subjekters subjektive aktivitet, noe som starter "innenfor" oss. Derrida bruker da også selv noen ganger uttrykket i verbalformen "å dekonstruere", altså som aktivitet eller handling, og han kaller selv flere steder sine egne tekster for dekonstruktive. Det tilsynelatende paradokset som ligger i dette – knyttet til hele det klassiske problemkomplekset som angår indre/ytre-tenkning, tegnets innside/utside og subjekt/objekt-dikotomien – fremtrer likevel ikke med full styrke før i siste halvdel av forfatterskapet, og spesielt i årene før hans død. Før dette ser vi hele tiden en vegring mot selve bruken av ordet dekonstruksjon, og når han godtar det skjer det alltid med utallige forbehold.

Derridas problem, kunne man si, er at dekonstruksjonen, for å kunne finnes, likevel må presentere eller representere seg selv gjennom noe som er til stede, noe som kan oppfattes, leses, overveies. Med andre ord noe som kan fortolkes og uttrykkes *som* dekonstruksjon. For å kunne finne dekonstruksjon, oppfatte dekonstruksjon, er vi altså tvunget til å forholde oss til dens manifestasjoner, dens presentasjoner og representasjoner, og dermed også tvunget til å forholde oss til *noe som går igjen* i disse representasjonene, noe som kan autorisere oss til å godta,

²³ Derrida 2005, s. 8-9.

erkjenne og bedømme et fenomen *som* dekonstruksjon. Spørsmålet blir da: Hvor begynner vi å lete, og hvilken metode skal vi bruke, hvilken vei skal vi gå, til og fra dette punktet?

*

La oss forestille oss for et øyeblikk at dekonstruksjon er noe som er, at den finnes. La oss også for et øyeblikk forestille oss muligheten for dekonstruksjon som metode. Men med hvilken rett, med hvilken autoritet? Sier ikke dekonstruksjonens første autoritet, dens første *autor*, det motsatte i motto I? Allerede her en kamp, en agon mellom tittel og motto, allerede her en dekonstruksjon som *alltid allerede* er i arbeid.

Et motto er, som et synonym på den ene siden og ifølge sine latinske røtter på den andre: krigsrop og mumling!²⁴ Derav Derridas krigsrop til sin japanske venn: *Dekonstruksjon er ikke en metode*. Men hva hvis vi tar ordet "som" i tittelen, ikke som et relativpronomen alene, men som startskuddet for en simile, en sammenligning, en undersøkelse av dekonstruksjon "som om" det var en metode, med andre ord nettopp som en relativ relasjon mellom "dekonstruksjon" og "metode"? Hvis vi altså likevel tillater oss å tenke, med rette eller urette, på dekonstruksjon som metode, hva ville en slik metode bestå i?

Det er nettopp dette "som om" som ligger i hjertet av det vi her prøver å si. Ikke bare i hjertet av dekonstruksjonen, om noe slikt eksisterer, og hvor nå enn denne måtte befinne seg på et gitt tidspunkt, men kanskje også i hjertet av litteraturvitenskapen selv. For dette "som om", dette "liksom" og "på liksom", knytter an til det som er litteraturvitenskapens hovedanliggende, nemlig utspørringen av de virkelighetene og sannhetene som later *som om* de er virkelige og sanne, kort sagt til fiksjonen og det virtuelle. Denne utspørringen er også en utspørring av

²⁴ *Miriam-Webster Dictionary*, synonym for motto: war cry. Fra latin: *muttum*, mumle

I. Dekonstruksjon som metode

mellomrommet mellom disse virkelighetene, mellomrommet mellom tegn og innhold, mellom det ene innholdet og et annet innhold. Det er med andre ord en utspørring av et *nettverk* (også som *vev*, *textere*, tekst) av mellomrom som ikke er de samme. Slik består en tekst av (minst) *to* nettverk; et innholdsnettverk og et mellomromsnettverk.

Forholdet mellom det fiktive og det virtuelle er flytende og svært komplekst, og skal her avgrenses på en bestemt måte. Et vesentlig fellestrekk er dette: de er begge simulacra. Både fiksjonen og det virtuelle har som funksjon å representere en simulert, fraværende virkelighet, og de befinner seg begge i mellomrommet mellom tegnene, det vil si de ytre grafiske bildene (enten det er bokstaver på et ark eller piksler på en tv- eller dataskjerm), og den som oppfatter disse tegnene. Problemet med simulasjonen er at den ofte er umulig å skille fra dissimulasjonen; de to blander seg sammen. Å simulere: å gjøre lik, etterligne, lage et bilde av. Å dissimulere: å skjule det som ligner på noe annet, å skjule likhet med det "egentlige" eller "sanne" bildet. Dekonstruksjonen dekonstruerer det simulerte i den forstand at den søker å fremvise det simulasjonen dissimulerer. Å *dekonstruere*, som en aktiv subjekts-handling, hvis dette hadde vært mulig, ville da ha vært en øvelse i det samme, det vil si: et forsøk på å finne ut hva som er skjult, gjemt og hemmelig i den fiktive eller virtuelle virkeligheten.

Det fiktive og det virtuelle er likevel ikke det samme. En av de viktigste forskjellene er juridisk, men med juridisk sikter vi ikke til det som norsk juss selv betegner som en fiksjon, som et teknisk begrep (fiksjonen "juridisk person" brukes til å forklare de rettigheter og plikter som er knyttet til andre rettssubjekter enn fysiske personer).²⁵ Fiksjonen er virtuell, men det virtuelle er ikke nødvendigvis fiksjon. Fiksjonen er det som presenterer seg selv som fiksjon i det den uttrykkes. I det den

²⁵ Se mer om dette under avsnittet "Intermezzo: Live in Helsinki", nedenfor.

gjør dette plasseres den i en helt bestemt juridisk kategori, som kunstnerisk åndsverk, som det som ikke er sant (eller: ikke-sant), som det som ikke er virkelig (eller: ikke-virkelig), som det som selv sier "jeg er løgn" (i forhold til en såkalt ytre virkelighet). Som oftest skjer denne presentasjonen på enklest mulig måte, som på tittelbladet til Kafkas *Prosess*, hvor det etter forfatter og tittel står: *Roman*. På Øivind Rimbereids *Solaris Korrigert* står det *Dikt* på forsiden. Hvorfor? *Lovene* som gjelder for denne kategorien er dermed andre enn hvis det samme utgir seg for å være virkelig.

Det virtuelle kan derimot like godt gi seg ut for å være virkelig, sant – like sant som sannheten, like virkelig som virkeligheten. Det kan med andre ord oppfattes nettopp som virkelig, som en virkelig formidling av virkeligheten som kan aksepteres som sann, i det minste til det eventuelt blir avslørt som fiksjon, som da tv-bildene viste oss presisjonsbombing i Irak, bilder som viste seg å være bevisst simulerte, med andre ord i dette tilfellet: fiksjon, planlagt løgn. For dekonstruksjonen gjelder det Georg Johannesen kaller et "[R]etorisk sannhetsbegrep: Sannheten er det motsatte av klarhet, den er et slør, skjult og glemt, og vil alltid være noe som sannsynligvis kan finnes eller avsløres."²⁶

Det som står på spill her er sannhetsverdien i formidlingen, en sannhetsverdi som allerede dekonstrueres av et "som om" som kanskje ligger i bunn av all formidling, i all billedbruk, enten den er språklig eller pikselbasert. Dermed befinner vi oss også i hjertet av herværende kairos, i hjertet av det vitenskapsteoretiske, i det minste hvis vitenskap kan oppfattes som en søken etter sannhet, *episteme*, eller sikker kunnskap.

²⁶ Johannesen 1992, s. 75.

I. Dekonstruksjon som metode

Også her finner vi en nær tilknytning til det juridiske, til spørsmålet om lov, rett og rettferdighet, spørsmål som først og sist ligger i kjernen av det vitenskapsteoretiske, og som i vår tidsalder har blitt ytterligere kompliserte gjennom "nye" former for virtualitet og formidling (internett, hypertekst, mobilteknologi, overvåkningsteknologi). Vitenskapen har i internettets tidsalder måttet møte nye utfordringer og stille nye spørsmål om hva forfalskning, legitimitet og referanse er, og dermed om kontroll, regulering og lovgivning av disse. Alt dette har konsekvenser for undervisningens og forskningens *betingelser*, kort sagt for universitetets og akademias betingelser, betingelser som ikke bare er nært knyttet til det juridiske, men også en viss produktivitetsøkonomisk tenkning: profitttenkningen.

*

I *L'Université sans condition* [Universitetet uten betingelse, heretter: *UuB*] åpner Derrida med disse ordene: "Dette vil uten tvil være *som* en trosbekjennelse: trosbekjennelsen til en professor som ville ha gjort *som om* han ba dere om tillatelse til å være utro eller forræderisk i forhold til sine vaner."²⁷ *Profession de foi* på fransk: en trosbekjennelse, men også: et trosyrke. En profesjon av tro i dobbel forstand. Troen på denne profesjonen av tro, og betingelsene som omgir den, er temaet i denne nøkkeltoksten av Derrida som vi skal komme tilbake til om litt, hvor Derrida gjennom en undersøkelse av et "som om" som vi allerede har vært inne på – og som nettopp knytter an til det betingede, til kondisjonalis og et "hvis... så..."-formular som vi også legger til grunn i det følgende – bekjenner sin egen positive tro på universitetet, og innenfor universitetet på menneskevitenskapene, som det privilegerte stedet for søken etter sannhet, for muligheten for *episteme* og den

²⁷ Jacques Derrida, *L'Université sans condition* (Galilée, Paris 2001), s. 11. Alle oversettelser herfra er mine.

dekonstruktive utspørringen og kritikken av en slik viten. En *vitenskapelig* utspørring av hva dekonstruksjon er møter imidlertid *fra begynnelsen* av betydningsfulle hindre på veien.

*

Men vi har enda ikke begynt. I det vi spør hva dekonstruksjon er, og i det vi i all hovedsak begrenser materialet som skal benyttes for å svare på dette spørsmålet til tekster av Jacques Derrida, har vi allerede gitt ett av de mulige svarene på hva dekonstruksjon er: Den er det som står i tekstene signert Jacques Derrida. Dette gjør vi på tross av, eller på grunn av, at litteraturvitenskapen i norsk sammenheng, som vi sa tidligere, med noen få, men vesentlige unntak, i stor grad har vært opptatt av den amerikanske "versjonen" av dekonstruksjon knyttet til navn som Paul de Man, Harold Bloom, J. Hillis Miller og andre. En slik begrensning er mulig, men alltid og nødvendigvis diskursivt voldelig og urettferdig.

Spørsmålet om hva dekonstruksjon er, deles allerede i to; ikke bare hva er, men *hvor* er dekonstruksjon (i hvilke tekster skal man lete?). Men dermed også *hvem* er dekonstruksjon (hvem har signert og eier disse tekstene)? Med Georg Johannesen kan vi fortsette denne celledelingen ved å huske på en klassisk mnemoteknikk fra den klassiske retorikken, og dermed "rope ut sju spørrepronomen på latin:

QUIS, QUID, UBI, QUIBUS AUXILIIS, CUR, QUOMODO, QUANDO?"²⁸

Hvem, hva, hvor, med hvilke midler, hvorfor, hvordan, når... er dekonstruksjon? Sju pronomen, som i hvert singulært tilfelle av spørsmålet "hva er...", henger sammen,

²⁸ Johannesen 1992, s. 75.

I. Dekonstruksjon som metode

og bare når hvert av dem er besvart i forhold til de seks andre, begynner vi å nærme oss et svar.

Paul de Man eller Arild Linneberg svarte på to av disse med setningen: Dekonstruksjon er overalt alltid. For Georg Johannesen er imidlertid ikke denne celledelingen – denne mitosen²⁹ – komplett før disse sju kobles med kommunikasjonssituasjonens seks topoi:

Sju åpne spørsmål kan stilles, for eksempel på seks steder (topoi):

1. hos avsender,
2. hos mottaker,
3. i budskapet,
4. i budskapets redskap eller kanal,
5. hos budskapets referent og saksforhold, og
6. i "verden" som en sum av 1-5.

Straks får vi ($6 \times 7 =$) 42 analysesteder (topoi) og rår over et stort inventar av disponible svar.³⁰

Det finnes altså 42 svar på spørsmålet: Hva er dekonstruksjon? Minst 42, fordi pronomenene eller de *topoi* som her settes opp, ikke er endelige eller absolutte, verken i antall eller form. Litteraturvitenskapen, som de fleste vitenskaper, har imidlertid for vane å svare på spørsmål av typen "hva er..." med definisjoner, ikke med en med mitose eller celledeling av spørsmålet. Dekonstruksjon, som vi sa tidligere, unndrar seg slike definisjoner; den er nettopp det som ikke kan defineres på en enhetlig og endegyldig måte. Dekonstruksjonen tar derimot form av det som dekonstrueres, og av denne grunn må de sju spørsmålene stilles opp på nytt hver

²⁹ Dette kaller jeg altså en mitose, ikke en meiose. En mitose er normal celledeling som innebærer at den først cellens innhold og verdi (og i vårt tilfelle: dens betydning og viktighet) blir overført i sin helhet til de to nye cellene. Meiose er derimot en reduksjonsdeling; bare halvparten blir overført til hver nye celle.

³⁰ Ibid., s. 76.

gang man spør: hva er dekonstruksjon, eller fra et dekonstruktivt ståsted hver gang man i det hele tatt utspør, det vil si: leser, fortolker, kritiserer.

Samtidig finnes det to steder eller topoi hvor de sju pronomenene danner selve utspøringsparadigmet par excellence: i rettens straffesaker og i straffesakenes domstaler, med andre ord i den ene av retorikkens tre hovedsjangre, *genos dikanikon*, den juridiske talesjangeren. "Hva har blitt gjort?" "Hvem gjorde det?" Når? Hvor? Med hvilke hjelpemidler? Hvordan? Hvorfor? Alt dette må redegjøres for i hvert singulært tilfelle i den juridiske talesjangeren, når denne er knyttet til strafferett.

*

Tese nr 1: Hvis dekonstruksjon hadde vært en metode så ville den vært en juridisk-nomotetisk metode. Det vil si, den ville med nødvendighet stilt spørsmål om forholdet mellom rett og rettferdighet, om muligheten for rett og muligheten for rettferdighet. Den ville kort sagt spurt: Hva er lov? Hva er rett? Hva er rettferdighet? Og den ville måtte gjøre dette i hvert singulært tilfelle, ved å stille de sju spørsmålene (egentlig de 42 spørsmålene) på nytt hver gang. Dette vil også si at dekonstruksjon ville vært en retorisk metode, den ville operert på det retoriske plan, eller videre bestemt på det Georg Johannesen ville kalt det maksimumsretoriske plan, og den ville kunne finnes på dette planet. Av retorikkens fem fag ville dekonstruksjonen dermed, siden den ifølge Derrida alltid allerede er i arbeid, i første rekke vært knyttet til *inventio*, til finningen, og her det spørsmålet om metode oppstår.

Inventio og det juridiske må videre knyttes sammen med et annet aspekt ved dekonstruksjonen, nemlig *det nomotetiske*. Ifølge Erling Aadland vil "alle forsøk på å gjøre litteraturvitenskapen til en nomotetisk (lovsøkende) vitenskap [...] være

I. Dekonstruksjon som metode

forfeilet.”³¹ Dette er riktig hvis man med nomotetisk sikter til det å *skape* allmenngyldige lover om dikningen, sjangere etc. Det nomotetiske ved dekonstruksjonen – og dermed ved litteraturvitenskapen hvis den hadde brukt dekonstruksjon som metode – handler derimot om å *finne* de lovene som omgir oss og er i virksomhet, i teksten, mellom teksten og leseren, mellom leseren og verden. Disse lovene går kanskje under andre betegnelser enn ”lov”: Det kan være aksiomer, normer, uskrevne regler, moral etc., som vi følger i vår litteraturvitenskapelige virksomhet, og som ligger mer eller mindre skjult i enhver lesning. Dekonstruksjonen *finnes* (aktiv og passiv), og den finnes kanskje nettopp i disse aksiomenes og normenes selvmotsigelser, i det som leses og kritiseres.

Det nomotetiske aspektet ved dekonstruksjonen er likevel verken utelukkende konstruktivistisk (leseren skaper loven han leter etter) eller utelukkende deskriptivt (loven finnes allerede ”utenfor oss”, og leseren skal avdekke den). Snarere er det begge deler som skjer samtidig. Den ”begivenheten” det er å finne loven kan ses på som en form for det Derrida i *Politics of Friendship* kaller *auto-telepoeisis*, selvfjernskapelse.³² Loven skaper seg selv gjennom leserens finning, og dermed settes den og bekreftes på nytt i hvert tilfelle der den finnes og tas i bruk, samtidig som den gjennom hver finning, avsløring, bekreftelse eller gjeninnsetting ikke lenger er den samme, eller rettere sagt: den samme, men noe mer. Eller mindre. Det lovsøkende aspektet ved dekonstruksjonen, og ved litteraturvitenskapen sett fra et slikt ståsted, *forblir søkende*, ute av stand til å holde fast loven på en endelig, positiv

³¹ Aadland 2006, s. 50. Om den typen nomotetisk vitenskap Aadland sikter til, og som jeg nevnte i innledningen (russisk formalisme, tsjekkisk strukturalisme etc.), se Jostein Børtnes, ”I retning av en nomotetisk litteraturvitenskap”, i Odd Inge Langholm og Truls Winther (red.), *Estetikk fra Platon til våre dager* (Tanum Norli, Oslo 1977).

³² Jacques Derrida, *Politics of Friendship* (Verso, London & New York 1997), s. 32.

måte. Dette er grunnen til at litteraturvitenskapen som dømmende praksis i denne konteksten fungerer *de lege lata* (etter gjeldende rett, altså fleksibelt) snarere enn *de lege ferenda* (slik loven bør være, altså normativt).

Det første hinderet på veien vi skal gå er også i en viss forstand juridisk-nomotetisk. Hvilken metodes lov skal vi følge for å kunne svare på spørsmålet om dekonstruksjon er en metode? Er spørsmålet om hva dekonstruksjon er i virkeligheten et spørsmål om hva Derridas tekster betyr? Med andre ord, er dekonstruksjonens metode i virkeligheten Derridas metode, eller kan det tenkes at Derridas metode reflekterer dekonstruksjoner som skjer utenfor ham, og utenfor oss?

Hvis vi aksepterer at for å forstå hva dekonstruksjon er, så må vi begynne med å undersøke de første presentasjonene av dette begrepet – eller rettere sagt: de presentasjonene som vi knytter størst autoritet til i forhold til ordet dekonstruksjon – og hvis vi aksepterer at det vi kaller dekonstruksjon i første rekke må finnes i de språklige manifestasjonene som tilhører, *de jure*, Jacques Derrida, siden Derrida i en viss forstand har opphavsretten til begrepet, så vil vi måtte undersøke disse tekstene i alle språklige detaljer, og spesielt den genealogiske dimensjonen ved dem. I tillegg ville vi måtte undersøke Derridas egen metode og alle de kategoriene vi selv anvender i vår egen metode, noe som her blant annet betyr at vi måtte ha stilt spørsmål med vår egen aksept av Derrida som den første lovgiver, den første autoritet, kort sagt: ved den "autoritetens mystiske begrunnelse" som Derrida selv utspør i *Lovens makt*.

Tese nr 2: Hvis dekonstruksjon hadde vært en metode så ville den vært etymologisk og filologisk. Det vil si, den ville utvidet den nykritiske og strukturalistiske

I. Dekonstruksjon som metode

nærlesningen med en historisk dimensjon, i fortid og fremtid.³³ Dermed ville den også vært en genealogisk metode, det vil si en metode som hver gang ville måtte spørre om språkets historie og opphav (som er en utspørring av både språkbrukens og språkbrukerens historie i hvert tilfelle), det vil si en utspørring av selve ordene det spørres med, e.g. "språk" og "opphav". Dermed ville den også vært diakron(isk) og synkron(isk) *på samme tid*. Denne "på samme tid" er likevel en tenkt tid, en analyse ville alltid måtte fokusere mer på det ene eller det andre, men konsekvensen av denne dekonstruktive logikken er at dette valget ikke kan tas *på forhånd*, jf. (isk) i parentes. Det ville være "som om" den var synkron(isk) og diakron(isk) på samme tid.

Derridas etymologiske og filologiske metode er gjenkjennelig og kan lett finnes i en hvilken som helst tekst av Derrida, hvis man først leter: en ekstrem varhet for språkets historiske dimensjon, for ordenes historiske og nåtidige flertydighet, en avvisning av troen på absolutte sannheter gjennom opprinnelsestenkning (e.g. en Første Lov), og fremfor alt en vilje til gjentakelse, å igjen og igjen utspørre det samme, som dermed ikke lenger er det. Det er denne viljen til gjentakelse, om og om igjen, som gjør at Derridas metode kan beskrives som parataktisk heller enn hierarkisk, preget av sideordning snarere enn underordning. Men denne sideordningen er ikke en hermeneutisk sirkel eller spiral som kretser rundt et sentrum, den er derimot eks-sentrisk, uten sentrum i dobbel forstand; Derridas dekonstruksjoner skjer ikke fra ett sentralt ståsted, og de søker heller ikke et sentrum (en kjerne, en bestemt og/eller sikker mening) i det som dekonstrueres. Dekonstruksjon som metode ville ha vært en eks-sentrisk utspørring av systemer

³³ Denne "tilbakevendingen" til filologien finnes også hos Paul de Man i "Return to philology", i *The Resistance to Theory* (1986). Et annet interessant perspektiv på dette temaet finnes i Edward Saids kapittel med samme tittel, "Return to Philology", i hans siste bok *Humanism and Democratic Criticism* (2004).

eller systemiske diskurser. Denne eks-sentrisiteten og problemene med den, problemet med eks-sentrisiteten i sentrum, står i sentrum av en av Derridas sentrale tekster: "Struktur, tegn og spill i menneskevitenskapenes diskurs".³⁴ Et av hovedspørsmålene i denne er: Hvordan kritisere eller tenke på nytt et språk, en tradisjon, en tenkning, når språket, tradisjonen og tenkningen man kritiserer i og med *alltid allerede* er en del av det som kritiseres?

Man kunne tenke seg at det eksempelet Erling Aadland bruker om teori og praksis i *Farvel til litteraturvitenskapen*, som et spørsmål om høna og egget, kan danne et utgangspunkt også her: I Vestens nærværsmetafysiske tenkning er spørsmålet om høna og egget avgjort for svært lenge siden; hanen kom først (Adam, en hvit italiener), så høna, så egget. Derridas kanskje mest kjente "kritikker", kritikken av det logosentriske (troen på talen som direkte uttrykk for tanken, skriften som direkte uttrykk for talen), det fallogosentriske (den europeiske hvite, kjøttetende mannens hegemoni) og det biologosentriske³⁵ (biologiske relasjoners forrang: Blod er tykkere enn vann) begynner i dette spørsmålet om det første opphav, den første opprinnelse, den første lov.

Spørsmålet blir: Hvordan løser (hvilken metode bruker) Derrida for selv å unnslippe problemet han prøver å kritisere? Han verken unnslipper eller løser det, men erkjenner snarere aporien og *gjør motstand*. Motstanden manifesterer seg og

³⁴ Finnes i Jacques Derrida, *Dekonstruksjon: klassiske tekster i utvalg* (Spartacus, Oslo 2006), s. 15-49. Oversatt av Karin Gundersen.

³⁵ Om det logosentriske, se f.eks. *De la grammatologie* (Les Editions de Minuit, Paris 1967), eng. utg.: *On Grammatology* (Johns Hopkins University Press, Baltimore & London 1976); om det fallogosentriske, se f.eks. *Lovens makt*; om det biologosentriske, se Geir Follevåg, *Biologosentrisme om litterære framstillinger av adopsjon, spesielt Kong Oidipus og Mansfield Park*. (PhD avhandling, Universitetet i Bergen 2006).

I. Dekonstruksjon som metode

virker, ikke direkte, men indirekte; ikke i diskursenes argumentasjon, men i argumentasjonens retorikk, gjennom retorikken selv.

Etter dette kan vi se, at det ordet som plutselig (som et spøkelse) går igjen overalt hos Derrida når han beskriver hva som skal skje, eller er i ferd med å skje, i hans egne tekster, som i dekonstruksjonen av andres, ikke er ordet metode – som nettopp ville knyttet an til en vitenskapelighet – men ordet *strategi*.³⁶ Strategi: krigens og kampens kunst, feltherrekunst. All retorikk er agonistisk, sier Georg Johannesen, og det er i forhold til dette Derrida er feltherre og *strateg*; retorikken hans er en kamp- og motsetningsretorikk, både *i seg selv* og i det at hans (og slik det ofte har vært påpekt: Paul de Mans) dekonstruktive manøvrer søker motsetningene i det som dekonstrueres, den søker den interne motstanden i det som dekonstrueres eller det som dekonstruerer seg. Den er med andre ord en *motstandens retorikk*. Kan vi fra dette utlede en:

Tese nr 3: Hvis dekonstruksjonen hadde vært en metode, så ville det vært en motstandens metode? Ville ikke Derridas og dekonstruksjonens motstandsstrategier i seg selv være en metode? Hvor metoden selv er å være strategisk i retorisk forstand? Både ja og nei, for dekonstruksjon er også mer enn strategier, og vi må derfor undersøke enda en gang hva spørsmålet "hva er dekonstruksjon?" innebærer.

*

Av strategiske grunner skal vi velge to av de syv pronomenerne i det følgende, *hva* og *hvem*, idet vi samtidig, enda en gang og endelig, bestemmer at for å finne ut hva dekonstruksjon er, så må vi undersøke de tekstene som bærer signaturen til den

³⁶ Se blant utallige andre eksempler: Derrida 2002, s. 102; Derrida 2005, s. 9 og Derrida 1997, s. 124 et passim.

som i en viss forstand har skapt dekonstruksjonens lover, samtidig som vi, i samme øyeblikk, erkjenner det hele og fulle ansvaret for denne bestemmelsen.

For Derrida, som for oss, biografiens apori: "Spørsmålet er altså: hva eller hvem. Hva eller hvem er det som skal presenteres, representeres her? Det som er i bevegelse her, er nettopp spørsmålet om presentasjonen."³⁷ Kort sagt, om hva eller hvem som skal fremstilles (man kunne sagt skapes, eller ifølge herværende kairos: vitenskapes). Er det minnet om han som levde, som vi ikke kan nå, eller om det som fremstår som Jacques Derrida gjennom tekstene som bærer den signaturen, og som dermed i større grad har karakter av et *hva* enn et *hvem*? Begge deler er umulig. Jacques Derrida, han som levde, har vi ingenting å si om (teksten blir aldri personen), like lite som vi på en avsluttet og lettfattelig måte har noe å si om dette *hva* som gestalter signaturen Jacques Derrida. Det finnes (minst) to grunner til dette, den første er kvantitativ, den andre kvalitativ: for det første det tallrike antallet tekster som knyttes til denne signaturen, det enorme antallet, men også den uoverkommelige mengden tematikker i disse tekstene. For det andre motsetter tekstene seg, språklig og retorisk, denne formen for sammenfattende fremstillinger, reduserende forenklinger eller hastige fortolkninger.

Det finnes nemlig (minst) to typer dekonstruksjon: den som kan gjenkjennes som utgangspunkt for tekstene selv (et eksemplarisk eksempel, hvor det gåtefulle og flerstemte danner paradigmet for skriften, ville være Derrida selv), og den som ligger immanent i en hvilken som helst tekst, et hvilket som helst system, en hvilken som helst institusjon, fordi den alltid allerede er i arbeid i språket og retorikken.

Denne motstanden mot entydige lesninger, spesielt tydelig i tekster av den første typen, henger kanskje sammen med motstanden mot en binær enten-eller-

³⁷ Jacques Derrida, *Dissemination* (Continuum, London 2004), s. 3.

I. Dekonstruksjon som metode

tenkning som fremdeles kan finnes både i rettssystemet, politikken, og den litterære dagspressekritikken. *Tertium non datur*, noe tredje finnes ikke, finnes ikke hos Derrida. Tvert i mot er det denne binære tenkningen Derrida hele tiden utspør, tviler på, spørker med, rundt og for. Det er med andre ord ikke aktuelt her å atter en gang ta opp en standardisert beskrivelse av Derridas "prosjekt". Det finnes etter hvert så mange slike gjennomganger at betydningen og relevansen av disse kortversjonene for lengst har begynt å dekonstruere seg selv.³⁸ Dette betyr naturligvis ikke at disse gjennomgangene er feil, men snarere at de står i fare for å aksiomatisere forståelsen av Derridas tekster, en type forståelse som tekstene selv altså motarbeider med styrke, innsikt og åpenhet. Den beste fremstillingen, presentasjonen eller representasjonen av Derridas tekster er Derridas tekster. Kort sagt: For å forstå noe som helst av dekonstruksjon ut fra Derrida, må man lese Derrida.

Det finnes en Derrida som både er og ikke er, som er fanget mellom et *hva* og et *hvem*. Liksom fiksjonen, eller rettere sagt liksom et spøkelse, et *spectre*. Det handler om en spektralitet, spøkelse eller forestilling, og det vi skal se nærmere på (hvor nært kan man komme et spøkelse?) er noe som *går igjen* hos Derrida, med andre ord: *gjengangertema*, eller *gjengangere* som tema. Og kanskje også gjengangeren Derridas og den spøkelsesaktige dekonstruksjonens språk og retorikk, for ikke å si *ånd*. Det handler om er altså: en *hantologi*.³⁹

³⁸ Se for eksempel Espen Hammers etterord i Jacques Derrida, *Sannheten i maleriet* (Pax forlag, Oslo 2004), eller Ragnar B. Myklebust sitt i Jacques Derrida, *Adjø til Emmanuel Levinas* (Cappelen, Oslo 2002). Ellers finnes det et utall introduksjoner til Derrida i de mange for- og etterordene i de engelske Derrida-oversettelsene (bl.a. i *Dissemination*). En mer hybrid omtale av Derrida finnes i det nevnte etterordet til *Lovens makt*.

³⁹ Se mer om dette i Jacques Derrida, *Marx' spøkelser: gjeldsstan, sorgarbeidet og Den nye internasjonale* (Pax forlag, Oslo 1996), s. 33 et passim. Fransk: *hanter*, å hjemmsøke, gå igjen. En av

Tese nr 4: hvis dekonstruksjonen hadde vært en metode, så hadde den vært hantologisk. Det vil si, den hadde stilt spørsmålet om forholdet mellom det som er men som ikke er, om fraværets nærvær eller omvendt, om fiksjonen og det virtuelle, kort sagt: om det spøkelsesaktige.

”Spørsmål om gjentakelse: Et spøkelse er alltid en gjenganger. Det er ikke mulig å kontrollere hvordan det kommer og går, fordi det begynner med å gå igjen”, skriver Derrida i *Marx’ spøkelser*.⁴⁰ Og slik er det også med Derridas gjengangertema: Det er ikke mulig å finne frem til begynnelsen på dem, første gang de nevnes; de skifter alltid form. Det viser seg plutselig (som et spøkelse) at det man trodde var et nytt tema i én tekst, også var tema i en annen, før eller etter, men i en annen form. Derridas parataktiske metode viser seg også i dette. Metodens veier (strategier) går på kryss og tvers av hverandre, som rhizomatiske nettverk, uten slutt og uten begynnelse.

Tese nr 5: hvis dekonstruksjonen hadde vært en metode, så hadde den vært rhizomatisk, polylogisk og polyteleologisk. Eksempler på noe som kunne ha vært illustrasjoner på en slik metode kan finnes hos Derrida i tekster som *Glas* og *Sannheten i maleriet*. Rhizomatisk⁴¹, det vil si – siden Derridas skrift er parataktisk og ikke hierarkisk organisert, horisontal og ikke vertikal; den ville vært labyrintisk. De labyrintiske, kryssende veiene henger sammen med dekonstruksjonens eksentrisitet. Den har ikke et *bestemt formål*. Formålet skifter i hvert tilfelle; den har altså til enhver tid flere formål samtidig – den er polyteleologisk, og den ville måtte

flere muligheter: dette er kanskje altså en lære om det som går igjen, som hjemsøker, om spøkelset, kort sagt om væren, om det som er og ikke er.

⁴⁰ Ibid., s. 33.

⁴¹ Se Gilles Deleuze og Felix Guattari, *Tusind plateauer: kapitalsime og skizofreni*, (Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler, København 2005), s. 5-35.

I. Dekonstruksjon som metode

følge ulike fornufter i hvert tilfelle – den er polylogisk. Av denne grunn er den også ikke-pedagogisk, det vil si: ikke oppdragende i tradisjonell forstand. *Dekonstruksjonen i seg selv er ute av stand til å dømme, det vil si: Den er ikke i stand til selv å skille mellom rett og galt, godt og ondt.*

*

La oss anta, for et øyeblikk, at det er helt andre tema som dukker opp og forsvinner i Derridas forfatterskap, enn dem man vanligvis er så sikre på,⁴² for eksempel: *litteraturens lidenskap, demokratiets fremtid, tenkningens kanskje, det virtuelle*. Og før disse igjen kardinaltemaene: *vennskap, rettferdighet, politikk*. Som alle i Derridas parataktiske dans i tåken henger nøye sammen. La oss se nærmere på ett av dem, og dermed gjenta noe vi allerede har sagt.

Et essay eller foredrag som taler om Derrida er et *simulacrum* av Derrida. Et bilde eller etterligning av Derrida – men også, i sin latinske betydning: skyggebildet til en avdød.⁴³ Igjen altså, bildet av et spøkelse, og nok et gjengangertema hos Derrida: den stadige økende mengden av simulacra, av simulert, virtuell virkelighetsinformasjon vi i større og større hastighet mottar fra tv- og dataskjermene; krigen i Irak begrunnes i fiktive sannheter og utkjempes av spøkelser vi kun møter i en virtuell virkelighet. Hvorfor er dette viktig? Fordi, som Norbert Bolz sier i *Kaos og simulasjon*, ”flyten av bilder skjerner oss for *betydning*”.⁴⁴ Vi blir ute av stand til å lese disse bildene kritisk og utspørrende. De blir meningsløse, betydningsløse og fremfor alt konsekvensløse og handlingsutsettende for oss. Hvordan handle når man ikke forstår hva som skjer, eller snarere, når man ikke er i stand til å analysere, tolke og

⁴² Jf. standardversjoner, note 38 ovenfor.

⁴³ *Latinsk ordbok* (Cappelen, 1998), s. 624, simulacrum.

⁴⁴ Norbert Bolz, *Kaos og simulasjon* (Spartacus, Oslo 2003), s. 149. Oversatt av Arild Linneberg.

begripe bildene som strømmer forbi, langt mindre ta stilling til deres sannhetsstatus? Men hvis alt er simulacra, inkludert Derridas tekster, inkludert denne teksten, hva gjør man da? Oppgaven, sier Heidegger i *Kunstverkets opprinnelse*, er ikke å løse gåten, men å se den.⁴⁵

Derrida advarer mot å gi etter for denne altomfattende kunstigheten, artifizialiteten, troen på at alt er simulert – for det betyr ikke at alt er løgn, men det krever at vi ikke godtar alt det medierte, umediert – altså at vi reflekterer over hva som skjer i denne simulerte virkeligheten, som angår vår egen.⁴⁶ For vi skal ikke la oss narre av den sneversynte, fagfilosofiske kritikken Derrida og dekonstruksjonen har blitt møtt med *ad absurdum*, at den er meningsnedbrytende, språkfetisjistisk og ikke forholder seg til den menneskelige og politiske virkeligheten.⁴⁷ Tvert imot er dekonstruksjonen, i det minste i forstand av Derridas tekster, *fra begynnelsen av* rettet mot handling, rett, og rettferdighet; den springer til og med ut fra et ønske om rettferdighet: "*Dekonstruksjon er rettferdighet*", som Derrida skriver i *Lovens makt*.⁴⁸ Eller, dekonstruksjonen befinner seg i grenselandet mellom retten og rettferdigheten, hvor den hvileløst søker forandring. Og han fortsetter: "... en dekonstruksjon, som for å være konsekvent med seg selv, ikke vil forbli lukket i rent spekulative, teoretiske og akademiske diskurser, ..., men som heller vil skape konsekvenser, som vil forandre ting og gripe inn på en effektiv og ansvarsfull måte (skjønt alltid formidlet,

⁴⁵ Martin Heidegger, *Kunstverkets opprinnelse* (Pax forlag, Oslo 2000), s. 97.

⁴⁶ Se "The Deconstruction of Actuality", i Jacques Derrida og E. Rottenberg, *Negotiations: interventions and interviews, 1971-2001* (Stanford University Press, Stanford 2002).

⁴⁷ Se blant annet debatten i *Times Literary Supplement*, kommentert av Derrida (med referanser til *TLS* utgavene) i Maurice Blanchot og Jacques Derrida, *Demeure* (Stanford University Press, Stanford 2002), s. 104 ff. Den norske negative resepsjonen er oppsummert av Eivind Røssaak i *De postmoderne og de intellektuelle* (Spartacus, Oslo 1998), spes. kap. 2 (gjelder Fløistad, Hans Skjervheim, Trond Berg Eriksen og Jon Hellesnes).

⁴⁸ Derrida 2002, s. 36. Mer om dette i siste del av Del III, om "dekonstruktiv rettferdighet".

I. Dekonstruksjon som metode

selvfølgelig), ikke bare i yrket, men i det man kaller byen, polis, og mer generelt; verden.”⁴⁹

Sjokkerende nyheter. Som å se et spøkelse. Dekonstruksjon handler om verden, om ansvarstaken og handling i verden. Om engasjement mot urettferdigheten, ikke bare mot selvet, men først og fremst i urettferdigheten som hjemsøker *den andre*. Men, for dekonstruksjonens del: ikke direkte, alltid indirekte, gjennom språk, retorikk og tekst. For, som litteraturen, befinner den seg, som et spøkelse, i grenselandet mellom det virkelige og språkets virkelighet, og den opererer derfra, alltid ubestemmelig, umulig å holde fast i den sikre entydigheten: ”Dekonstruksjonens lidelse, som den lider av, eller som de lider av som lider under den, er kanskje fraværet av regler og definitive kriterier som tillater en å skille på en utvetydig måte mellom rett og rettferdighet.”⁵⁰ Og dermed også, enda en gang, mellom rett og galt, mellom sant og usant, mellom virkelighet og fiksjon, mellom god og dårlig litteratur. Men les på nytt: Det står ikke at den ikke skiller, at det ikke finnes forskjell (*différance*),⁵¹ det står at den ikke skiller på en *utvetydig måte*.

Denne lidelsen fortjener en kommentar: Dekonstruksjonen er full av lidelse, men også av lidenskap, og de to henger sammen; ingen lidenskap uten lidelse, ingen lidelse uten lidenskap. Som litteraturen, for hva er litteratur om ikke denne *pasjonen*: denne blandingen, denne utvekslingen mellom lidenskap og lidelse?⁵² Med andre ord: mellom kjærlighet og sorg, to andre gjengangertema hos Derrida. Og kanskje også lykke? Umulig! Sier kritikerne. Og ikke så rent få tilhengere: ”Derrida og

⁴⁹ Ibid., s. 23.

⁵⁰ Ibid., s. 13

⁵¹ Om nøkkelbegrepet *différance*, se f.eks. essayet ”Différance”, i Jacques Derrida, *Margins of Philosophy* (Chicago University Press, Chicago 1982).

⁵² Se også ”Demeure: Fiction and Testimony”, i Blanchot og Derrida 2000. Innlegg på konferanse kalt *Passions of Literature*.

dekonstruksjonen faller ikke i tabloidenes feller!" Selvsagt og selvfølgelig ikke. Men likevel.

For hvilken naivitet og hvilken blindhet er i arbeid når kritikere forestiller seg at Derrida eller andre ikke er like menneskelige (hva nå enn det skulle bety) som nettopp de andre?

Først vil jeg gjerne si, selv om dette vil sjokkere noen av dere, og selv om jeg selv tok hodet i hendene da Richard Rorty sa at jeg var sentimental og at jeg trodde på lykken; jeg tror han har rett. Dette er noe svært komplisert som jeg gjerne vil komme tilbake til senere, men jeg er svært takknemlig overfor Richard Rorty for at han turte å si noe som ligger mitt hjerte nær, og som er essensielt i det jeg prøver å gjøre. Selv om det virker svært provoserende å si det, og selv om jeg selv begynte med å protestere, så tror jeg at jeg tok feil. Jeg er svært sentimental og jeg tror på lykken, og jeg tror dette har en helt og holdent avgjørende plass i mitt arbeid.⁵³

Lykken, altså. Som en del av lidelsen og lidenskapen, som en del av filosofien, litteraturen og arbeidet. Selvfølgelig. Hvorfor skulle man ellers arbeide, og arbeide med litteratur?

Derrida og dekonstruksjonen kjennetegnes av det litterære på flere plan; som dekonstruktive objekter er litterære verk helt sentrale i Derridas tenkning, og samtidig fremstår tenkningen selv som litterær. Litterariteten i den dekonstruktive retorikken er like gjennomgående i Derridas skrift, som den er tema for skriften. Kiastisk: filosofisk litteratur og litterær filosofi. "Hvis jeg hadde funnet opp min egen skrift, så hadde jeg gjort det som en revolusjon som aldri tar slutt. I hver situasjon må man skape en

⁵³ Jacques Derrida, "Remarks on Deconstruction and Pragmatism", i Simon Critchley og C. Mouffe (ed.) *Deconstruction and Pragmatism* (Routledge, London 1996), s. 77.

I. Dekonstruksjon som metode

passende fremstillingsmåte, finne opp loven på nytt for den singulære hendelsen [...].”⁵⁴

Kan denne retorikken beskrives, fastholdes, forklares i et ikke-dekonstruktivt språk, hvis noe slikt hadde eksistert? Er kiasmen dekonstruksjonens retoriske figur? Har dekonstruksjonen et eget språk, en egen retorikk, et eget alfabet? Kanskje. Et dekonstruktivt språk ville vært et språk av runer, eller ruiner, et språk av (u)kjente tegn som likevel (ikke) kan leses – et ruinert språk, hvor pengene og økonomitenkningen ikke lenger har hegemoni.

Tese nr 6: Hvis dekonstruksjon hadde vært en metode, så ville den ha vært en ruinert metode. Det vil si: Den ville ha vært uavhengig av profittøkonomiske forpliktelser, og den ville ha bestått i å lete etter spor i ruiner.

Hva er en ruin? Bildet av et byggverk eller en struktur som en gang har vært, men som nå mangler elementene som kunne gjort den til en entydig helhet. Som ruinene av et gresk tempel. Ruinen er alltid mangel, men det ruinerte språket, som alt språk er, får likevel betydning, for i bildet av ruinen ser vi også de manglende delene, søylen som mangler i tempelet. Som fantomsøyler, som mentale bildeproteser skaper ruinen et spøkelsesaktig bilde av det som mangler. Med andre ord: kreativ mangel. Det som står igjen er også sporet etter det som var, og som vi dermed kan tenke oss, se for oss. Det fraværendes nærvær. For Derrida: *trace*, spor. Språket er alltid overskudd og underskudd i formidlingen, det er alltid mening som forsvinner og blir tilført i en og samme ytring, ukontrollerbart og ukalkulerbart. En mening når aldri

⁵⁴ *Le Monde*, 12.08.04. Spesialvedlegg i forb. med Derridas død. Intervju med tittelen "Je suis en guerre contre moi-même". Publisert på norsk som "Jeg er i krig med meg selv" i *Le Monde diplomatique*, oktober 2004.

fra A til B uten denne dekonstruktive prosessen av forsvinning og tilføring, og den er aldri uten spor fra en tidligere mening, et tidligere ord, en tidligere setning eller tekst.

Dette betyr naturligvis ikke at dekonstruksjonen benekter mening, at den forfekter det meningsløse. Den er en kraftfull bekreftelse av det motsatte: Det finnes mening. Men meningen er alltid, i en viss forstand, en ruin, ruinert. Denne dekonstruktive utvekslingen av mangel og overskudd er selv mulighetsbetingelsen for all hermeneutikk, all retorikk, all litteratur.

Ruinen er ikke en negativ ting. Først og fremst er det selvfølgelig ikke en ting. Man kunne skrive, kanskje med eller ifølge Benjamin, kanskje mot ham, en kort avhandling om kjærligheten til ruinene. Hva annet kan man elske, forresten? Man kan ikke elske et monument, en arkitektur, en institusjon som sådan uten i erfaringen, som selv er vaklende i sin skjørhet: den har ikke alltid vært der, den kommer ikke alltid til å være der, den er finitt. Og på grunn av dette elsker vi den som en dødelig, gjennom spøkelset eller silhuetten av dens ruin, av min ruin – som den dermed allerede er, eller allerede er et bilde på. Hvordan elske uten i denne endeligheten? Hvor ellers ville retten til å elske, for ikke å si kjærligheten til retten, komme fra?⁵⁵

Kritikk som "det mer enn kritiske"

Denne "kjærligheten til retten" er også en kjærlighet til kritikken og det å bedømme. Og siden den dekonstruktive utvekslingen betinger alt dette, er den også betingelsen for alle former for kritikk, og videre alle former for dom. Dette betyr at det er umulig å lese uten å dømme, men også her gjelder en etisk fordring: Det går an å lese – og for litterater betyr dette å kritisere, og dermed, å dømme – det går an å kritisere med troen på og håpet om at dommen som blir gjort er den mest rette, og mest rettferdige. I så fall virker det ikke urimelig, heller ikke fra et dekonstruktivt ståsted, at også humanister og litterater, kanskje *først og fremst* humanister og litterater, bør reflektere over hva rettferdighet betyr, hva det innebærer, for: "Det er normalt,

⁵⁵ Derrida 2002, s. 116.

I. Dekonstruksjon som metode

forutsigelig og ønskelig at dekonstruktive studier munner ut i rettens, lovens og rettferdighetens problemfelt.⁵⁶ Det som må utforskes er forholdet mellom språk, retorikk og litteratur(kritikk) på den ene siden, og lov, rett og rettferdighet på den andre.

Sannsynligvis ligger denne ideen om den rettferdige kritikken immanent i de fleste av oss; vi mener alle at de metoder og tanke sett vi refererer til er de mest rettferdige (hvorfor skulle vi ellers bruke dem), men det vi her sikter til er nødvendigheten av å reflektere over rettferdigheten i seg selv, både i seg selv og i forbindelse med den spesifikke situasjonen man befinner seg i som litterat, kritiker eller dommer.

Hva er den mest rettferdige løsningen, den mest rettferdige kritikken? Hva er en rettferdig metode? Hvis vi tar utgangspunkt i en annen politikk enn den som handler om gasje, om lønn for en jobb man er ansatt for å gjøre, om selvheldelse, hvis vi tar utgangspunkt i en politikk som ikke *braker* de andres stemmer i sin egen, men som fremhever dem, som støtter dem og tror på dem, da kan vi høre lyden av en flerstemt lesning – en lesning og kritikk som med en annen teleologi styres av en annen politikk, en politikk som vi med Derrida kan navngi som "vennskapets politikk."⁵⁷ Dette kan vi kalle den vennskapelige lese måte: å ta vare på de andres stemmer i sin egen – ikke bare som Linneberg via Bakhtin så overbevisende har påpekt: å ta vare på stemmene i det man leser/kritiserer/dømmer i sin egen kritikk – men selv å tenke/kritisere flerstemt.

Tese nr 7: Hvis dekonstruksjon hadde vært en metode, så ville den bestått i å lese flerstemt om det flerstemte. Det vil si, å lese polyfonisk om det polyfone. I en

⁵⁶ Ibid., s. 21.

⁵⁷ Jf. Derrida 1997.

viss forstand er det allerede dette litteraturvitere gjør når de skriver litteraturvitenskapelig. Vi skriver flerstemt: Sitater, motto og referanser er de andres stemmer i vår egen, men disse stemmene handler i virkeligheten ikke om åpenhet for de andre, for de er allerede underlagt skriverens herredømme, ikke som venner, men som undersåtter.

Konsekvensen for litteraturkritikken kunne vært det følgende: Den sterkeste kritikken ville ikke vært slakt, slik mange litteraturvitere later til å synes; den sterkeste kritikken ville vært taushet. Men dette at den sterkeste kritikken er taushet gjelder ikke i alle tilfeller, det gjelder først og fremst de objektene eller temaene som *kaller på kritikk*; det vil si de romanene, objektene eller tv-bildene, man kunne sagt den retorikken, som, for å overleve (for å kunne selge eksemplarer), kanskje til og med for å eksistere, *krever* kritikken.

Og kanskje er det motsatte da sant om de tekstene, de tv-bildene, den retorikken som avviser, benekter eller fordømmer kritikken, den retorikken som krever innordning, underordning, aksept: den totalitære retorikken. Her kunne den hardeste kritikken ropes ut med full retorisk styrke, noe som i dekonstruktiv forstand ikke trenger å bety skrift med krigstyper, men som kanskje like gjerne kan bety et mumlende motto på rett plass.⁵⁸ Retorikk som kamp, og en kamp mellom virtualiteter eller formløse spøkelses, som hos Sun Zi: "Det ypperste av militære disposisjoner består i å gjøre seg formløs; om en er formløs vil selv en som er dypt plassert, ikke klare å spionere, og selv den vise vil ikke klare å planlegge mottrekk."⁵⁹

*

⁵⁸ Jf. note 24 ovenfor.

⁵⁹ Sun Zi, *Kunsten å krige* (Gyldendal, Oslo 2006), s. 51.

I. Dekonstruksjon som metode

Men vi har enda ikke begynt, selv om vi nærmer oss slutten. For kanskje er det selve immanensen, eller rettere sagt den automatiserte selvfølgeligheten, i troen på rettferdigheten, og i forlengelsen av dette, troen på demokratiet, Derrida og dekonstruksjonen stiller spørsmål ved. Det aller mest presserende temaet for Derrida fra 1989 til hans død i 2004 er nettopp demokratiet, en styreform som etter hans mening aldri har eksistert i en fullkommen form, og som derfor gjenstår *å komme*. Og dette kommende er en av nøklene til dekonstruksjonen, som skiller mellom to typer fremtid: ”fremtid” [futur], og ”det som skal komme” [avenir, à venir]. Den første er den fysiske, faktiske fremtiden, til det som i det minste tilsynelatende er forutsigbart og beregnelig. Den andre typen er imidlertid en fremtidig kommen av noe som ikke kan beregnes, kalkuleres, men som alltid og overalt må kjempes for gjennom en kritikk av det som *fremstår* som – som gir seg ut for å allerede være (også her altså; det virtuelle) – det som skal komme, i nåtid, e.g. demokratiet, rettferdighet, likeverd, et universitet uten betingelser.

Derav Derridas og dekonstruksjonens utrettelige forkjærlighet for ordet *peut-être* [kan være]. *Perhaps* [kan hende]. *Kanskje* [kan skje]. Demokratiet eksisterer ikke, men kanskje i fremtiden, det *kan skje*, det *kan komme* i fremtiden. *Kanskje* er et av grunnbegrepene i dekonstruktiv hermeneutikk, en motstand mot selvsikre, forhastede og reduksjonistiske fortolkninger og kritikker. Men samtidig som det betegner en reservasjon mot absolutte sannheter, betegner ordet på samme tid et uendelig håp for fremtiden, for en forandring til det bedre både for demokratiet og for mondialiseringsprosessen som nå er i gang. For i *UuB* insisterer Derrida på ordet *mondialisering* [fr.mondialisation, av *monde*, verden], heller enn globalisering, for å minne oss om at dette refererer til en verden, noe som ikke er det samme som globen, kosmos, eller universet – og altså ikke noe eksternt for menneskene, ikke en

selvdreven mekanisme som skjer uavhengig av oss, men en prosess som alltid angår hvert eneste singulære menneske i verden, og som dermed kan analyseres, dekonstrueres og kritiseres.⁶⁰

Tittelen på den siste boken Edward Said ga ut er *Humanism and Democratic Criticism*. Demokratisk kritikk, altså ikke en kritikk av demokratiet, i første rekke, men en demokratisk måte å kritisere på, selv om en demokratisk kritikk i neste runde igjen vil være en kritikk av demokratiet. For Said ville en slik kritikk – og for den kritiske evnen, som for kritikken selv, er *studiet av litteratur* ifølge Said den aller viktigste aktiviteten – blant annet bestå i det følgende:

Principally, it means situating critique at the very heart of humanism, critique as a form of democratic freedom and as a continuous practice of questioning and of accumulating knowledge that is open to, rather than in denial of, the constituent historical realities of the post-Cold War world, its early colonial formation, and the frighteningly global reach of the last remaining superpower of today.⁶¹

Saids standpunkt har affinitet til Derridas i forhold til det å ta utgangspunkt i verden, og videre i det å gi humanistisk tenkning en privilegert relasjon til kritikken. Saids "demokratiske kritikk" kan samtidig oppfattes som en parallell til det vi kalte den vennskapelige lese måte, og kombineres med denne. Demokratisk kritikk oppfatter vi ikke som noe som oppstår i det som er demokratiets definitoriske utgangspunkt, et styre av alle for alle, men i det som er demokratiets mulige resultat; nemlig skapelsen av det som er felles, fellesskapet, vennskapet. Den demokratiske kritikken vil bare kunne oppstå på grunnlag av det som er felles⁶², fellesskapet, men dette betyr også

⁶⁰ Derrida 2001, s. 12-13.

⁶¹ Edward Said, *Humanism and Democratic criticism* (Columbia University, New York 2004), s. 47.

⁶² Også i Hardt og Negris forstand, jf. *Imperiet*, s. 299-301. "Det som er felles, er inkarnasjonen, produksjonen og frigjøringen av multituden." Michael Hardt og Antonio Negri, *Imperiet* (Spartacus, Oslo 2005), s. 301.

I. Dekonstruksjon som metode

at individuell kritikk, den ensomme kritikkers kritikk, ikke vil kunne være demokratisk, selv om den kan motiveres av et ønske om demokrati, forstått som et ønske om en rettferdig måte å dømme på – en måte å dømme på som motiveres av fellesskapet det dømmes i.

Den demokratiske kritikken vil oppstå som et fellesskap, det vil her si som et nettverk av kritikker som kanskje på ulike grunnlag og med ulike motivasjoner danner en singulær konstellasjon som på et gitt sted og gitt tidspunkt – man kunne sagt *plutselig*, som en singulær begivenhet – utgjør en demokratisk kritikk. Demokratisk kritikk er i denne forstand en nettverkskritikk, eller en rhizomatisk kritikk. Det som må understrekes her er at rhizomets ganger i hvert tilfelle har skiftet plass, det er ikke engang de samme gangene: Nettverksstrukturen, eller den rhizomatiske strukturen, er hver gang singulær, eller en singulær begivenhet.

En slik rhizomatisk, vennskapelig eller demokratisk kritikk ville vært det Derrida kaller "mer enn kritisk"; den ville beveget seg hinsides den økonomibaserte kritikken som er knyttet til profittenkningens mange former; e.g. profitt for en selv, for ens egen karriere, for mediet det kritiseres gjennom, for en objektiv kvalitet (de syke trærne i litteraturskogen må hogges ned), for ens egen intellektualiserte rettferdighetssans (jeg kan den rette vei, alle andre er idioter (fra gr.: legfolk)). I *UuB* skriver Derrida:

Når jeg sier "mer enn kritisk", underforstår jeg "dekonstruktiv" (hvorfor ikke si det direkte, uten å tape tid?). Jeg krever retten til dekonstruksjon som den betingelsesløse retten til å stille kritiske spørsmål, ikke bare til begrepet menneskets historie, men til selve forestillingen om kritikk, dens egen historie, til selve spørsmålets form og autoritet, til tenkningens spørrende form.⁶³

⁶³ Derrida 2001, s. 14.

Universitetet uten betingelse (UuB)

Dekonstruksjon handler om åpenhet, fri tenkning, og motstand. Den frie tenkningen, muligheten for å kunne si hva som helst, eller la være, er alltid allerede motstand; motstand mot de hegemoniske mondialiseringsprosessene (kapitalistiske ideologier og profitttenkning, imperial kontroll av det nakne liv, av våre egne kropper og tanker) – en kritisk holdning til den mediale, simulerte virkeligheten, og en vilje til ansvar og engasjement i verden, det vil si de alltid singulære begivenhetene som omgir oss.

Spørsmålet blir da: Hvor kan en slik fri tenkning og en slik kritisk holdning oppstå, læres og undervises? Hvilken metode for dekonstruksjonen? Finnes det en privilegert plass for dette? For Derrida er svaret: Den frie tenkningens privilegerte plass er universitetet, og innenfor universitetet: menneskevitenskapene. En ny type humanistiske fakulteter som kanskje skal komme. Men for at dette skal skje må universitetet være et *universitet uten betingelser*, altså uten en påvirkning fra staten eller eksterne institusjoner som legger føringer for hva som skal tenkes, sies og leses på universitetet.

L'université sans condition. Tittelens to betydninger: På den ene siden er dette en tittel som sikter til det bestående; dagens universiteter er uten de rette betingelser. På den andre siden til et håp for fremtiden; universitetet som stedet for betingelsesløs tenkning, forskning og kritikk. Selvfølgelig, som med demokratiet, finnes fremdeles ikke et slikt universitet, og kanskje vil det aldri finnes, men det er dette universitetet, og de humanistiske fagene i særdeleshet, må kjempe for med alle de midler som står til rådighet i kraft av den tenkningen som allerede skjer, eller er på vei til å skje, som *kan-skje*.

Dette universitetet uten betingelser eksisterer ikke faktisk, som vi altfor godt vet. Men i prinsippet og ifølge sin selverklærte oppgave, i kraft av sin egen erklærte essens,

I. Dekonstruksjon som metode

må det forbli den kritiske – og mer enn kritiske – motstandens endelige skanse mot alle de dogmatiske og urettferdige tilpasningskreftene. [...]

Dette prinsippet om betingelsesløs motstand er en rett som universitetet selv på samme tid må reflektere, finne opp og hevde, enten det gjør det gjennom jussfakultetene, eller i de nye humanistiske fakultetene med evne til å arbeide med rettsspørsmål – det vil si, hvorfor ikke si det enda gang uten omvei, humanistiske fakultet med evne til å påta seg dekonstruksjonens oppgaver, og først og fremst de som angår deres egen historie og deres egne aksiomer.⁶⁴

De rette betingelsene vil altså være en betingelsesløshet i forhold til ytre krefter, en motstand mot ytre betingelser som begynner med å dekonstruere *våre egne*. La oss gjenta et nøkkelpoeng i vår sammenheng, for Derrida peker på det som også gjelder som grunntanke i resten av denne teksten: Han snakker om retten til en betingelsesløs motstand, enten ”gjennom jussfakultetene”, eller i ”*de nye humanistiske fakultetene med evne til å arbeide med rettsspørsmål*”. Det er fra disse fakultetene, som ennå ikke finnes, men som denne avhandlingen bekjenner seg til, en humanistisk rettstenkning springer ut.

I Norge går som kjent reformen av universitetet andre veien, også den gjort for vårt felles beste, ifølge Staten. Kvalitetsreformen er, i og med at den handler om å få flest mulig mennesker utdannet på kortest mulig tid, åpenbart ikke annet enn en produktivetsreform som legger alt til rette for en produktivets- og kvantitetstenkning, både når det gjelder fagenes innhold og fordelingen av ressurser. Denne tendensen er ikke på noen måte et nytt fenomen. For 150 år siden beskrev Nietzsche i nevnte bok situasjonen i det tyske dannelsessystemet som preget av to tilsynelatende motstående strømninger: ”På den ene siden den driften som krever *stadig utbredelse av dannelsen*, og på den andre siden den som krever

⁶⁴ Ibid., s. 14 f.

undertrykkelse og svekkelse av den samme."⁶⁵ Det skal ikke mye innlevelsessevne til for å kunne gjenkjenne denne situasjonen som vår egen: "Mest mulig erkjennelse og dannelse – og derav mest mulig produksjon og etterspørsel – og derav mest mulig lykke; omtrent slik lyder formelen." Nietzsche legger ikke skjul på hvor opphavet til disse tendensene kan finnes, for de "hører til blant samtidens mest populære nasjonaløkonomiske dogmer", skriver han.⁶⁶ For 150 år siden. Og om det dermed ikke burde være et nytt fenomen for oss, er Nietzsches beskrivelse ikke desto mindre slående:

Dette er et nytt og i alle fall originalt fenomen; staten viser seg som en kulturens mystagog, og mens den fremmer sine egne mål, tvinger den alle sine tjenere til bare å vise seg for dens åsyn med den allmenne statsdannelsens fakkell i hendene, for at de i dens flakkende lys skal gjenkjenne staten som målet, den høyeste belønning, for alle deres dannelsesanstrengelser⁶⁷

Dette beskriver til en viss grad noen av de ytre tilpasningskreftene, men de to driftene Nietzsche beskriver virker også innenfra, i universitetet og i litteraturvitenskapen, siden motstanden mot universitetets ledelse som ratifiserer dette er minimal. Likevel er resultatet best synlig i den eksterne (litteratur)kritikken, der hvor de to retningene som preger våre dannelsesinstitusjoner møtes, der hvor "journalistikken, dette klebrige forbindende sjikt, som har lagt seg mellom vitenskapene, tror å utfylle sin oppgave og utfører den i henhold til sitt vesen, det vil si som navnet forteller, som daglønnet arbeid". Her møtes de statsutdannede

⁶⁵ Nietzsche 1995, s. 26.

⁶⁶ Ibid., s. 46

⁶⁷ Ibid., s. 81

I. Dekonstruksjon som metode

litteraturviterne og bedriver hastig journalistisk kritikk ”i kortform”,⁶⁸ slakt og panegyrikk om hverandre i dags- og ukeavisenes spalter. Nietzsche fortsetter:

I journalistikken flyter nemlig begge retningene sammen: Utbredelse og svekkelse av dannelsen gir her hverandre hånden; avisen setter seg simpelthen i dannelsens sted, og den som, også som lærd, gjør krav på dannelsen, pleier å støtte seg til dette klebrige formidlingssjiktet som kitter igjen fugene mellom alle livsformer, alle stender, alle kunster og alle vitenskaper, og som er så solid og så vederheftig som nettopp avisopplag pleier å være.⁶⁹

*

Dekonstruksjon er motstand mot disse retningene, en motstand som må finne sitt privilegerte sted i et UuB, et universitet uten betingelse, og innenfor UuB i menneskevitenskapene med evne til å arbeide med rettsspørsmål.

Dekonstruksjon som metode, eller som sådan, er like nødvendig i forhold til dette som den selv er uengasjert av denne nødvendigheten. Og vi minner om at det å være engasjert ikke er uten forbindelse til en form for økonomisk tenkning, til spørsmål om gasje, lønn for strevet. Det er altså ikke dekonstruksjonen som engasjerer oss, som setter oss i arbeid, men omvendt, det er vi som setter den i arbeid, også der den alltid allerede er det, det vil si i tekstene – som denne gang også vil si: nettverkenes – retorikk. Dekonstruksjon er ikke en metode, det er en metametode, en måte å lese lese- og skrivemåter på. Den er i viss forstand en pre-metodisk strategisk tenkning, en tenkning som er eller oppstår i vekselvirkningen mellom det innenfor og det utenfor. Nettopp fordi dekonstruksjonen aldri er umiddelbar, kan den formidles, eller medieres, slik Derrida gjør det i hele sitt

⁶⁸ Se Linneberg 2001, s. 166.

⁶⁹ Nietzsche 1995, s. 49.

forfatterskap, men alltid via en omvei, en metavei. Dekonstruksjonen befinner seg i mellomrommet, i middelbarheten.

For den som ville ha brukt dekonstruksjon som metode ville det ha vært mulig å sette de 7 tesene vi har sett i en tabell eller i listeform, kanskje som en motstand mot den motstanden mot tabeller som vi begynte med: Hvis dekonstruksjon hadde vært en metode så ville den ha vært juridisk, nomotetisk, filologisk og etymologisk, motstandsbasert, hantologisk, polyfon, rhizomatisk, polylogisk, polyteologisk og ruinert.

Alt dette i kondisjonalis. Alt dette i den oblike usikkerhetens modus, for: Kondisjonalis er dekonstruksjonens betingelse.

Om vi enn har forsøkt å nærme oss dekonstruksjon som metode er det nok en viss fare for at leseren ikke er et spor nærmere verken dekonstruksjon, Derrida eller skriveren, men tvert imot føler større avstand enn før. Om dette sier Georg Johannesen: "Distanse er metode./ Avstanden til ethvert emne er en forut-setning for å kunne forstå det som ubegripelig. Allegoriens vei (metode) er underliggjøring (*Verfremdung*)."⁷⁰ La oss da til slutt, i vennskapets ånd, sitere en gammel venn som ikke er der:

Slik burde universitet altså også være det stedet hvor ingenting står i skjul for utspørringen, ikke engang demokratiets aktuelle og bestemte figur, og ikke engang den tradisjonelle forestillingen om kritikk, som teoretisk kritikk, og ikke engang autoriteten i selve "spørsmålets" form, i tenkningen som "utspørring". Dette er grunnen til at jeg uten forsinkelser og uten maske har snakket om dekonstruksjon.⁷¹

⁷⁰ Johannesen 1992, s. 49.

⁷¹ Derrida 2001, s. 14-16.

I. Dekonstruksjon som metode

II. Mellom linjene: rett og litteratur

*Og naar jeg prøver nu en enkelt Gang
At sette sammen blot et Nytaarsvers,
Så kommer Rim og Versemaal paatvers,
Og, - jeg forstaar ej, hvad det stikker i, -
Men det blir jus og ikke Poesi.*
Henrik Ibsen, fra *Kjærlighedens Komædie*

Hva er ”rett og litteratur”?

Rett og litteratur er et nytt felt i Norge og Norden, noe som krever en gjennomgang av feltets bestanddeler og historie, og et oppgjør med feltets status i dag, både i opprinnelseslandet USA og i Norge. Litteraturen på feltet har i løpet av de siste 20 årene blitt betydelig – mer enn omfattende nok til alene å kunne danne grunnlag for flere egne avhandlinger, men ettersom dette er tenkt som en introduksjon for norske og nordiske lesere og som en bakgrunn for del II og III, fokuserer jeg her på det jeg ser som hovedlinjene i dette tverrfaglige feltet.

Et av hovedproblemene er knyttet til doxa i forhold til hva feltet består i og hva det burde bestå i, til en manglende samling rundt noe som er felles for feltets aktører. Rett og litteratur har i stor grad vært et ”redskapsfag”; man utnytter fra juridisk side litteraturen og litteraturteorien for å bekrefte eller avkrefte juridiske poeng man allerede har dannet seg en mening om. Det nødvendige, teoretiske grunnlaget som kanskje er nødvendig for å danne et mer helhetlig og kraftfullt fagfelt, har ikke vært tilstede. Denne teksten er et bidrag til en slik teori, men det er et bidrag som allerede før feltet har slått rot – og som vi skal se: allerede før det overhodet har gjort sitt

II. Mellom linjene: rett og litteratur

inntog på norske jussfakultet – har beveget seg videre, og endog foreslår et nytt navn på tenkningen: humanistisk rettstenkning.

La oss først ta et generelt overblikk over feltets problemstillinger, deretter se nærmere på den amerikanske rett- og litteraturbevegelsen og gi en kritikk av denne, før jeg til slutt skisserer forholdene i Norge.

Fra antikken til i dag har lov og rett vært til stede som tema både i litteraturen og i teorien om litteratur. I *Gilgamesj*, påpeker Arild Linneberg, beskrives datidens metode for å avgjøre skyld/uskyld, ildprøven: "De anklagede slikker tre ganger på en rødglødende jernskje, som tas rett ut av ilden."⁷² Resultatet her avgjorde skyld/uskyld i forhold til tiltale, presten så på den tiltaltes tunge for å tolke de tegn Gud hadde etterlatt der.

Som eksplisitt tema har rettsspørsmål og rettssaker spilt en hovedrolle i flere av vestens kanoniserte tekster – faktisk så ofte at det må kunne sies å utgjøre et hovedtema i den vestlige verdenslitteraturen: fra Bibelens 1. Mosebok, komedier som Aristofanes' *Froskene* og *Skyene*, tragedier som Aiskylos' *Orestien* og *Antigone* via islendingesagaene og verker av Shakespeare, Dickens, Holberg og Dostojevskij, til Camus, Brecht og Franz Kafkas *Prosess*, for å nevne et fåtall. Loven håndheves i tillegg med hard hånd og hardkokte ord i et stort antall kriminalromaner.

Lov og rett som implisitt tema finner man i de tekstene som ikke handler om rettssaker, men om den lovbrytende handlingen som tematiserer spørsmålet om rett og galt, enten det gjelder "rett" som *jus* (menneskelig rett) eller *fas* (guddommelig rett), det siste typisk for tragedier som *Oidipus Rex* og *Fedra*.

I et synkront perspektiv deler juss og litteraturvitenskap et felles hermeneutisk grunnlag; begges praksis handler om fortolkning og bedømming av tekst, av historier

⁷² Linneberg 2001, s. 141.

og fortellinger. Samtidig finnes det også gode grunner til å hevde at det vi i dag kaller henholdsvis juss og litteraturvitenskap også historisk har utviklet seg ut fra et felles grunnlag: retorikken. Jussen på en direkte måte, fordi retorikken oppstod som en juridisk disiplin på Sicilia i siste halvdel av 400-tallet f.Kr., da Corax og hans elev Tesias var de første til å sette opp et regelbasert "system" over talen for å kunne løse eiendomstvister. Begrepene "litteratur" og spesielt "litteraturvitenskap" er langt mer moderne oppfinnelser, det siste fantes ikke under det navnet før i forrige århundre – men som en del av *trivium* (grammatikk, dialektikk, retorikk) har *retorikken* også her spilt en hovedrolle i studiet av tekst og tale fra Aristoteles til i dag. Retorisk tekstanalyse, studiet av struktur, troper og figurer i tekst, er fremdeles den viktigste praksisen i dagens litteraturvitenskap, men det er en praksis som likevel har endret seg i takt med ulike syn på forholdet mellom språk og mening, og mellom språk og virkelighet.

Forholdet mellom rett og litteratur er i virkeligheten et spørsmål om forholdet mellom, på den ene siden: rett, rettferdighet og juss, og på den andre siden: språk, retorikk, litteratur og litteraturteori. Dette feltet, som de siste trettifem årene har utviklet seg til å bli en egen disiplin ved flere universiteter – først og fremst i USA, men også i Australia, Europa og Skandinavia – er svært komplekst; forbindelseslinjer kan trekkes mellom hver av kategoriene på hver side av det vi tidligere kalte ingenmannslandet mellom rett og litteratur, og internt mellom disse igjen: språk og rett, språk og rettferdighet, språk og juss, retorikk og rett, litteratur og rettferdighet, litteratur og retorikk, litteraturteori og rettferdighet og så videre.

Dette feltet, som altså allerede utgjør et komplekst *nettverk* av problemstillinger, kompliseres og problematiseres ytterligere gjennom det at kategoriseringene i seg selv, altså den taksonomiske praksisen som umiddelbart står

II. Mellom linjene: rett og litteratur

på spill i det vi forsøker å avgrense feltet, også er en form for lovgivning, en måte å sette loven og retten på, som på ingen måte kan tas for gitt.

Samtidig kan man i det tekstkorpuset rett- og litteraturfeltet består av finne en tendens til å forenkle eller redusere dette forholdet ned til et kiastisk forhold mellom to fag: juss og litteraturvitenskap. Grovt sett har dette bestått i to hovedpraksiser, som også har vært bakgrunnen for den teoretiske todelingen av feltet: retten *i* litteraturen (*law in literature*) og retten *som* litteratur (*law as literature*).

Det første, retten i litteraturen, handler om måten retten er til stede i (den vestlige, kanoniserte) litteraturen på, og hvordan disse tekstene kan hjelpe oss, og spesielt jurister, til bedre å kunne forstå både rettens dypere mening og virkemåte, rettens rolle i samfunnet, til å se hvilket bilde man har av advokater og dommere, og til å forstå dens "menneskelige aspekt", altså rettens forhold til individene, og individenes forhold til retten. En av de mest innflytelsesrike aktørene på den amerikanske rett- og litteraturscenen, Richard Weisberg, er en sterk forkjemper for denne delen av "law and literature", og han uttrykker denne holdningen slik: "Literature teaches us what social sciences cannot, because literature is the best source (outside ourselves) of sense and sensibility."⁷³ Dette handler om det den danske rettsfilosofen Alexander Carnera i *Rettenes alkymi* kaller en estetisk sensibilitet; en evne til, slik litteraturen presumptivt gjør og hjelper oss til, å høre rettens dypere stemmer, dens dypere menneskelige klangbunner, og dermed til en bedre forståelse av menneskelig rettferdighet og rettens umenneskelighet. Men Carnera går også lenger enn dette, og peker på at problemet ligger allerede i språksynet, som vi også skal se senere:

⁷³ Richard Weisberg: "Coming of Age Some More: "Law and Literature" Beyond the Cradle", *Nova Law Review*, 110, 1988-1989, s. 110.

Hvis retten skal genvinde sin *ethos*, et etisk ansigt, handler det i høj grad om at være åben overfor at tale om ret i et andet sprog, end i et ofte rigt og firkantet sprog. Det handler om at drive den retlige livstidsfange ud af det instrumentelle sprog. En mere intensiv lytten til rettens underliggende stemmer synes at kræve en stærkere sproglig sensibilitet.⁷⁴

Det andre, retten som litteratur, handler om at retten; det språket, den retorikken og den fortellingspraksisen den utøver, selv er litterær eller en form for litteratur, noe som igjen vil si at rettens uttrykk kan analyseres ved hjelp av litteraturvitenskapelige hjelpemidler. Lov og rett *som* litteratur kan igjen deles i to; på den ene siden tenker man seg her at retten består av narrasjoner eller fortellinger: aktors fortelling, forsvarers fortelling, tiltaltes fortelling, vitnenes fortellinger og dommerens fortelling er de mest nærliggende, men også eksterne "aktører" som media har sine egne fortellinger som kan spille en avgjørende rolle i retten. Alle disse narrasjonene virker på kryss og tvers av hverandre og kan analyseres på samme måte som man analyserer romaner, drama og poesi, med narratologiske og retoriske hjelpemidler. Denne "retten som narrativ"-tenkningen er også nært knyttet til tanken om "retten som drama"; rettssalen er en egen sceneform, med sin egen dramaturgi (prosedyre), sine egne roller/aktanter (forsvarer, dommer, aktor, tiltalt etc.), sine egne rekvisitter (dommerklubbe, sorte kapper) og sin egen scenografi (plassering av dommer, vitneboks, jury, dommerne er plassert høyere enn de andre og hoveddommerens stol er høyere enn meddommernes).

På den andre siden kan man – i første rekke ut fra poststrukturalistisk og dekonstruktiv tenkning – forestille seg at *all* språkbruk i mer eller mindre grad er litterær, at det finnes mer eller mindre litteraritet i hver eneste ytring, noe som

⁷⁴ Alexander Carnera Ljungström, *Rettens alkymi. Om venskab, retfærdighed og pathos*. Samleren, København, 1998, s. 196. Forfatteren heter nå bare Alexander Carnera.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

dermed også gjelder for lovene, i retten og i domstolene. Et nøkkelspørsmål her er: Finnes det særegne trekk ved jussens og rettens språk? Og hvis de finnes, hvilke konsekvenser har dette for juridisk fortolkning, for hvordan man dømmer, og til syvende og sist for graden av rettferdighet i disse praksisene? Som vi senere skal se, henger svaret på disse spørsmålene naturligvis sammen med hva man mener med for eksempel "lov", "rett", "fortolkning" og "rettferdighet", og det er nettopp den automatiserte forståelsen av retten og rettferdigheten aktørene på dette feltet stiller seg kritisk til. En annen av pionerene på feltet, Peter Goodrich, skriver følgende om rettens språk:

Law is a literature which denies its literary qualities. It is a play of word which asserts an absolute seriousness; it is a genre of rhetoric which represses its moments of invention or of fiction; it is a language which hides its indeterminacy in the justificatory discourse of judgement; it is procedure based upon analogy, metaphor and repetition and yet lays claim to being a cold or disembodied prose, a science without either poetry or desire; it is a narrative which assumes the epic proportions of truth; it is, in short, a speech or writing which forgets the violence of the word and the terror or jurisdiction of the text. Law, conceived as a genre of literature and as a practice of poetics, can thus only be understood through the very act of forgetting, through the denial, the negation or the repression by means of which it institutes its identity, its life, its fictive forms.⁷⁵

Retten (som vi her bruker for ordet "law", som i sitatet betyr både juss og rett, eller rettere sagt: både den juridiske praksis og det rommet den foregår i) er eller består altså av en egen form for litteratur som har som kjennetegn at den later som om den er noe annet enn litteratur, som om den besitter en egen sannhetskvalitet ved hjelp av et rasjonelt, klart, objektivt og gjennomsiiktig eller entydig språk. Retten skaper sin egen identitets autoritet ved å undertrykke den flertydigheten den bygger på, ved å

⁷⁵ Peter Goodrich, *Law in the Courts of Love: Literature and other minor jurisprudences* (Routledge, London & New York 1996), kap. 5.

redusere flertydigheten som finnes i enhver ytring til entydighet. Rettens fundament er, hvis vi følger Goodrich, grunnlagt på glemsel, fornektelse og undertrykking av nettopp den flertydigheten og flerstemtheten som gjør retten nødvendig i utgangspunktet. Understrekingen av dette paradokset er ikke nødvendigvis i seg selv nok til å slå sprekker i den virkelige rettspraksisens murer, for spørsmålet som svever i bakgrunnen av alt dette er: Hvordan dømme uten å redusere? Hvordan vil en rettspraksis som tar hensyn til flertydigheten og flerstemtheten, for eksempel en dekonstruktiv rettspraksis, se ut?

De eneste norske tekstene i avhandlingsformat som tar opp dette møtet mellom rett og litteratur, er Johan Dragvolls *Litteratur og rett i Liland-saken* og undertegnede *Lov og litteratur[vitenskap]*.⁷⁶ Den norske pioneren på feltet er imidlertid professor Arild Linneberg ved litteraturvitenskap, Universitetet i Bergen, som på et seminar kalt "Litteratur og rett – fra Bibelen til Kafka", introduserte dette feltet i Norge og Norden høsten 1997. Både Dragvoll og undertegnede deltok på seminaret, og begge avhandlingene springer ut av de diskusjonene der oppstod. Linneberg ga samme år ut *Far og barn i moderlandet*, hvor han ser på en selvpoplevd rettssak med et litteraturvitenskapelig blikk. Dette viderefører han blant annet i et essay om dommene i Birgitte Tengs-saken i *Tretten triste essays om krig og litteratur* (2001), og videre i den mest omfattende av de norske rett- og litteraturtekstene: *12 ½ tale om litteratur og lov og rett* (2007). I tillegg tangerer Bjarne Markussens bok *Retts historier. Foreldre og barn i litteratur, film og lovgivning* (2008) dette feltet på en mindre teoretisk, men desto mer anvendt måte.⁷⁷

⁷⁶ Hovedoppgaver i allmenn litteraturvitenskap, Universitetet i Bergen, 2001.

⁷⁷ Se også en generell omtale av rett- og litteratur-feltet fra litteraturviteren Bjarne Markussen, "Rett og litteratur – En introduksjon og et bidrag", i *Edda*, 2005, nr 3.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

Både Linneberg og Dragvoll tar den første av de to kryssende veiene jeg definerte fagfeltet som: Den trekker litteraturvitenskapen inn i jussen. Dette er i hovedsak også det som skjer i de amerikanske "law and literature studies", om enn ikke på samme måte som hos disse to.

I *Litteratur og rett i Liland-saken*, begår Johan Dragvoll en retorisk nærlesning av et av Norges mest kjente justismord: rettssaken mot Per Liland. Hos Dragvoll er to av komediens stjerneverktøy, ironien og sarkasmen, viktige element i analysen. Det finnes det gode grunner til. Analysen av Liland-saken avdekker aspekter ved rettssystem man kan le eller gråte av, for det hele fremstår som en tragikomedie. Å dømme en uskyldig mann til livsvarig fengsel og ti års sikring er tragisk. Rettssaken dommen blir grunnlagt på, og slik den hos Dragvoll nakent står frem, er komisk. Men han ble jo frikjent etter gjenopptakelsen? Det burde vært betryggende, men det er det ikke: "Det tilfeldige i Liland-saken var ikke at Liland ble dømt, men at han ble frikjent", skriver Dragvoll.⁷⁸

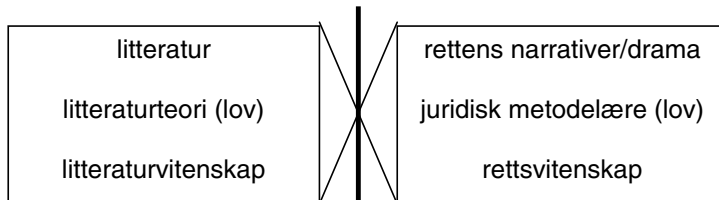
I norsk sammenheng kan tekstene av Dragvoll og Linneberg i tillegg settes i forbindelse med en mindre, men ikke mindre viktig tradisjon, som er norske forfatteres engasjement i rettssaker. Blant disse finner vi Jens Bjørneboe, som i *Tilfellet Torgersen* (1973) dekonstruerer justismordet på Fredrik Fasting Torgersen, og André Bjerke, som i over et år samlet stoff til en bok om Liland-saken, en bok som dessverre aldri ble utgitt.⁷⁹

⁷⁸ Dragvoll 2001, s. 82.

⁷⁹ Ibid., s. 18.

Rett og litteratur: preliminær taksonomi

Med rettsinstitusjonen og jussen som fag på den ene siden, og litteraturen som institusjon og litteraturvitenskapen som fag på den andre, vil vi kunne sette opp følgende grafiske fremstilling av hovedkiasmen:

I denne enkle modellen tilsvare litteraturen rettens narrativer, dens fortellinger, drama, domstaler og rettstaler. Dette er tekstene som analyseres ved hjelp av neste trinn, litteraturteorien, som utgjør analysens "lover", mens det nederste trinnet, litteraturvitenskap og rettsvitenskap, danner rammen for hvilke prosedyrer de andre trinnene skal følge. Aksen i midten representerer kiasmens *speculum*-funksjon, de to sfærene (rettssfæren og litteratursfæren) speiler seg slik i hverandre, den ene som den andres forvridde speilbilde.

Denne kiasmen utgjør det teoretiske paradigmet for feltet rett og litteratur, men en *praxis* innenfor feltet ville måtte deles inn i andre kategorier, og være langt mer omfattende. Et utkast til en slik taksonomi vil alltid allerede være preliminær og vil måtte eksplisere erkjennelsen av at det taksonomiske selv forutsetter en vilje til avgrensning, til kategorisering og sjangerfesting, kort sagt: til lovmessighet, en nomotikk som ikke er absolutt og som heller ikke kan rangeres i en rekkefølge med tall eller bokstaver. Hver kategori er helt og holdent forbundet med en eller flere av de andre; spørsmålet om retten i litteraturen inneholder allerede spørsmålet om

II. Mellom linjene: rett og litteratur

sjangerens lov (hva er litteratur?). Grensene som settes er med andre ord allerede perforerte. En preliminær taksonomi kunne sett slik ut:

Preliminær taksonomi

<i>Lov og rett i litteraturen</i>	Dette feltet gjelder fremstillingen av lov, rett og juss i litterære verk. Eksempler: Sofokles' <i>Antigone</i> , Shakespeares <i>The Merchant of Venice</i> , Camus' <i>Fallet</i> og Kafkas <i>Den fremmede</i> .
<i>Lov og rett i litteraturvitenskapen</i>	Dette gjelder "juridiske" spørsmål i litteraturvitenskapen, av typen: "Hva er en rettferdig kritikk?", "Hvilke etiske fordringer ligger i litteraturvitenskapen?" "Hva er litteraturvitenskapens <i>lege lata</i> , dens gjeldende rett, og dermed: dens gjeldende rettferdighet?"
<i>Litteraturen i retten</i>	Dette gjelder måten litterære verk har vært til stede i retten og jussen på, først og fremst i tilfeller av sensur og "litterære rettssaker" (eksempelvis rettssakene mot Mykle og Bjørneboe, Oscar Wilde, Flaubert og Baudelaire)
<i>Litteraturvitenskapen som nomotetisk prosjekt</i>	Dette angår litteraturvitenskapens søk etter allmenne lover som beskriver eksemplvis sjangre, litteraritet, poetikk etc.
<i>Lov og rett som litteratur</i>	Dette gjelder den typen lesninger jeg har nevnt, hvor litteraturvitere leser doms- og rettstaler som litteratur, dvs. at de anvender spesifikt litteraturvitenskapelige hjelpemidler på juridiske dokumenter. En underkategori er retten som <i>drama</i> .
<i>Litteraturteori i lov og rett</i>	Dette feltet stiller spørsmålet om i hvilken grad litteraturteori er til stede i juridisk tenkning (jurisprudens – i første rekke her forholdet mellom språk og mening) og praksis (spesielt juridisk metodelære), og på hvilke måter den kan være tilstede.
<i>Meta-nomotikk</i>	Bevisstheten om lovmessigheten i arbeidet med lovmessigheten.
<i>Rettsdiktning</i>	Perspektiver "fra innsiden", eks. Fredrik Fasting Torgersens diktning, og perspektiver fra "utsiden", eks. Bjørneboe og Bjerke, på "virkelige" rettssaker.

Rett- og litteraturstudiene, slik de har fremstått til nå, begrenser seg ofte likevel til den opprinnelige todelingen. En annen disiplin som ikke umiddelbart viser igjen her, er kanskje den viktigste: retorikken. I forhold til den maksimumsdefinisjonen av retorikk jeg tok opp i del I, og som videre tas opp nedenfor, ser jeg retorikken som litteraturvitenskapens hoveddisiplin. Der det i tabellen står litteraturvitenskap, kan man altså også lese: retorikk.

Den amerikanske forbindelsen: "Law and Literature"

I USA har dette emnet de siste 30 årene utviklet seg til å bli en egen disiplin innenfor et stort antall jussfakulteter, men det finnes også kurs ved enkelte humanistiske fakultet, blant annet New York University. I jussen skyldes dette først og fremst tekstene til den amerikanske pioneren James Boyd White, senere også flere antologier og tekstene til hovednavn som Richard Weisberg, Richard Posner, Peter Brooks, Robin West og Peter Goodrich.⁸⁰

Boyd Whites første bok på feltet kom i 1973: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*, men som Leonora Ledwon påpeker i antologien *Law and Literature. Text and Theory*⁸¹, er ikke koblingen lov/litteratur et utelukkende nytt fenomen, og hun nevner blant annet et essay av Benjamin Cardozo, "Law and Literature", fra 1925 som et eksempel.

Pragmatisk juss: semiotisk konsekvenstenkning

Noe som ikke kommer fram hos Ledwon er at amerikansk rettstenkning allerede da var under påvirkning av en annen tverrfaglig kobling, nemlig mellom lov og semiotikk. I sin artikkel "Peirce as a Catalyst in Modern Legal Science: Consequences",⁸² beskriver Roberta Kevelson den betydelige innvirkningen Peirce, via François Geny, skulle få på anglo-amerikansk rettstenkning fra århundreskiftet av. Geny fant hos

⁸⁰ Se også: Christine Corcos, *An International Guide to Law and Literature Studies* (William S. Hein & Co., New York 2000). Denne består av to volum, på til sammen 1250 sider (!), hvor første del (280 sider) er en bibliografi over generelle tekster om "law and literature", og andre del (970 sider) består av en oversikt over spesifikke skjønnlitterære forfattere, verk, emner og karakter som har sammenheng med lov og rett.

⁸¹ Ledwon, Leonora (ed.): *Law and Literature. Text and Theory* (Garland Publishing, Inc., New York & London 1996).

⁸² I Roberta Kevelson, *Charles S. Peirce's Method of Methods* (John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1987).

II. Mellom linjene: rett og litteratur

Peirce en metode som var fundamentalt ulik den regjerende rettsoppfatningen, som fram til da hadde sett på retten og loven som "identical with reason, an ideal system which could always be discovered by the judges and applied to facts in order to produce justice".⁸³ Lovteksten ble sett på som allmenngyldig, fast, endelig og objektiv. Lovene måtte i hvert tilfelle bli deduktivt fortolket for å kunne nå fram til et svar på et spesifikt juridisk problem.

Metoden Geny benyttet springer ut av en pragmatisk konsekvenstenkning, og lovsynet han utviklet er et pragmatisk lovsyn som tar utgangspunkt i at

it is not the statue which, as precedent, is the antecedent or major premise, [...], but it is the consequence of a legal decision - the custom and value of a society - which is taken hypothetically as the primary assumption in the process of judicial interpretation, definition and decision-making.⁸⁴

I tolkningen av lovene blir altså de eventuelle konsekvensene av den eller den lovtolkningen første premiss for tolkningen. Man leter ikke etter lovens immanente, objektive og universelle mening, men ser den forskjell i praksis den aktuelle tolkningen fører med seg.

Semiotikken har altså vært koblet til juridisk tenkning allerede før amerikanske jurister brakte litteratur og litteraturteori inn i jussen. Grunnen til at for eksempel Ledwon ikke nevner dette i sin introduksjon, henger sammen med de to ulike hovedmåtene litteraturvitenskap og juss kobles på i USA, som vi så ovenfor: på den ene siden ved å anvende litteraturvitenskapelige tekst- og meningsteorier og metoder på juridiske tekster (law as literature), og på den andre siden å bruke den fiktive litteraturen som kilde og rettsfilosofisk idégrunnlag. Den første er den viktigste og mest omfattende av de to, fordi denne i størst grad åpner for og forlanger et nytt

⁸³ Kevelson 1987, s. 72.

⁸⁴ Ibid., s. 71.

utgangspunkt for juridisk lovtolkning, og dermed for en ny juridisk praksis. Den andre er preget av bruken av litteratur som eksempler for å illustrere rettsfilosofiske poeng, og som utgangspunkt for å kunne svare på rettsteoretiske spørsmål som "hva er retorikken (som overtalelse) sin rolle i jussen?"⁸⁵ Som i litteraturvitenskapen er det ikke dermed sagt at adopsjonen av litteraturteoretiske metoder er enkel, men det er nettopp det komplekse, det flertydige og det usikre mye av den moderne teorien fremhever, både ved sine eksplisitte emner og ved sin egen komplekse flertydighet. Den grunnleggende ustabiliteten hva angår teksters mening danner videre grunnpilaren i det som utvikler seg til å bli en *kritisk juss*-tenkning i USA.

Kritiske juss-studier: dekonstruktiv tenkning som katalysator

Selv om "law and literature" bygger på tekster av jurister med en særskilt interesse for litteratur, har også kjente navn fra filosofien, som Christopher Norris og Stanley Fish, engasjert seg i denne disiplinen. Fish er blant annet en av bidragsyterne i Ledwons antologi, og har skrevet et av de mest interessante teoretiske verkene innenfor feltet: *Doing What Comes Naturally*⁸⁶. Viktige også i denne sammenhengen er Derrida og Paul de Man, som ved sine arbeider innen dekonstruktiv litteraturteori og filosofi inspirerte amerikanske jurister til å danne en egen skole innen amerikansk rettstenkning; *Critical Legal Studies*. Dette er den skolen innen amerikansk *jurisprudence* som i størst utstrekning tar utgangspunkt i kritisk filosofisk og litteraturvitenskapelig tenkning. I *Lovens makt* skriver Derrida:

⁸⁵ Et eksempel på dette er James Boyd Whites essay "Heracles' Bow: Persuasion and Community in Sophocles' *Philoctetes*", i *Heracles Bow. Essays on the Rhetoric and Poetics of the Law* (The University of Wisconsin Press, 1985).

⁸⁶ Stanley Fish, *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies* (Duke University Press, Durham & London 1989).

II. Mellom linjene: rett og litteratur

[...] jeg vurderer det slik at utviklingen i "*Critical Legal Studies*", [...] verker som plasserer seg selv i forbindelse med artikuleringen mellom litteratur, filosofi, juss og politisk-institusjonelle problemer, i dag er, sett ut fra en viss dekonstruksjons synspunkt, blant de mest fruktbare og de mest nødvendige.⁸⁷

Likevel er verken Derrida eller de Man med i Corcos' bibliografi, men fungerer som Peirce mer som katalysatorer: de påvirker juristene fra utsiden uten å ta direkte del i utviklingen. I boken *Derrida and Legal Philosophy* beskriver redaktørene i innledningen den spøkelsesaktige og kontroversielle måten Derrida og dekonstruksjonen gjorde seg gjeldende i amerikanske jusstudier på. Spøkelsesaktig fordi, som forfatterne påpeker, Derrida selv aldri ble noen frontfigur i den offentlige amerikanske rettstenkningen; tvert i mot representerte han der som andre steder snarere en trussel mot det etablerte: "those legal academics who engaged with Derrida's work, with grammatology and deconstruction in scholarly and serious form, were by and large excluded from the legal academy or made marginal if already there."⁸⁸ Som i Norge⁸⁹ var det to veier å gå i møte med Derrida: "The avenues of reception were either denunciation for its difficulty and indeterminacy – it's enigmatic opacity – or praise for its reintroduction of ethics to the reading of law."⁹⁰ Derrida ble institusjonelt fornektet, men likevel lest i "skjul", i lesegrupper med velbrukte piratkopier av tekstene hans. Et annet fenomen var approprieringen av "dekonstruksjon" uten referanse til Derrida: begrepet ble brukt som en merkevare av de som ville oppfattes som radikale. Som Goodrich påpeker samme sted, hadde de enten ikke lest Derrida, eller ikke forstått ham. Likevel kan man se den effekten

⁸⁷ Derrida 2002, s. 23.

⁸⁸ Peter Goodrich et al. (ed.), *Derrida and Legal Philosophy* (Palgrave Macmillan, 2008), s. 8.

⁸⁹ Se mer om den norske resepsjonen i del I. Det er likevel ikke de samme veiene: I Norge tok man til seg den mer "tilgjengelige" Paul de Man, og mente at man da underviste i dekonstruksjon.

⁹⁰ Goodrich et al. 2008, s. 12.

Derrida hadde på amerikansk rettstenkning, spesielt gjennom second-hand referanser til amerikanske teoretikere som etter sigende hadde lest Derrida og dermed var "dekonstruksjonister". Om de har forstått Derrida eller ikke så har de i det minste tatt i bruk en del litteraturteoretiske/dekonstruktive poeng, selv om bruken av det ofte var mer politisk enn rettsfilosofisk motivert.

I *Interpreting Law and Literature: A Hermeneutic Reader*, fastslår Sanford Levinson og Steven Mailloux at "though some argue that methods of interpretation may differ depending on whether a will or a constitution is being analyzed, few disagree that ascertaining the meaning of a text is a central reality of any legal system"⁹¹. Litteraturvitenskapen og jussen deler altså et grunnleggende trekk i sine praksiser: fortolkning av tekst. Mailloux og Levinson knytter sine tanker om forholdet mellom lov og litteratur til dekonstruksjonen, og stiller spørsmålet om hva en slik tilnæringsmåte impliserer:

Barbara Johnson, a leading American deconstructionist theorist, notes the traditional emphasis on looking for what she calls the "bottom line" of determinate meaning. "[W]hat deconstruction does," she says, "is to teach you to ask: 'What does the construction of the bottom line leave out? What does it repress? What does it disregard? What does it consider unimportant? What does it put in the margins?'" Deconstructionist critics, including Derrida, Johnson, and the late Paul de Man, seek to show that the repression of certain questions from a discourse is not merely an occasional fact about it – and a signal of some kind of "imperfection" of the discourse – but rather a *structuring principle* that makes possible the discourse itself.⁹²

Dette "undertrykte", det som blir oversatt og oversett, det som er tabu, er det som her skal fram i lyset, for dette er altså ikke bare en form for mangel ved enhver diskurs; det er tvert i mot det som gjør selve diskursen mulig. Dette peker mot Paul de Mans

⁹¹ Sanford Levinson og Steven Mailloux, *Interpreting Law and Literature: A Hermeneutic Reader* (Northwestern University Press, Evanston 1988), s. ix.

⁹² *Ibid.*, s. xi.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

ideer om en nødvendig blindhet⁹³ i enhver diskurs, og utgjør også et grunnleggende utgangspunkt i analyser av for eksempel domstaler; hva er det domstalen utelater, hvilke stemmer forties, hva er det som blir undertrykt?

Motstykket: konservativ rettstenkning

Som en motvekt til Levinson og Mailloux representerer Richard Posner med *Law and Literature*⁹⁴ en grunnleggende ulik tilnæringsmåte til dette feltet. Der de første foretar en dekonstruktiv utspørring, holder den andre fast ved det økonomiske⁹⁵ og tradisjonelle synet på litteratur som noe essensielt forskjellig fra andre tekster.

Posner holder seg nemlig til det tradisjonelt konstruktive (det finnes en sann og gyldig mening i teksten som kan finnes og fastholdes), og i hans tilfelle pragmatiske, synet på tekst og mening. "There is no inconsistency between being a formalist in literature, and an anti-formalist, a pragmatist in law – which *happens to be my position*", sier Posner i introduksjonen sin. Og han iler til med å tilføye: "But that is a *detail*"⁹⁶. Dette henger sammen med en holdning om at litteraturen kan ha stor innflytelse på grunnleggende rettstenkning, men ikke på den daglige juridiske praksis:

I shall argue that we cannot learn a great deal about the day-to-day operations of a legal system from works of imaginative literature [...]. The reason is bound up with the "test of time" as the touchstone of literary distinction [...]. But we can learn a great deal of *jurisprudence* from some works of literature [...].⁹⁷

⁹³ Jfr. Paul de Man, "Criticism and Crisis" og "The Rhetoric of Blindness" i *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism* (Routledge, London 1993).

⁹⁴ Richard Posner, *Law and Literature* (Harvard University Press, Cambridge, Ma. & London 1998).

⁹⁵ Synet er økonomisk både i betydningen "det som tjener oss best", det som sparer oss for arbeid og det som tjener mest penger.

⁹⁶ Posner 1998, s. 7. Mine uthevinger.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 5.

Dette skillet bygger igjen på hans kriterium for bedømmelse av god litteratur, som henger sammen med en idé om deres universalitet, en kvalitet ved verket som gjør at verket overlever skiftende tiders ulike smaksdommer. Samtidig som han i en fotnote innrømmer - ved å sitere George Orwell - at det egentlig ikke finnes noe *bevis* for at en forfatter er god eller dårlig, sier han at han er:

persuaded by George Orwell, here following Samuel Johnson and David Hume, that literature can be judged great only by its ability to survive in the competition of the literary "marketplace." (The quotation marks are to make clear that I am speaking of reputation rather than the sale of commodities).⁹⁸

Litterær kvalitet er altså det som folk vil kjøpe, intellektuelt eller faktisk (hadde han ikke ment litteratur som vare, burde han ikke skrevet "marketplace", den økonomiske tenkningen er gjennomgående i Posners verk). Posners praktiske løsning er å skille mellom estetiske kriterier i litterære dommer og etiske kriterier i juridiske dommer.⁹⁹

Posner går glipp av et vesentlig aspekt i rett- og litteraturstudier, nemlig at etiske og estetiske kriterier henger sammen på en grunnleggende måte. Han beskriver selv en mulig konsekvens av en slik sammenheng, når han sier at det for mange rettsteoretikere ikke er nok bare å presentere knutepunktene mellom lov og litteratur, men at de vil gjøre juss til en av humanvitenskapene: "... for an increasing number of legal scholars, inspired in part by philosophers and literary scholars, this is not enough. They want to reclaim law as a humanity from economists and economics-minded lawyers, who view law as a social science".¹⁰⁰

Dette åpner for det grunnleggende spørsmålet: Hvilken type vitenskap er juss? Er det en samfunnsvitenskap eller humanvitenskap? Posner viser klart sin skepsis

⁹⁸ Ibid., s. 11.

⁹⁹ Ibid., s. 7.

¹⁰⁰ Ibid., s. 6.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

overfor påstanden om at om juss er en humanvitenskap, og sier at han er "deeply skeptical about this branch of the law and literature movement", slik han også er skeptisk til hva dette innebærer. Han fortsetter:

They want to do this both by giving lawyers a literary education and by shifting the emphasis in legal scholarship – any legal scholarship, however remote the subject matter may seem from literature – from analysis to narrative and metaphor.¹⁰¹

Posner har gjennomgående et romantisk litteratursyn og ser litteraturen som vesensforskjellig fra andre tekster. Med analyse mener Posner her *juridisk* analyse, men selve hovedpoenget til Mailloux og Levinson som Posner går glipp av, er – i en dekonstruktiv tilnæringsmåte – at analysen av juridiske tekster, lesningen av juridiske tekster som tekstene selv, allerede er "narrative and metaphor", de er med andre ord allerede preget av fortelling og litteraritet: en kobling mellom rett og litteratur må nødvendigvis trekke konsekvensene av dette. Juristene må med andre ord undervises i litterære og litteraturteoretiske tekster som en del av utdannelsen. Ikke fordi disse er sannere enn andre tekster, men fordi de såkalt ikke-litterære tekstene heller ikke er det; de er like ustabile i sin mening som "litteraturen".

Den gyldne middelvei: juss som sosial og kulturell aktivitet.

Der Richard Posner avgrensner rett- og litteraturstudiene, utvider James Boyd White i *Heracles' Bow* det samme feltet, ikke ved å bruke den dekonstruktive tilnæringsmåten, men fra en slags mellomposisjon, ved å fokusere på juss som en sosial og kulturell aktivitet:

...my aim in this book is to set forth [...] my sense of the law as a social and cultural activity, as something we do with our minds, with language, and with each other. [...] This is a way of looking at the law not as a set of rules or institutions or structures

¹⁰¹ Ibid.

(as it is usually envisaged), nor as a part of our bureaucracy or government (to be thought of in terms of political science or sociology or economics), but as a kind of rhetorical and literary activity.¹⁰²

I motsetning til Posner tar Boyd White høyde for at språket ikke er reduserbart til noe essensielt, og at muligheten for kommunikasjon hviler på at deltakerne på et eller annet plan har en felles forståelse av språket, at de har et felles språk, og at dette språket er en del av en bestemt kultur og et bestemt fellesskap, som i sin tur er definert av dette felles språket. "One feature of this kind of [rhetorical and literary] activity, is that it must act through the materials it is given – an inherited language, an established culture, an existing community – which in using it transforms."¹⁰³ Slik blir juss først og fremst et språk for Boyd White, et "common language" som er selve mulighetsbetingelsen som gir forsvarer og aktor evnen til å uttrykke for hverandre eller en tredje part (e.g. dommeren eller juryen) hva de er enige og uenige om:

And the very fact that the lawyer speaks a legal language means that he or she inhabits a legal culture and is a member of a legal community, made up of people who speak the same way. For this "language" is not just a set of special-sounding words, but a set of intellectual and social activities, and these constitute both a culture – a set of resources for future speech and action, a set of ways of claiming meaning for experience – and a community, a set of relations among actual human beings. *The law can thus be seen at once as a language, as a culture and as a community.*¹⁰⁴

Boyd White fokuserer på juridisk praksis som en retorisk praksis, både i den tradisjonelle betydningen "overtalelseskunst" og som "that art by which culture and community and character are constituted and transformed".¹⁰⁵ I litteraturvitenskapen har den første delen lenge blitt ignorert til fordel for et retorisk system av troper og

¹⁰² Boyd White 1985, s. x.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid., s. xi.

¹⁰⁵ Ibid.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

figurer, men som i jussen er det naturligvis og likevel overtalelsen svært mye av den litteraturvitenskapelig praksis dreier seg om.

Boyd White forbinder sitt fokus på retorikken med sitt syn på det juridiske språket som et litterært språk:

The law can best be understood and practised when one comes to see that its language is not conceptual or theoretical – not reducible to a string of definitions – but what I call literary or poetic, by which I mean [...] that it is complex, many-voiced, associative, and deeply metaphorical in nature.¹⁰⁶

Språkbegrepet han her bruker danner selve basen for hans egen måte å se på juss på, og dermed plasserer han seg nettopp innenfor den grenen av "law and literature studies" som Posner stilte seg så skeptisk til:

For me it follows that the law is best regarded not as a kind of social science but as one of the humanities. Its practice requires a constant sense of the resources and limits of one's language and culture; a conscious attention to the silence against which all language action take place, to what *cannot* be said [...].¹⁰⁷

Den romantiske villfarelse: "law and literature" ved veis ende?

Rett- og litteraturfeltet, i det minste i sin amerikanske tapning, har på mange måter stagnert siden glanstiden på slutten av 1990-tallet. Stagnasjonen skyldes en feilslutning eller villfarelse ved tenkningen som fra begynnelsen av satte rammer for tenkningen selv, og kanskje nettopp den typen rammer feltet var ment å transcendere. Denne villfarelsen kan i korthet beskrives slik: Tenkningen på feltet er dominert av det vi kanskje kunne kalle et *romantisk litteratursyn*. Med andre ord et syn på litteraturen som hever den opp over e.g. sakprosa, juridiske og andre tekster om "virkeligheten", og som tillegger litteraturen den egenskapen at den er i stand til å

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid., s. xi-xii.

formidle en annen og sannere sannhet om menneskene, uansett hvor flyktig den er, enn det "ikke-fiktive" tekster kan. Det er altså et litteratursyn som i høy grad nærmer seg romantikkens geniforklaringer.¹⁰⁸ Det er åpenbart at litteraturen *kan* fungere på denne måten, at den kan ha en helt særegen og "mystisk", kunstnerisk kraft i sin evne til å formidle noe i mellomrommet, noe "uutsigelig". Villfarelsen er, på den ene siden, troen på at den *alltid* gjør det. Og på den andre siden, troen på at tekster som faller under andre sjangerlover, ikke gjør det.

Denne villfarelsen springer ut av mer enn bare en manglende litteraturvitenskapelig, i.e. retorisk utdannelse blant juristene. Den befestes også av at de amerikanske rett- og litteraturstudiene ikke er tverrfaglige; de er juridiske. Det er en enveistenkning hva både juristene og litteratene på feltet angår. Det betyr: Ikke på noe sted tar man opp tanken om konsekvensene av denne koblingen for *litteraturvitenskapens* vedkommende.

Juristene er romantikere, mens litteratene på sin side sliter med sin egen villfarelse: De gjør litteraturvitenskap om til politikk. James Seaton skriver for eksempel:

At a time when many departments of literature are discounting literary criticism and scholarship in favour of cultural studies, the rise of the law-and-literature movement is a welcome affirmation of literature's relevance to the larger society.¹⁰⁹

Det handler altså om at litteratene, endelig, skal få spille en ekte rolle i samfunnet. Endelig skal de spesifikke kunnskapene fra litteraturvitenskapen kunne anvendes i den virkelige verden, endelig skal vi få makt!

¹⁰⁸ Jf. "Intermezzo: Live in Helsinki", og sitatet av Weisberg ovenfor, se note 74.

¹⁰⁹ James Seaton, "Law and Literature: Works, Criticism and Theory", i *Yale Journal of Law and Humanities*, 11, 1999, s. 479 ff.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

Denne siste villfarelsen er i første rekke amerikansk, og står i motsetning til den tenkningen som skjer i Norge. Sammen innebærer disse villfarelsene også en motsetning innad i det amerikanske feltet som, i det minste i Julie Stone Peters fremstilling, grenser til det vittige, men som likevel er svært betegnende, også i forhold til erfaringene fra Norden. Jeg tillater meg et par lengre sitater fra denne "anekdoten"¹¹⁰:

A little over a decade ago, at a great and august university, a group of professors met to talk about law and literature. Most of the literature professors had been Vietnam War protesters, staged sit-ins, marched on Washington. Some of the law professors had spent time in Paris listening to Derrida and smoking Gauloises by the Seine. They had all watched the birth and death of deconstruction, critical legal studies, new historicism, various feminisms (though they weren't positively sure all these were dead). [...] The law professors were worried that narratology and post-colonial theory might already be passé. The literature professors were concerned, as a matter of principle.¹¹¹

Slik var bildet av den intellektuelle scenen som dannet bakteppet for feltet på 90-tallet: et møte mellom lærde som på hver sin side så sitt eget fag forfalle. Etter en runde rundt bordet, viser det seg imidlertid raskt at det fantes andre problemer enn en felles bekymring:

It was finally the turn of the famous Shakespeare specialist who had initiated the seminar. "I'd like to use law to end poverty, racism, and war," he exclaimed. "I'd like all you lawyers to help me bring a case that would get them declared illegal by the Supreme Court!" A great roar of applause rose from the literature professors". "That's ridiculous," blurted out the famous constitutional law expert who was the seminars cohost. "Do you want to turn our analytic work into a first-year student's idea of

¹¹⁰ Julie Stone Peters: "Law, Literature, and the Vanishing Real: On the Future of an Interdisciplinary Illusion", *PMLA*, 2005, nr. 2. Artikkelen ble besvart (med replikker av Peters) av to av de nevnte pionerene på feltet, Peter Brooks og Richard Weisberg i henholdsvis *PMLA*, 2005, nr. 5, og *PMLA*, 2006, nr. 2.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 442.

revolution? That's the most reductive and naive idea of law I've ever heard! There was a brief silence in the room. "Well," said the literature professor, his face turning purple, "we clearly have the wrong kind of lawyers!" And he stormed out of the room. [...] The law professors were gravely disappointed. Why did the literature professors have such a reductive idea of law? – [...] It was clear that the literature professors needed to go to law school. The literature professors were also gravely disappointed. Why weren't the law professors interested in using law as the great tool of revolutionary power it had the potential to be? [...] and what was this business of stories as somehow truer than law? [...] It was clear that the law professors needed to go to grad school.¹¹²

Jussen som et redskap for deltakelse i verden og litteraturen som middel til sannere tilgang på sannheten dannet altså den motsetningen som har preget feltet siden den gang. Og likevel: Det er viktig å minne om at juristenes romantiske og predekonstruktive litteratursyn er like gjengs i de fleste andre faglige sfærer, ikke minst innenfor litteraturvitenskapen selv. I tillegg finnes det også, som jeg var inne på i del I, gode grunner for litteraturvitere til å kaste et skeptisk blikk på den utviklingen som nå skjer innenfor universitetet.

Det kiastiske forholdet mellom rett (lov, rett, juss) og litteratur (språk, tekst, litteratur, fiksjon, litteraturteori) eksisterer både som et forhold mellom *institusjonene* rett og litteratur, og som et forhold mellom *fagene* juss og litteraturvitenskap. Dette er to forskjellige ting. Det er det siste som har gjort at feltet i USA i stor grad har stagnert som disiplin. Problemet der er at det kiastiske i forholdet mellom de to fagene har blitt oppfattet som *motsetningsbasert*, en motsetning som man gjennom tverrfaglig samarbeid skulle kunne overvinne, samtidig som man beholdt den spesifikke kjernen fagene består av, noe som har vist seg å være problematisk. Denne problematikken henger sammen med spørsmål om faglig identitet, men også

¹¹² Ibid., s. 442 f.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

om faglig autoritet, om økonomi (hvem skal betale for forskningen) og om vanskelighetene ved å utvikle en felles teleologi (hvilket mål skal vi samle oss om, eller: Hva er poenget?), men først og fremst hviler den på en feilaktig grunnholdning: at dette er to ting som *ligner* på hverandre, men ikke er de samme.

Selv om dette er problemer som kanskje like mye tilhører tverrfaglighet generelt, mer enn rett- og litteraturfeltet spesielt, finnes det flere aspekter ved nettopp rett- og litteraturfeltet som gjør det mulig å finne løsninger på dette. Men det forutsetter for det første at det kiastiske forholdet ikke oppfattes som motsetningsbasert, men som en *samtidighet* og en *sam-væren*: det kiastiske i forholdet mellom rett og litteratur, mellom juss og litteraturvitenskap, baserer seg på at de to tingene fra begynnelsen av er de samme. Det er med andre ord ikke en ny sammenstilling av to gamle ting, men *den samme tingen* vi snakker om, sett fra ulike sider.

Dette er ikke noe som skapes som et nytt fenomen gjennom tverrfaglige møter, men en gjenoppdaging av noe som hele tiden har vært, av noe som alltid har vært felles. De ulike punktene i nettverket av problemstillinger på dette felles feltet eksisterer samtidig og avhengig av hverandre: Fokus på det ene kan ikke frigjøres fullstendig fra de andre. Det som er glemt, fornektet og undertrykt for *begge* fagenes og institusjonenes vedkommende er det som må hentes frem i minnet, og slik kan vi altså, som vi så ovenfor, tenke oss en langt mer omfattende taksonomi enn den todelingen mellom "retten i litteraturen" og "retten som litteratur" feltet til nå har vært preget av.

De amerikanske rett- og litteraturstudiene er en motsetningsfylt disiplin, men bidrar med en debatt som i seg selv burde være fruktbar, både for jussen og litteraturvitenskapen. I Norge er det som tidligere anført litteraturvitere som i første

rekke har tatt opp tråden fra denne debatten, selv om det de siste årene har vært tilløp til en kobling mellom rett og litteratur også blant norske jurister, om enn ikke under det navnet.

The American connection: på norsk? Rett og litteratur i norsk kontekst

I norsk rettsvitenskap glimrer rett- og litteraturtenkningen ved sitt fravær. Det finnes ingen kurs, verken obligatoriske eller valgfrie, som omhandler "rett og litteratur" ved norske jussfakulteter. Faktisk har jeg bare funnet en eneste artikkel om som tar opp "law and literature"-feltet som sådan i hele den norske juridiske litteraturen: Marius Emberlands "Om "law and literature"-bevegelsen og dens overførbarhet til norske forhold", fra 1999.¹¹³ Fordi den er den eneste, og fordi den fremstår som "typisk" i sine holdninger og fordommer til litteratur og litteraturteori, skal vi se først se litt nærmere på denne.

Artikkelen er et greit forsøk på å introdusere det amerikanske feltet for sine norske jusskolleger, en "disiplin" som etter Emberlands mening "nok er fremdeles mer til juristenes glede enn til samfunnets nytte." Han gjennomgår den standarddikotomien vi så ovenfor, *law in literature* og *law as literature*, hvor han er mest positiv til det siste hva angår overførbarheten til "norske forhold", men påpeker også feltets vage form:

"Law and literature" består etter hvert av mange retninger eller undergrupper. De er vanskelig både å angi i antall og å isolere fra hverandre. Det er gjort enkelte forsøk på å systematisere faget, men ingen av disse forsøkene kan anses å gi et dekkende bilde av bevegelsen. Faget har ikke funnet en fast form og et endelig innhold. Det er i det hele tatt ikke lett å fastslå hva disiplinen egentlig består av.¹¹⁴

¹¹³ I *Kritisk Juss*, 1999, s. 251 (KRJU-1999-251)

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 253.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

Ti år senere har lite skjedd i forhold til en slik beskrivelse, og heller ikke i forhold til det faktum at feltet da og nå er helt fraværende i rettsvitenskapen. Også Emberland bruker ordet tverrfaglighet om denne "disiplinen", "feltet" eller "bevegelsen", men det er åpenbart at også han ser koblingen som et *juridisk* fenomen, altså som et mulig juridisk perspektivfag på linje med sosiologi, økonomi, psykologi:

"Law and literature"-retningen må avgrenses mot de litteraturvitenskapelige analyser av fiksjonslitteratur med juss som tema som foretas av personer med litteraturvitenskapelig bakgrunn. Slike arbeider anses sjelden å utgjøre en del av faget.¹¹⁵

I det store og hele er Emberland skeptisk til de delene av feltet som i det hele tatt anvender "skjønnlitteratur", men er desto mer åpen for en overføring av litteraturteori til rettsvitenskapen (*law as literature*), som for ham fremstår som "umiddelbart mer praktisk relevant enn studiet av fiksjonslitteratur som på en eller annen måte handler om juss".¹¹⁶ Dette siste er åpenbart, men Emberlands gjennomgang er et godt eksempel på vanlige fordommer hva "litteraturteori" angår. La oss gjenta poenget om hovedpoengene i det forrige århundrets moderne litteraturteori: De gjelder *alltid allerede* alle tekster. Det Emberland gjør er å forskyve romantiseringen av skjønnlitteraturen til en romantisering av denne "hermeneutikkorienterte" delen av feltet, som han kaller det. Igjen altså: Litteraturteorien tillegges en særlig kraft som stammer fra en innsikt i litteraturens kunstaspekt, men det gjøres i dette tilfellet på en måte som røper fordommene og den villfarelsen vi var inne på ovenfor:

Også den hermeneutiske retningen innenfor "law and literature" er sterkt ideologisk preget. [...] De filosofiske og litteraturvitenskapelige teorier som "law as literature"-juristene henter inspirasjon fra er dessuten dypt ideologisert. Retningen er påvirket av

¹¹⁵ Ibid., s. 255.

¹¹⁶ Ibid., s. 256.

Jacques Derridas dekonstruktivisme og Michel Foucaults antiautoritære tolkningsteorier, og har nære forbindelser med Critical Legal Studies. Dekonstruktivistene påpeker at siden ord og uttrykk kan ha ulik mening avhengig av hvilken sammenheng de befinner seg i, er en tekst av natur inkonsekvent. Dermed blir innholdet av en tekst fastlagt av leseren, ikke av teksten selv eller tekstens forfatter. Tolkningen av en tekst er derfor en subjektiv operasjon. Et tolkningsalternativ kan derfor ikke være autoritativt.¹¹⁷

Avsnittet inneholder tre gjengse fordommer. For det første er ikke de teoriene han henviser til mer ”dypt ideologisk” preget enn de som preger dagens rettsvitenskap. At jussens verdier som ”forutberegnelighet”, ”likeverd” og ”likebehandling av like tilfeller” ikke fremstår som ideologiske, betyr bare at de har gått fra å være ny tenkning til å bli doxa, allment aksepterte sannheter. Det skal ikke mye historisk kunnskap til for å se at det ikke alltid har vært slik, og det skal heller ikke mye avislesning til for å se at det heller ikke er slik overalt nå. For det andre, i tillegg til at Derrida nettopp *ikke* ville kalt dekonstruksjon for en –isme, hevder ingen av tenkerne i den retningen han nevner at meningen blir fastlagt hos leseren. Enhver tekst er semantisk inkonsekvent, ja, men det betyr ikke at meningen bare oppstår på *en* plass. Meningen oppstår i et intrikat, retorisk samspill mellom avsender, tekst, leser og kontekst, noe som ikke betyr annet enn at den ikke kan fastlegges på forhånd, eller en gang for alle i etterkant. Konsekvensen er, for det tredje, at et tolkningsalternativ kan være autoritativt, men at det autoritative i det i seg selv er nettverksbasert; autoriteten er med andre ord flytende. Poenget her er ikke at Emberland som enslig svale tar feil. Emberlands fordommer er ikke unntaket, men regelen.

Emberland er skeptisk til overførbarheten av feltet til norske juridiske forhold, idet han mener ”hovedforklaringen på fremveksten av ”law and literature”-bevegelsen

¹¹⁷ Ibid., s. 257.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

– og fagets relative suksess i USA – kan søkes i særpregede forhold ved den amerikanske rettstradisjonen”.¹¹⁸ Dette innebærer da at amerikansk juss er mye mer utpreget tverrfaglig enn i Norge, at tidsskriftskulturen ikke er den samme her, og at den amerikanske verdsettingen av ”originalitet” og ”dristige teorier” ikke er like tilstedeværende i Norge:

”Law and literature” er i hovedsak et rettsvitenskapelig anliggende, og amerikansk rettsvitenskap er sterkt rettsfilosofisk orientert. Den dogmatiske og praktisk orienterte juss som dominerer i norsk juridisk vitenskapelig produksjon er tilnærmet bannlyst i amerikansk academia. I norsk rett kommer de rettsfilosofiske betraktningene sjeldent åpent til uttrykk i rettsteorien. En har heller ingen prioritering av rettsfilosofiske fag ved de juridiske lærestedene. Noe av grunnlaget for en levende ”law and literature”-produksjon faller dermed bort dersom en forsøker å overføre de mer rettsfilosofiske delene av faget til norske forhold.¹¹⁹

Dette har ikke endret seg frem til i dag. Feilen ligger selvfølgelig i tanken om en ”overføring” av noe til norske forhold. Når alt kommer til alt er norske juridiske forhold de samme som i andre vestlige land; det handler om tekstproduksjon, tekstfortolkning, hermeneutikk, narrativitet, dramaturgi etc. Hvis rettskulturen derimot, som Emberland egentlig skriver om her, ikke virker mottakelig, så er det et annet problem. Kanskje er det da på tide å endre denne, for eksempel med en innsprøyting av grunnlagstenkning i form av tekstteori og rettsfilosofi i norsk rettsvitenskap og rettsvesen? Mens jussen er hva det er og hardnakket holder fast ved dette, er litteraturvitenskap ikke lenger hva det var, og kanskje heller aldri har vært. Fagenes grenser har alltid vært, og vil alltid være, midlertidige, en kort- eller langvarig enighet. Det er altså ikke snakk om en ”overføring” fra et sted til et annet,

¹¹⁸ Ibid., s. 261.

¹¹⁹ Ibid., s. 262.

men om overlappende, samtidige systemiske tolkningsprosesser som tilhører begge fagene samtidig.

Retorikk i norsk rettsvitenskap

Rett- og litteraturfeltet er ikke det eneste som glimrer ved sitt fravær i norsk juridisk forskning. Også retorikken er mangelvare. For den som holder retorikken høyt i hevd er det kanskje verdt å snu på flisa, og prise seg lykkelig over at det *i det hele tatt* er skrevet noe om det som er jussens grunnlag og praksis; en juridisk doktoravhandling av Ánde Somby, to bøker av Hans Petter Graver, og en håndfull artikler, hvor særlig to av Sverre Blandhol bør fremheves. Alle forholder seg til mer eller mindre klassisk retorikk. Den som derimot holder jussen høyt i hevd kan likevel komme trekkende med J.B. Hjorts beryktede *Prosedyreteknikk* fra 1956, som i det minste er en fornøyeelig gjennomgang av praktisk rettssalsretorikk, om enn ikke et teoretisk mesterverk.¹²⁰ Likevel finnes det altså visse tilløp til et retorisk perspektiv i rettsvitenskapen, hvor minimalt og muligens marginalt det enn måtte være.

Sombys bok er interessant når den tar opp doktoravhandlingens metaperspektiver fra "innsiden" av jussen, og den er unik i det at det er den eneste norske teksten jeg har funnet som, i likhet med visse amerikanere og med de bergenske litteraturviterne som står for det norske bidraget i rett- og litteratursammenheng,¹²¹ påstår det følgende:

¹²⁰ Se Ánde Somby, *Juss som retorikk* (Tano Aschehoug, 1999); Hans Petter Graver, *Rettsretorikk - en metodelære* (Fagbokforlaget, 2007) og *Juridisk overtalelseskunst* (Fagbokforlaget, 2008); Sverre Blandhol, "Retorikk og juss" i *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 2003, nr. 4, og "Den nordiske rettsvitenskapens retoriske grunnlag" i *Rhetorica Scandinavica*, 2004, nr. 33. Dette siste er et temanummer: "Retorik og jura", hvor Blandhols artikkel er den mest interessante. Hjorts *Prosedyreteknikk*, som lenge har vært tilnærmet utilgjengelig, ble utgitt på nytt av Forlag1 i 2007.

¹²¹ Blant amerikanerne, i første rekke James Boyd White. Bergenskolen: Linneberg, Dragvoll og Ekeland.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

[Jeg håper] for det første å få frem at rettspraktisering og rettstenkning *også er humanistiske disipliner*. Jeg mener denne poengtering er nødvendig. Vi har lenge hatt en trend hvor rettsvitenskapen er blitt forsøkt presset inn i samfunnsvitenskapenes bilde, eksempelvis har dette medført at det er en utbredt tro at vi ved hjelp av empiriske undersøkelser kan finne ut om lovers virkninger. Jeg mener at samfunnsvitenskapene kan bidra med atskillig og viktig informasjon, men at de ikke er i stand til å levere oss all den informasjon og *alle de fortellinger* som vi behøver.¹²²

Problemet hos Somby, og hos Graver, er at retorikkbegrepet først og fremst knyttes til antikken, og at denne, la oss allment kalle den for den aristoteliske retorikken, knyttes opp mot juridisk metodelære på en minimumsretorisk måte som ikke i seg selv bidrar til å gjøre jussen mer humanistisk, eller til å vise at den allerede er det. Minimumsretorikk er, hvis vi følger Georg Johannesen, "det som følger etter oppslagsordet retorikk i en ordbok":

Minimumsretorikk (knep, grep, virkemidler) er farlig medisin og deles her helst ut på blå resept med mange formaninger. Minimumsretorikk, som læren om troper og figurer (stilstikk), uten selvkritikk er fortsatt løgn, smiger, reklame, krydderkunst og sminkekunst.¹²³

Denne typen retorikk ligger nært opp til den aristoteliske dialektikken, som i sin moderne form er det samme som *argumentasjonslære* – som Chaim Perelman dessverre var tidlig nok ute til å kunne kalle *den nye retorikken*,¹²⁴ og okkuperte dermed et begrep som burde tilhørt dekonstruktiv og poststrukturalistisk

¹²² Somby 1999, s. 27. Mine uthevinger.

¹²³ Johannesen 1992, s. 47 og 68.

¹²⁴ Se bl.a. Perelman og Olbrechts-Tyteca, *La nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*, Presses Universitaires de France, 1958. Argumentasjonslæren slik den her fremstår er nært beslektet med analytisk filosofi og den filosofiske logikken slik den fremsto f.eks i Arne Næss' *En del elementære logiske emner*, en bok som preget flere generasjoner norske studenters retoriske evner. Tenkningen er preget av et forhold til språklig sannhet som knyttes til lukkede, logiske systemer. Det er derfor ikke tilfeldig at det er denne tenkningen som, fremdeles, dominerer i juridisk retorikk.

hermeneutikk og retorikk, med andre ord det som er denne avhandlingens retoriske paradigme: maksimumsretorikken.¹²⁵

Jussprofessor Hans Petter Graver definerer i sin *Rettsretorikk* retorikken slik: "Retorikk er evnen til å se hvilke muligheter vi har til å overbevise".¹²⁶ Dette er et sitat fra Aristoteles' *Retorikk* uten henvisning. Videre:

Retorikken har tre hovedgrener. Den første er veltalenhetens og overtalelsens kunst. Den andre består av studier av tekster og andre budskap med sikte på å kartlegge og analysere de retoriske virkemidlene som er brukt. Den tredje er som mulighet til erkjennelse og å komme frem til de beste svarene på områder hvor vi ikke har kunnskaper eller metoder til å skille mellom hva som er sant og falskt. Denne boken er en studie i den tredje grenen på jussens område.¹²⁷

Dette er også sitat uten henvisning, men her burde den vært med, for det finnes overhodet ingen doxa rundt en slik tredeling av retorikken. Den er også høyst tvilsom; det første og tredje er helt og holdent avhengig av det andre, og omvendt. Kort sagt: Det er ikke grener av retorikken, men synsvinkler eller fokaliseringspunkter i forhold til retorikken, Graver her refererer til. I tillegg dekonstruerer han på enkleste måte sitt eget løfte om hva boken skal gjøre, 9 sider senere: "Rettslig retorikk kan defineres som læren om når man kan tale rettslig, muntlig eller skriftlig, med overbevisning. Den dreier seg med andre ord om de muligheter vi har til å overbevise om rettsspørsmål..."¹²⁸ Dreier da denne boken seg om det første, å oppnå retorisk erkjennelse av hva som er sant og falskt, eller om dette siste, en lære om hvordan man kan overbevise i rettsspørsmål (altså den første grenen han nevner, på tross av

¹²⁵ Se del I, og Johannesen 1992, s. 46.

¹²⁶ Graver 2007, s. 1. Se Aristoteles, *Retorikk* (Vidarforlaget, Oslo 2006), s. 27.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid., s. 10.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

den subtile overgangen fra "overtalelse" til "overbevisning")? Det er klart at argumentasjonen, det å overbevise, og ikke erkjennelse, her står i fokus.

Dr. juris Sverre Blandhol er med sine artikler "Juss og retorikk" og "Den nordiske rettsvitenskapens retoriske grunnlag" opptatt av å vise hvordan den norske og nordiske (egentlig: danske) juridiske tenkningen via Anders Sandøe Ørsted (Danmark, 1778-1860) og Anton Martin Schweigaard (Norge, 1808-1870) har røtter tilbake til det han kaller en "romersk, retorisk pragmatisk tradisjon"¹²⁹ som går tilbake til Cicero. Ørsted og Schweigaard representerer begge en motstand mot, og kritikk av, den da rådende tyske tradisjon som hadde Kant og det kategoriske imperativ som ledestjerne. I korthet dreier også dette seg om to ulike språksyn. De tyske "skolefilosofene" hadde et formalistisk ideal, hvor argumentasjon kunne fremføres i tråd med et lukket, enhetlig system, og dermed ende i endegyldige, syllogistiske slutninger, selve paradigmet for det som fremdeles noe pejorativt kalles "begrepsjurisprudens". "Populærfilosofene" (e.g. Christian Garve) hadde på sin side "et syn på begreper som porøse og åpne, hvilket impliserte at man var prinsipielt avskåret fra å kunne opprette systemer av begreper der alle mulige tilfeller kunne ordnes inn under dem". Denne motsetningen mellom et instrumentalistisk og et polyfont eller dekonstruktivt språksyn er velkjent fra den såkalte språklige vending i forrige århundre, og nettopp det nærmest anakronistiske i debatten fra 1800-tallet – i et fag som ikke lenger diskuterer forholdet mellom tegn og virkelighet – gjør den interessant. Ørsted skriver i 1804:

¹²⁹ Blandhol 2005, s. 32, et passim.

Det ligger i den menneskelige Kjendeevnes Grundvesen, at den ej kan omfatte den hele Virkelighed umiddelbar, men alene middelbar, ved Hjælp av Begreber, og at disse i al Evighed ikke ville gennemtrænge og udtømme Virkeligheden.¹³⁰

Og Schweigaard kritiserer "den Wolfiske Dogmatismus" (en formalistisk, begrepslogisk juss, etter den svært innflytelsesrike tyske juristen Christian Wolff) i 1834:

I Stedet for at erkjende, at hele den Kreds af generelle Sætninger, Principer, Maximer, eller hvilket andet Ord man vil betegne disse Forsteneringer af en overfladisk og ufuldstændig Induktion, i det høieste kun kunde tillægges Værd og Betydning som foreløpige Ledetraade, førend man endnu havde arbeidet seg ind i alt det Enkelte, og som Støttestrukturer for Erkjendelsen til at erhverve sig et Overblik over den hele Masse af Ret, ved at henføre det til ydre Classificationer: saa forfaldt man til den Misforstaaelse, at betragte disse hule og vilkaarligen dannede Skyggebilder som det Oprindelige og Constitutive, hvorfra man ved en tilbageskridende Analyse med Ufeilbarlighed kunne bestæmme Grændserne for det Rette.

Schweigaard kritiserer altså det instrumentalistiske språksynet som utgår fra et 1:1-forhold mellom språk og virkelighet, språk og mening, det å "indtrænge et falsk Forhold imellem Original og Billed, det Bestemmende og Bestemte", en kritikk som kommer strukturalisme, poststrukturalisme og dekonstruksjon i forkjøpet.

For Blandhol er den sterke innflytelsen fra Ørsted og Schweigaard det som på en positiv måte danner "det retoriske grunnlaget" for norsk rettstenkning fra den tid av, og det som gjør at norsk juss mer er preget av en pragmatisk, retorisk argumentasjonslære, enn den begrepsjurisprudensen som gikk sin seiersgang i tysk tenkning. Det er likevel minst to problemer i Blandhols artikkel: for det første at det er

¹³⁰ Både Ørsted og Schweigaard er sitert etter Blandhol 2005, s. 24 og 28. Blandhols referanser er: Anders Sandøe Ørsted, 1936 [1798]: "Over Sammenhængen mellem Dydelærens og Retslærens Princip", i *Moralfilosofiske skrifter i Udvalg*, København, Gyldendal, s. 7-237. Anton Martin Schweigaard, 1834: "Betragtninger over Retsvidenskabens nærværende Tilstand i Tyskland", *Juridisk Tidsskrift*, s. 292-333.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

ingenting i sitatene han bruker fra Ørsted og Schweigaard som henviser til retorikken, med andre ord ingenting som viser en bevissthet om klassisk retorikk. Begge snakker derimot om forholdet mellom språk, virkelighet og erkjennelse, og språksynet er uten tvil mer retorisk, i aristotelisk forstand (bygget på sannsynlighet), enn dialektisk (bygget på sannhet). Det er sikkert at dette er en del av retorikken, men i streng forstand snakker vi altså her om semiotikk og hermeneutikk. Tittelen på artikkelen kunne derfor handle om det "semiotiske" i stedet for det "retoriske" grunnlaget for nordisk rettstenkning. Det er verken Aristoteles, Quintilian eller Cicero, Ørsted og Schweigaard snakker om, derimot er det Blandhol som trekker inn den klassiske retorikken som forklaringsmodell, og i første rekke Ciceros praktiske, argumenterende retorikk.

Dette er det andre problemet, som altså er gjennomgående i den norske rettsvitenskapelige tenkningen rundt retorikk: spørsmålet om hva retorikk er, og hvilken retorikk vi snakker om. Vi skal snart se på mitt eget svar på dette, med en viss fare for at også denne teksten kanskje faller inn under Emberlands hjertesukk:

En kan enkelte ganger få inntrykk av at ikke juristutdannede personer betrakter jussen som mer formalistisk enn hva en jurist vil oppfatte den som. Mange ikke-jurister kan også gi inntrykk av å tro at jussen stort sett består av strafferett, eller i hvert fall at særtrekkene ved strafferett og straffeprosessrett kjennetegner jussen som helhet.¹³¹

Denne sneversyntheten hos "ikke-jurister" har Emberland med stor sannsynlighet rett i å påpeke. Men: De store straffesakene og enda mer de store justismordene er og blir paradigmatisk for norsk rettsvesen. Det er disse som når frem til nettopp "folket".

Forskjellen på juss og litteraturvitenskap handler også om eiendomsforhold til de åndsverkene hvert av fagene utgjør. Mens ingen eier litteraturen, eller en

¹³¹ Emberland 1999, s. 260.

eventuell innsikt i eller ekspertise om denne, eier alle landets borgere jussen i alle dens manifestasjoner. Disse manifestasjonene *angår* alle og enhver, det samme gjelder ikke litteratur (som også er underlagt markedstenkning og kapitalistiske mekanismer), litteraturteori eller filosofi.

Dette skyldes igjen to ting, en prinsipiell, og en konkret: 1) Når staten dømmer i straffesaker dømmer den på vegne av alle landets borgere som har stemt frem den lovgivende forsamling. Dette demokratiske prinsippet er, i prinsippet, ikke tilfeldig, men reelt. Statens vilje er en forlengelse av borgernes vilje, og dette grunngir borgernes rett til å bruke sin stemme – enten det er i form av en stemmeseddel, en doktoravhandling, en sms i avisspaltene eller en høyrøstet tale på en krakk i Slottsparken. Det er ikke opp til juristene som faggruppe å begrense verken tiden, stedet eller måten dette gjøres på, også dette er opp til folket, i et demokrati. 2) Alle landets borgere *lever de facto* i et rettssystem basert på mulighet for bruken av tvang, makt, eller lovlig vold. Når en medborger utsettes for denne legale makten og dømmes etter en rettsregel en annen borger finner urimelig, så er det denne borgerens rett, noen ville kanskje sagt etiske plikt, å bruke sin stemme imot det. Et frampek mot del III: Vi følger ikke lovene fordi de er rettferdige, men fordi de er lover (Montaigne).¹³² Med andre ord: borgerne selv må passe på hva de egentlig følger.

Den hermeneutiske muren jussen selv murer opp, og legfolk møter, er ikke et tegn på en spesielt avansert sivilisasjon, men på det motsatte. Virkelig avansert ville det være hvis systemet og det juridiske språket var tilgjengelig for folk flest. Dette er til syvende og sist eller først og fremst også grunnen til at rettsvitenskapen bør finne tilbake til sitt humanistiske opphav, som kort sagt betyr: å øke innsikten i menneskets væremåte, i dets begjær og tenkning, og kanskje aller viktigst: i menneskets forhold

¹³² Se Derrida 2002, s. 30.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

til og bruk av språk. Dette siste betyr også at det rettsvitenskapen selv kaller "perspektivfag" (i synkende rekkefølge): psykiatri, sosiologi, kriminologi, psykologi og økonomi – ikke er tilstrekkelige for å kunne ta stilling til rett og rettferdighet. Spørsmålet om rett og galt besvares først og fremst gjennom et språk – ikke et aksiomatisk, formallogisk tegnsystem, men et flytende, utsettende og foranderlig tegnsystem, slik allerede Ørsted og Schweigaard eksemplarisk påpekte.

Som felt eller disiplin er rett- og litteraturstudier ikke i noen former tilstede i norsk rettsvitenskap. I den grad retorikken og/eller litteraturteorien har vært og er det, er det altså som minimumsretorikk, kort sagt i dette tilfellet: som ideen om en pragmatisk argumentasjonslære. Det finnes likevel strukturelle likheter mellom litteraturvitenskapen og jussen, og *litteraturen*, i vid forstand, har hatt sine gjesteopptredener i norsk rett, om enn alltid mot sin vilje.

Litteraturen i retten

I norsk rettsvesen har litteratur og litteraturteori bare vært indirekte til stede: gjennom litterære rettssaker (sensur) og, hvis man strekker seg langt og ser på juristenes egen tolkningslære som en bestemt undergruppe av hermeneutikken, gjennom rettskildelæren.

Flere av verdenslitteraturens mer kjente verk har blitt ofre for den offentlige sensuren. I 1857 ble både Flaubert og Baudelaire tiltalt i forbindelse med sine verk *Madame Bovary* og *Les Fleurs du mal*,¹³³ for krenkelse av den offentlige og religiøse moral og sedelighet. I de få, men velkjente norske tilfellene av slike rettssaker begrenset anklagene seg i hovedsak til forbrytelser mot straffelovens § 211: forbudet mot å utgi utuktig skrift.

¹³³ Se Per Buvik, *Poesiens skandale: Om Baudelaire* (Pax forlag, Oslo 1996), s. 14-32.

I 1958 og 1967 ble henholdsvis Agnar Mykles *Sangen om den røde rubin* og Jens Bjørneboes *Uten en tråd*, med forfatter og forlag, stilt for retten for brudd på denne paragrafen.¹³⁴ I mellomtiden ble Henry Millers *The Rosy Crucifixion* og en dansk utgave av *Sexus* tiltalt for det samme, gjennom de bokhandlerne som våget å legge dem ut for salg.¹³⁵ Før dette hadde nærmere 70 år passert siden forrige gang dette skjedde, med rettssakene mot Hans Jægers *Kristiania-Bohemen* og Christian Krohgs *Albertine*. Norsk rettsvesen har altså ikke interessert seg i særlig grad for litteratur de siste 100 årene, men til gjengjeld vakte rettssakene svært stor oppmerksomhet.

Det interessante med disse sakene i dag, er imidlertid ikke hvordan § 211 ble tolket, men hva retten uttalte om *ansvar* i forbindelse med skjønnlitterære verk, og hvordan *litterær verdi* ble fastslått. Mykle-saken som eksempel: Her hevdet forsvarerne (gjengitt av dommeren i domstalen) at § 211 ikke kunne ramme et "skjønnlitterært verk" overhodet, spesielt siden dette ikke var blitt gjort på 70 år. Videre hevdet de at "boken er av de litterært sakkyndige ansett for å være av litterær verdi", noe kun de "litterært sakkyndige [kan] avgjøre, ikke domstolene." Dette er et klassisk forsvar for kunsten: først appellerer man til den "kunstneriske frihet", og hever dermed kunsten over all annen virksomhet – i den grad at den nærmest blir underlagt *fas* (guddommelig rett) mer enn *jus* (menneskelig rett), og deretter sier man at "dette er et kunstverk", og kan dermed ikke dømmes.

Dommerne understreker sin "sterke tvil" i dette spørsmålet, og påpeker at det "Høyesterett skal avgjøre her, er ikke hvilken frihet en skjønnlitterær forfatter bør ha, men spørsmålet om hvilken frihet han etter gjeldende lov har." På tross av sin sterke

¹³⁴ Norsk Retstidende: Rt-1958-479 og Rt-1967-1502. Sitater er herfra.

¹³⁵ Rt-1959-431

II. Mellom linjene: rett og litteratur

tvil slår de fast at § 211 i seg selv ikke gir noen mulighet for å skille skjønnlitterære verk fra andre, og dermed kan tiltalte heller ikke frifinnes, ettersom utuktighet er blitt fastslått. Samtidig sier dommen at "en forfatter – ikke minst når man ser § 211, 1b i lys av ånden i Grunnlovens § 100 – må innrømmes en meget vidtgående frihet når det gjelder å gi sine tanker og meninger kunstneriske uttrykk gjennom et litterært verk." Dommen ender med å bekrefte at "også når det gjelder kunstneriske prestasjoner må det kreves at de ikke fremtrer som utuktige. Også en kunstner må, når han utgir sitt verk offentlig, pålegges seg det bånd at han ikke så grovt krenker samfunnets norm for det anstendige at verket må karakteriseres som utuktig."

Denne dommen viser et klart tilfelle av en type akademisk makt som i våre dager stort sett tilgodeses psykiatere og psykologer. Hvordan grunngis disse litterære sakkyndige den litterære verdien? En slik rettssak setter ikke bare den skjønnlitterære forfatterens ansvar på spill, men også den *litterære kritikerens* ansvar og autoritet.

Både i Mykle-saken og Bjørneboe-saken ble straffelovens § 211 veid mot Grunnlovens § 100, (den daværende) loven om trykkefrihet. Denne loven åpner slik: "Trykkefrihed bør finde Sted" (min uth.) Og den fortsetter: "ingen kan straffes for noget Skrift [...] medmindre det vises "Ringeagt" mot blant annet "Sædelighed." I den tiden som har gått siden disse sakene var oppe har samfunnet forandret seg radikalt i forhold til hva som er sedelig, og hva som er utuktig.

Denne paragrafen ble i 1999 foreslått forandret¹³⁶ for å tilpasses den konteksten loven refererer til i dag. Første setning i forslaget til ny § 100 lyder: "Ytringsfrihed bør finde Sted".¹³⁷ Trykkefrihet har her blitt til ytringsfrihet, og alle spor

¹³⁶ NOU 1999:27 "Ytringsfrihed bør finde Sted".

¹³⁷ Ibid., s. 9.

av "Skrift" og "Sædelighed" er borte. Det er for så vidt kuriøst nok at også forslaget fra 1999 er skrevet på dansk, etter det siktemål "å bevare Grunnlovens *enhetlige* språkform" (min uth.). Det mer enn kuriøse finnes imidlertid i "Sammendraget" av denne utredningen, i *merknaden* til lovens første ledd: "For ordens skyld gjøres oppmerksom på at ordet "bør" skal leses som "skal" på moderne norsk".¹³⁸ Man bør altså lese bør som skal? Eller skal man lese skal som bør? Man kan i alle fall ikke lese skal som bør, og heller ikke lese bør som skal. Man bør (skal) altså ikke bare lære seg dansk for å forstå Grunnloven, man skal (bør) også passe seg for å ta til og med de korteste ord for pålydende?

En harselas med denne koherenstenkningen viser muligens ikke noe annet enn en potensiell forvirring, men den fremhever et problematisk skille mellom juridisk språk og, ikke bare det vi kunne kalt *dagligspråk* eller hverdagsforståelsen av språket, men også språket generelt slik det defineres i autoritative oppslagsverk over Norges språk: oppslagsordet "bør" har ikke samme definisjon som "skal". Det finnes hundrevis av slike ord med en egen juridisk betydning når de brukes i Norges lover, ord som innebærer at hver lov følges av en egen lov om loven: *Bør* skal leses som *skal*.

På dette ene punktet finner vi et norsk juridisk engasjement i litteraturen, som dessverre ikke samtidig har vært et engasjement i litteraturteorien, i det vi kan kalle rettsvesenet som litteraturkritisk instans. Disse rettssakene dreier seg om hva som er god og hva som er dårlig litteratur – ikke ut ifra faglige, tekstkritiske kriterier, men ut ifra den rådende (seksual)moralens kriterier.

Den offentlige sensuren baserer seg på en historisk-biografisk og mimetisk litteraturteori, som i tillegg sier at det litterære verket, fiksjon eller ei, påvirker leseren

¹³⁸ Ibid.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

direkte. Hvis innholdet, slik sensuren ser det, er skadelig, og dermed kan påvirke lesere til å bli skadelige på samme måte, så forbys dette verket i henhold til en lov formulert som en definisjon av hva som er skadelig. I rettssaken mot Oscar Wilde¹³⁹ ble han anklaget for "homofil aktivitet" på grunnlag av flere dikt hvor innholdet lett kunne tolkes i den retning. I tillegg til å stille det tilsynelatende selvsagte spørsmålet om hvilken rolle det spiller om det er menn eller kvinner i diktene, siden meningen var å gi et bilde av kjærlighetens natur, forsvarte han seg, som så mange andre forfattere, med å si at det var en fiktiv figur som utførte handlingene, og ikke ham selv. Men retten overfører de fiktive handlingene til forfatteren og virkeligheten, og holder *ham* ansvarlig for dem. Det fiktive universet korresponderer her friksjonsfritt med det "virkelige".

I dagens litteraturvitenskap, og forhåpentligvis også i dagens rettsvitenskap, er dette naturligvis en absurd måte å lese litteratur på, men det betyr ikke annet enn at de lesemåtene som nå er akseptable, ikke innebærer *den* måten. Det virker for eksempel allment akseptert også i litteraturvitenskapen at en sakprosa-forfatter står i et annet ansvarsforhold til teksten sin, enn det en skjønnlitterær forfatter gjør.

I disse "litterære rettssakene" blir litterære verk, representert ved forfatter og forlag, tiltalt og *anmeldt* for en "ulovlig" bruk av språk og litteratur; det er med andre ord *bokanmeldelser* med skumle konsekvenser. I slike rettssaker overtar retten litteraturviternes rolle, og kritiserer og dømmer tekster i forhold til ikke-litteraturvitenskapelige lover.

Analogien mellom juss og litteraturvitenskap har som en del av sitt grunnlag at begge disse praksisene bygger på fortolkning av tekst, om enn på ulike måter og i ulike kontekster. I dagens samfunn er juristene blant de største gruppene av

¹³⁹ Jfr. filmen *Wilde*, regi Brian Gilbert, 1998.

tekstfortolkere hvor fortolkningen selv er en bevisst del av praksisen. De tolker lover, statutter, forarbeid, presedenser etc. Dette er en gruppe som skulle kunne trekke fordel av å fortolke det samme tekstkorpuset om og om igjen, noe som kunne føre til en dypere og dypere forståelse av disse tekstene. I jussen kalles denne relativt strengt definerte praksisen "juridisk metodelære".

Litteraturvitenskap, som ellers preker åpenhet og kritisk distanse, gjør faktisk til en viss grad det samme: Den tolker et mer eller mindre avgrenset sett med kanoniserte tekster om og om igjen. Juristenes tekstfortolkning blir derimot ikke i samme grad som i litteraturvitenskapen utsatt for en metalesning, en metakritikk som stiller spørsmål om hvor tekstens mening blir skapt, og hva som skjer når vi fortolker tekster. Og hvis den gjør det, er det som sagt fra andre ståsteder enn litteraturvitenskapens.

Jeg sa også at det allerede i utgangspunktet finnes en strukturell likhet mellom juss og litteraturvitenskap. Analogien mellom disse to aktivitetene, den litteraturvitenskapelige og den juridiske, finner vi igjen i tredelingen av rettssystemet, som a) lovgivende, b) utøvende og c) dømmende.

Ad. a) En del av litteraturvitenskapens praksis er en *lovgivende praksis*. Et av målene her er å definere hvilke lover som skal gjelde for klassifiseringen av tekster. I moderne litteraturteori er dette, som jeg var inne på ovenfor, selve kjernen i formalismen og strukturalismen, hvor for eksempel Sjklovskij, Mukařovský og Jakobson søkte den særegne lovmessigheten, *nomos*, ved litteraturen selv.¹⁴⁰ Denne delen av litteraturvitenskapen stiller typisk spørsmål som: Hva er litteratur? Hva er fiksjon? Hva er episk diktning? Hva er poesi? Et annet mål er å definere en lære om hvordan disse tekstene skal fortolkes og hva fortolkning er (hermeneutikk).

¹⁴⁰ Se "Avant la lettre", note 12 ovenfor.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

Ad. b) Litterær analyse og litteraturkritikk er litteraturvitenskapens *utøvende praksis*. Her utøver litteraturviterne lovene *de lege lata*, etter litteraturvitenskapens gjeldende rett, det vil si de lovene om litteratur og fortolkning som på gjeldende tidspunkt anses for å være autoritativt gyldige.

Ad. c) Litteraturviternes *dømmende* praksis viser seg når den definerer direkte (eksplisitt) eller indirekte (implisitt blant annet ved kanonisering av pensum, eller i valget av tekster som skal anmeldes) hva som er god og hva som er dårlig litteratur. Dette skjer gjennom kritikken, evalueringen og karaktersetningen, i det den dømmer bøker, artikler og oppgaver som gode eller dårlige. Alle disse delene av vår praksis påvirker hverandre gjensidig, og er tett forbundet med begrepene om lov, regel og norm.

*

Når alt kommer til alt kan det være at dette feltet, gjennom sitt amerikanske utgangspunkt, er utdatert allerede før det har slått rot i norsk juridisk tenkning. Dette betyr bare at juristene gikk glipp av et kapittel i historien til et felt som allerede har utlevd sitt eget navn, og som må navngis på nytt, men denne gang med et navn som går dypere og bredere: humanistisk rettstenkning.

En slik tenkning ender ikke opp i, men *tar utgangspunkt* i betraktninger rundt rettens semiotiske, hermeneutiske og retoriske grunnlag og praksis, og ikke i systemets formallogiske koherens eller absolutte verdier. Den krever dermed et annet rettferdighetsbegrep, andre rettferdigheter, og kanskje til syvende og sist: andre rettssaler. Det virker som en utbredt oppfatning blant juristene at jussen ikke er så formalistisk som den fremstår, slik vi også var inne på ovenfor. Det er mulig. Det er dette bildet vi nå skal se nærmere på. La oss samtidig huske Carneras ord om

dette: "Retten er en æstetisk orden fordi selve *fremstillingen* af retten og retfærdigheten er en uhyre viktig dimension ved vores forståelse og sandhed."¹⁴¹

¹⁴¹ Carnera Ljungström 1998, s. 194.

II. Mellom linjene: rett og litteratur

Intermesso: Live in Helsinki

Beyond Interpretation? On the Far Side of Legal Hermeneutics

*The simulacrum is never what hides the truth
– it is truth that hides the fact that there is
none.*

The simulacrum is true.

Ecclesiastes (Jean Baudrillard)

My first idea for a title for this paper was “There is something rotten in the state of law”, but then I changed it to something more vague and cool sounding, or at least something more to the point, assuming you are familiar with the world of Gary Larson’s *Far Side*. What I have to say will possibly echo or comment on some of the presentations from yesterday, and even some things that were said in Leicester, at our last seminar.

When I first saw the enticing title of this conference – *Law as literature. Interpretation and Beyond*¹⁴² – it put a big smile on my face, and I thought: ah... that’s sweet, like there could be anything *beyond* interpretation, beyond the textual fabric of language and the never-ending possibilities of interpretation that always follows this language. Well, there can not. At least not if we are to take seriously the ideas of typical French thinking of the last 50 years or so. Derrida’s notorious “Il n’y a pas de hors-texte”, still applies, in my view. Il n’y a pas de hors-text, which is *virtually* untranslatable, has still often been falsely translated as “there is nothing outside of

¹⁴² Den opprinnelige teksten ble holdt som et foredrag på konferansen, arrangert av Nordisk nettverk for rett og litteratur, 3.-5. oktober 2008. Vertskap var prof. dr. juris Soile Pohjonen og prof. dr. juris Ari Hirvonen, Juridisk fakultet ved Helsinki Universitet.

the text”, but it should probably read something like: “There is no outside-text” or “There is nothing beyond-textual”. If this is true, then by consequence, I would say, there is nothing beyond interpretation. Why? Because at the very moment we recognize something as text (and this is of course a very wide concept, comprising all forms of communication and not limited to books, essays, or ink on paper), interpretation is always already at work. I mention this difficulty of translating Derridas expression also to make the point that the complex problems concerning the question of interpretation are closely linked to the question of translation; in fact they are in many respects the same problems, and maybe I will return to this later on.

I’m not going to spend this half hour in possibly far too deep elaborations on this philosophy of language, but simply state that there is nothing beyond interpretation. The idea of the instability of the meaning of language, of the possibility of deconstruction, of *différance* if you will, is not the conclusion of these considerations on law and literature, but the starting point. And I think that we have to take this very seriously if there is to be any hope of actually making changes in the thinking, the teachings and the textual practices of the law faculties and legal departments (and by extension the courts of law), and even in the departments which deal with that dangerous supplement some people call *literature*.

One can always hope, but, if I am to be honest, I cannot say that my hopes have improved much during the last ten years of talking to lawyers and law students. Present company excluded of course. Most of them have a hobby-like fascination for literature based on an idea that literature is something “other”, something that can show us or tell us things that precisely are *beyond* the real of the “ordinary language”. This view is of course utterly romantic, if not all together useless. The idea of the genius thinker who by some mysterious “correspondance” is able to convey

something from the beyond that otherwise would have been lost to us, is, if nothing else, funny.

So, on the one hand law and literature, including law as literature, has had the problem of not being able to surpass the romantic view of literature. On the other hand there has been, and there still is, seemingly, a deep resistance to theory among the law students, and indeed among a lot of the professors. Interestingly, this resistance separates itself from the romantic view of literature by being realist, or *realistic* or maybe even founded on empirical values. This is the headshaking attitude some of you might recognize: Yes, that's all well and good in theory, but the everyday tasks of lawyers and legal practitioners are pretty far from deeper considerations on text and language, all this meaning: What you are saying might be true, but we can't use it. So, maybe true, but useless. Herein lies the problem; theory itself, it seems, is treated like something "beyond" or prior to practice, when in fact theory is nothing more than practice on practice, or in other words: just another practice.

We are left with a battle of "naïveté", both sides accusing the other of being more naive.¹⁴³ My response is: Yes, what we are saying is true, or as true as it gets, and even if it is not recognized, we are all always already deeply involved in this "theory" in our everyday work. We can always hope, and I'm still hoping, fighting tirelessly to promote the importance of understanding, or at least trying to understand, the inherent rhetorical quality of all speech acts, all text, all use of language.

Today I want to do this by making some remarks on legal hermeneutics, specifically in a Norwegian context, because I am sure that the Fins, the Swedes and

¹⁴³ Jf. Julie Stone Peters' "anekdote" i Del II, ovenfor.

Intermezzo: Live in Helsinki

the Danes have moved way past our little problems in Norway. I should make you aware that I use this word hermeneutics more or less in its original Greek sense, meaning simply the study of methodological principles of interpretation (and not linked to exegetic readings of the Bible, or more specific systems as found in Gadamer, Dilthey, Ricoeur or even Foucault – although it could be; I'm not saying that either of these thinkers are wrong. At the same time, it is obvious that my remarks here have a close affinity to deconstructive thinking as found in de Man and Derrida). Please bear in mind also that this is just an outline or shorthand if you will, of certain key points in what I am working on.

My first remark is this: There is no legal hermeneutics in Norway. In fact there is no hermeneutics of *any* kind in Norwegian legal institutions. This is true and ironic. The irony being, of course, that the very work these people are doing is deeply connected to hermeneutical problems: they read, and by read I mean interpret/translate, and write, and by write I mean interpret/translate, texts. This is nothing new, as we have been told at least since James Boyd White started his teachings on law and literature: Law is first and foremost a textual and rhetorical practice. So far, so good, I think it would be very hard to actually disagree on this, even for first year law students or even economic-minded lawyers.

The question is not whether this lack of hermeneutics is a point of disagreement, the question is, if this is the case: What does it mean? What are the consequences? And more concretely: in what way should this fact play a role in the teaching of law, or even: of law, not as literature but as rhetorical text. All this depends, of course, on who is asking. And what we have learned during the past ten years, is that depending on who is asking, the answers are very different, in very fundamental ways, even perhaps, among the members of the group gathered here

today. Obviously, within this timeframe, I'm forced to make some rather violent generalizations concerning all of these words: text, literature, law, lawyers, interpretation and so forth, and for this I ask you to bear with me.

For my own part, my point of departure is this, still in a Norwegian context:

I attended a course at the Faculty of Law at the University of Bergen called: *Juridisk metode*, legal method, which is also called *rettskildelære*. Now, I have learned that "rettskildelære" has no real equivalent in English, but what it literally means is "the doctrine or theory or teaching of legal sources"; that is, sources for legal interpretation of what is *lege lata*, gjeldende rett (again, of course, the English translation would be "the law as it is", as opposed to *lege ferenda*, "the law as it ought to be", although this does not seem to cover the Norwegian use of the expression *lege lata*). The task here is to determine what legal sources apply in a specific case: acts, statutes, judicial opinions of the Supreme Court, the preliminary work or the legislative history of the law or statute in question, customs, international law, covenants on Human Rights, and so forth. The number of legal sources is limited, limited by law, one could say, in more than one sense, and their importance in relationship to each other is also regulated in part, but the whole *puzzle*, so to speak, is to place these sources against each other in a very detailed system of weighing, harmonizing and finally concluding on their relevance, and what the *lege lata* is, in each specific case.

I will not go further into details, this is probably familiar stuff to many of you, and if you don't get what I am talking about, that's fine; the point is simply this: This is not hermeneutics. What the law students are taught is not hermeneutics. It is a doctrine of methodology. During this course on legal method, the professor repeated one phrase in every single session, and it was the only phrase that was somewhat

Intermesso: Live in Helsinki

hermeneutical in nature. Why? Because it was the only phrase concerned with interpretation *in itself*, with the principles of interpretation in themselves, which is what hermeneutics, of course, basically is all about. The phrase was, and the original version in Norwegian is necessary here first:

“Juridisk fortolkning skal skje ut fra en *naturlig språklig forståelse*.”

“Legal interpretation should take place according to a *natural understanding of language*.”

A natural understanding of language? What does this even mean? What’s natural about “language”? Or “understanding”, for that matter? During the course it became clear that what he meant was “everyday understanding of language”, which really doesn’t help much. Another phrase, also ceaselessly repeated, was: “You have to learn to think like lawyers.” The textbooks (a remarkable English word) on this subject used at Norwegian law faculties are actually very few, and they all promote this same idea. Interpretation according to a natural understanding of language: This is the law of legal interpretation in Norway. Needless to say: For a visitor from the far side, like myself, this expression would immediately self-deconstruct, and this to a degree where the whole expression would be pointless.

And still, as Heidegger once said as a subtle turn in the text, and still it doesn’t. Why? Why doesn’t the expression “natural understanding of language” self-deconstruct and bring down the whole legal system like a house of cards? Because if we were to apply or interpret this expression through even the smallest amount of rhetorical theory or modern philosophy of language, it surely would. There’s nothing natural about language, and there is no “natural understanding”. Even if we choose

to think of it as interpreting legal texts as we do “everyday language”, meaning taking words at “face value”, reading and writing “directly”, and even if this kind of direct, non-interpretation seems possible in everyday life, *it never is*. The idea that this happens is a fiction. This is in my opinion the main insight of the philosophy of language of the last century, and as I said: not a conclusion, but a starting point.

And still, once again. And still these everyday non-interpretations do happen. Well, the big surprise is, still viewed from the far side: *the legal system works*. It works, apparently. At least in precisely that “everyday” sense that the law students are taught. The question is: *why* does it work? I am tempted to say: because it really shouldn't.

The methods for legal interpretation, or legal reasoning, one could say (in Norway), is a method based on an autonomous and closed-circuit logic. In other words: legal reasoning, here meaning the teachings on interpretation and method in the law faculties, simulate formal logic. A closed loop in which all the parts reference or cross-reference only each other. This is why they have to learn to think like lawyers (meaning “jurister”): they have to get in the loop! Outside the loop legal language is virtually impenetrable.

The need for autonomy and closure, of closing the system, is abundantly clear if you study the rhetoric of legal textbooks, but in relation to this academic closure one can also find some very interesting facts:

1. There are probably less than ten scholars in the whole field of jurisprudence including legal methodology in Norway, including the ones that are now retired or gone, like Torstein Eckhoff. These scholars reference only each other, and never any outsiders, not even other Scandinavians. They are, in other words, keeping it in the family. Even when new books arrive on this subject and a word is changed for this or

that notion or concept, they always reference what the other scholars name the same concepts, ironically to avoid confusion.

2. It is all in Norwegian, a self-reliant, self-defining sub-stratum of Norwegian language that is virtually impossible to translate, not only into English, but even into the “everyday” Norwegian language the students are supposed to use as a reference for interpretation. It is very tempting to go so far as to say that the legal language *negates* translation, and therefore limits the possibility of interpretation. Then again, limiting and binding the possibility of interpretation is the key paradigm, or matrix, of Norwegian legal methodology.

In Leicester, Håkan Gustafsson mentioned the idea of being colonized in one’s thinking, with a reference to Peter Fitzpatrick and his book *The Mythology of Modern Law*,¹⁴⁴ an idea which I would use for my own purposes, because I think this is closely linked to the problem of language: the legal system colonizes the thinking of legal practitioners through a colonization of their language. In some ways the legal scholars are trying to control language in a way that echoes the imperial cartographers in the story by Borges (which Baudrillard discusses):¹⁴⁵ They draw up a map in such detail that it ends up covering the territory exactly. Of course, with language this is impossible, but still they try.

3. Sociological point: as professor of law Ståle Eskeland pointed out at our seminar in Bergen: the lawyers all know each other. So, if you find yourself in front of the Norwegian Supreme court, chances are that some of the judges and the lawyer accusing you were drinking buddies in the good old days of college.

¹⁴⁴ Peter Fitzpatrick, *The Mythology of Modern Law* (Routledge, London & New York 1992).

¹⁴⁵ Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation* (The University of Michigan Press, 1994), s. 1.

4. The need for a “closure of the system” is not simply confined to the academia. Example, which I owe to Johan Dragvoll: Per Liland, victim of one of the four most tragic cases of miscarriage of justice in Norway, was finally acquitted after 16 years in jail. Grete Faremo, Minister of Justice at the time, said: “I understand that this is a day of joy for Liland. We have rules of reopening [reviewing] that assure the possibility of retrying cases, and this case shows it! This is a clear strength for a society based on the rule of law!” Answer? No it is not. The damage was done. What she was doing was promoting the idea or feeling that justice will always be served...”in the end”. She was closing a huge gap in the system, guarding the necessary image of the legal system as infallible. Minister of Justice? Minister of Law!

Why do we allow this? Precisely because it’s all about the *image* of justice, and not as I in my youth was lead to believe, about justice itself. In his *Rhetoric*, Aristotle observes the following:

This is why they say that even justice is something insignificant, because people prefer appearances to reality.

[Det er derfor man sier at til og med rettferdighet er noe ubetydelig fordi folk foretrekker skinnet fremfor virkeligheten]¹⁴⁶

All these points contribute directly or indirectly to what I call the closed loop of Norwegian academic legal thinking. In addition, or as a consequence, these aspects of the Norwegian “science of law” (rettsvitenskap), as it is now very tellingly called, make it virtually impossible to imagine a fundamental systemic critique coming from the “inside” of the system. Indeed, this has yet to be seen, and so the Norwegian legal community is, for instance, nothing like the American one (although I’m sure

¹⁴⁶ Aristoteles 2006, s. 59.

Intermesso: Live in Helsinki

they have their own problems). This impossibility is only true, though, as long as one follows the idea that there is an *inside* and *outside*, that law and literature (and we really have to stop calling it literature) are areas that are separated in a fundamental way. They are not. Literature is not the lost object of law, and law is certainly not the lost object of literature; the lost object was never really lost, we just couldn't find it for a while. But it was always there, down in the basement of antiquity, guarded by Corax and Thesias, Plato, Aristotle and Quintilian. In short: The critique we are making is already coming from the inside of law.

*

Let me repeat myself: The legal system works. Apparently. It works, and it is by nature dependent on closure and, as Arild Linneberg has pointed out with the help of Mikhail Bakhtin, on the reduction of polyphony or multivoicedness to a single voice, a single yes or no.¹⁴⁷ Still, if *any* part of this rhetorical critique of the legal academia is true, then how is it possible that we still more or less believe in it? If it works, then *why* does it work? How does it sustain this closure, even when deconstructed from within? Even when disclosed as an artificial, simulated system, no closer to the truth than any other system, either of language or of thinking?

How does this system maintain an authority that, viewed from the far side, from the side of deconstruction, stems from nowhere? It certainly does not stem from the "real world", through a natural language of any sorts. Well, Derridas point, quoting Montaigne, on the authority of laws in *Force de Loi* may serve as a pointer: "And so the laws keep up their good standing, not because they are just, but because they are laws. This is the mystical foundation of their authority, they have no other..."¹⁴⁸

¹⁴⁷ Se Linneberg 2001, s. 135-153.

¹⁴⁸ Se mer om dette i Del III, "Dekonstruktiv rettferdighet".

Legal reasoning works because it is fiction. And what is fiction, I hear you ask? Let us use a definition from the Oxford Dictionary of Law for our own purposes:

Fiction: an assumption that something is true irrespective of whether it is really true or not.¹⁴⁹

It works the way the simulacrum works in the motto of Baudrillard. It doesn't hide any "real truth"; it hides the fact that there is none, at least none that can be confirmed through language, which law and judgement cannot do without. Without truth, even the most simulated one, judgement would be impossible.

The legal system is a simulacrum, simulating a truth that doesn't exist. And that is why it works, precisely because there is no other truth than the simulacra. The simulacrum is as true as it gets.

The problem is not that judgements are based on simulacra; there is nothing else to base it on. The problem is that when judgements are made without the awareness of being made on the basis of simulacra, without the single most important theoretical insight from the last century: the inherent instability of meaning in language, then that judgement is made on prejudice, on judgements made beforehand. This is a problem of ethics.

In the end, the decision of right or wrong, which for me is what ethics is all about, is tied to the ability of a rhetorical understanding of the basis for that decision. And to achieve this rhetorical understanding, there is no two ways about it; you have to learn it. Now, for some people this rhetorical understanding comes, as they say, "naturally"; without ever having opened a book about it or had lessons on the subject, they have a talent for rhetorical interpretation and expression. But this is beside the

¹⁴⁹ *Oxford Dictionary of Law* (Oxford University Press, Oxford & New York 2002).

Intermesso: Live in Helsinki

point when it comes to an institutionalized context of educating lawyers or legal practitioners, and legal education is what I'm concerned with here.

This kind of thinking, this humanist legal thinking, is more specifically a concrete, rhetorical expansion of structuralist thinking. It is not at all what some people would call "postmodern", it is actually rather classical, and I think the quote from Aristotle on justice shows this. In other words, it is a way of saying that the idea that literature, or rather rhetoric, is everywhere, not only applies to Nietzsche's army of tropes and metaphors, but to all systemic thinking, to the systems themselves. This is particularly significant in the case of autonomous or closed systems, and even more so in the case of autonomous or closed systems dealing with the physical freedom or imprisonment of human beings, and in other countries than Norway: with life and death. By closed systems I do not mean analytical logic *per se*, but rather systems that are seeking closure, seeking autonomy – in fact systems that are, if this closure is not achieved, facing their own annihilation. Law is one of those systems.

Then again, if something is rotten in the state of law departments, they are certainly not alone: The same tendency of closure and self-preservation at all costs is very present in other areas as well: in literature departments, philosophy departments, politics and so forth. But for the moment law is our focus, the others will have to wait.

Law is simulacra. Law is always already infused with literary, poetic, and rhetorical qualities. For law and literature, this cannot be a conclusion, but a starting point. The role of literature in "law and literature" is not to make us feel better about ourselves, or to "explain" the mysterious ways of the law by some correspondence to the beyond-law. It is neither law's companion nor law's lost object. Literature is there

to help awake the self-awareness of law as simulacra, and this self-awareness is first of all necessary, I believe, if the system is to be able to learn from its mistakes, and not simply negate them, as our minister of law did. And secondly, and most importantly, if we are to get any better at answering the single most important question of law and literature: how to tackle the moment of decision. In other words: how to judge.

Intermesso: Live in Helsinki

III. *De lege lata*: hermeneutikk, språk og rett(ferdighet)

...: *science does likewise (and even our law, it is said, has legitimate fictions on which it bases the truth of its justice)...*

Derrida (etter Montaigne) i "Before the Law"

Man kunne for eksempel si at det rettfærdige ikke uten videre er et gode, for da måtte det som er rettfærdig gjort også være et gode. Men i virkeligheten er det ikke ønskelig å bli rettfærdig henrettet

Aristoteles

Mystiske myter: Rettens (selv)rettfærdige hermeneutikk?

I mellomrommet: Hermes

Hermes er mellomrommets gud, bæreren av koden. I formidlingen av det middelbare er Hermes ikke bare den som formidler, han er manifestasjonen av middelbarheten selv. Hermeneutikk er, i en viss forstand, læren om Hermes, læren om bevegelsen i mellomrommet. Hermes er bevegelighetens og formidlingens gud, de veifarendes gud, han er kjøpslærnes og tyvenes beskytter. Han er, også i denne forstand, språkbrukerens beskytter: All språkbruk er kjøpslåing og tyveri.

Et mytologisk anslag som dette kan gjennom to avledninger av navnet utvides til alkymien og kritikken: Hermes er opphavet til, på den ene siden, *det hermetiske*, og på den andre siden (i sin romerske variant Merkur), til *merkurialen*. Det hermetiske knyttes til den "trefold største Hermes", den gresk-egyptiske guden Hermes Tremegistos hvis hermetiske kunst var "å lukke kar lufttett til ved magiske segl".¹⁵⁰ Frifinnelsen av Per Liland ble forseglest av den norske stedfortrederen Grete

¹⁵⁰ Se f.eks. *Norsk Riksmålsordbok* eller *Norsk ordbok*, oppslag: hermetisk

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

Faremo.¹⁵¹ På magisk vis klarte hun etter skandalen å gjenopprette jussens hermetiske ufeilbarlighet. Hva var Hermes Tremegistos gud for? *Skrift, vitenskap og alkymi*. En talende blanding, hvis ekko også Carnera hører i *Retten alkymi*:

Kritisk retstænkning er en alkymistisk praktik, hvis obskure kunstart fra gammel tid består i at forvandle stofflige elementer til skinnende og guldliggende sandheder, eller med retsfilosofiens sprogbrug at overvåge og fortolke retten og retfærdighedens historiske proces, der giver næring til nærmest magiske ændringer, vi ikke kunne forudsige, og som vi aldrig vil kunne klassifisere. Det retteliges alkymi undersøger retten og etikkens forløsning indenfor det symbolskes mentale landskab.¹⁵²

Merkurialen¹⁵³ på sin side var i antikken en samling av retten to ganger i året, alltid på en onsdag (merkur/mercredi), med en helt bestemt hensikt: rettens leder skulle fremføre en kritikk av rettfærdigheten og dommerne. To tusenår senere kunne dette gått under navnet *Gjenopptakelseskommissjonen for straffesaker*. Men det gjør det ikke.

Kanskje er dette begynnelsen på en rettens mytologi, en annen mytologi en den "lov og rett" allerede inneholder: myten om rettens enhet, om dens selvstendighet, om dens ufeilbarlighet og omnipotens. Denne nye mytologien, som er gammel, ville handlet om rettens forhold til det mytiske på den ene siden, og det mystiske på den andre. Den ville kort sagt handlet om nærvær og fravær av fortellinger, eller rettere sagt om nærvær og fravær av fortellingen om fortellingens opphav. I det minste hvis vi definerer disse slik: En mytisk fortelling er en fortelling hvis middelbare referanse ikke er positivt tilgjengelig i "virkeligheten", men den har likevel autoritet, den fungerer. Denne fortellingens opphav er fiktivt eller halvfiktivt. Opphavet finnes, men det er fiktivt. Den mystiske fortellingen er en mytisk fortelling

¹⁵¹ Jf. "Intermesso: Live in Helsinki".

¹⁵² Carnera Ljungström 1998, s. 52 f.

¹⁵³ Se *Le Petit Robert*, mercuriale n.f

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

uten fortellingen om fortellingens opphav. Fortellingen om den mystiske fortellingens opphav er fraværende. I rettsvesenet finnes, som vi senere skal se, begge disse typene fortelling, eller: I rettsvesenet glir disse over i hverandre. Her skal vi se nærmere på en av dem, fortellingen om en *naturlig språklig forståelse*.

La oss før vi begynner også umiddelbart understreke at ordet hermeneutikk i denne forbindelse skal brukes nettopp som et generisk ord, og altså ikke som et begrep, og la oss foreløpig kalle denne forståelsen av hermeneutikk for en naturlig språklig forståelse av ordet. Noen ord er begreper i det de oppstår, eksempelvis neologismer (som Derridas *différance*), men de fleste ord blir begreper på en annen måte. Et begrep, definerer vi her, kjennetegnes ved sin avgrensede betydning, det vil si at det har et sett med mer eller mindre bestemte referanser som utgjør de flytende ekstensjonene for ordets meningsinnhold, og en eller flere av disse referansene kan nesten alltid føres tilbake til et egennavn, det vil si en signatur som kanskje gjennom en liten tekst, eller gjennom et helt liv, har fylt ordet med en bestemt betydning eller bestemte referanser. Slik har ordet hermeneutikk flere begrepsvarianter, enten det knyttes til Gadamer, Dilthey, Ricoeur, de Man eller andre. Her bruker jeg derimot ordet i sin greske betydning: Hermeneutikk betyr simpelthen en tenkning eller lære om fortolkning, fortolkningslære.

Fortolkningslæren stiller spørsmål av typen: Hva er fortolkning? Hva skjer når vi fortolker? Hvilken metode er den mest rette og/eller rettferdige når vi fortolker, det vil si når vi gjennom en ny tekst skriver ned hva en annen tekst handler om? Tradisjonelt er dette i litteraturvitenskapen knyttet til spørsmålet om meningens opphav, igjen knyttet til kommunikasjons situasjonens ulike topoi med hovedvekt på fire av dem: meningen søkes hos avsender (intensjonalitetstenkning, typisk for historisk-biografisk metode), i teksten selv (typisk for formalisme, nykritikk og

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

strukturalisme), hos mottaker (typisk for reader-response og resepsjonestetikk), i en kombinasjon av disse (typisk for poststrukturalisme og dekonstruksjon).

Grunnen til at vi går så elementært til verks her er nettopp denne faren vi nevnte i innledningen for at visse vesentlige forskjeller mellom juridisk og litteraturvitenskapelig ordbruk skal bli "lost in translation".

Inert hermeneutikk: juridisk fortolkningslære

Det vi her er interessert i er jussens systemiske kvaliteter på utdanningsplanet. Det systemiske i den juridiske tenkningen oppstår ikke i rettssalen (med unntak av Høyesterett), men i den akademiske kanoniseringen av visse tekster og tankeretninger. I jussen, som i alle andre fag, dannes og/eller bekreftes enkeltindividenes (fagenes deltakere og utøvere) viktigste prinsipper for faglig handling *i begynnelsen*, i utdannelsen. Det er her den juridiske tenkningens lover dannes. Og det er dette utdanning *er*, en opplæring i allerede eksisterende paradigmer. Paradigmer som – alt etter fagene – er mer eller mindre plastiske, mer eller mindre åpne i forhold til andre paradigmer og metaparadigmer.

Juss er det faget som i første rekke handler om *å dømme*. Jeg tar utgangspunkt i følgende tese: *All dømming skjer gjennom språket*. Dette krever en utspørring: Hvilket språksyn er gjeldende i den vitenskapen som utdanner mennesker til juridisk handling, rettsvitenskapen?

I det metaperspektivet på juridisk fortolkning jeg her legger til grunn er noe av det mest slående med samlingen av juridiske tekster som angår fortolkning og metode i akademiet, at dette er et lite og relativt lukket univers: de samme navnene går igjen over hele linjen: de samme tekstene på pensum. Det generelle teoriomfanget som gjelder juridisk metodelære, den juridiske kanon om man vil, er liten, fagets størrelse og alder tatt i betraktning. Spørsmålet i vår sammenheng er:

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

Hva lærer norske juss-studenter om fortolkning? Finnes det hermeneutisk bevissthet ved norske jussfakulteter? Jeg gjentar svaret fra forrige del: Nei, det finnes ingen synlig hermeneutisk læring i norsk rettsvitenskap etter ex.phil og ex.fac. Den hermeneutiske læringen på dette nivået bygger på allmenn vitenskapsfilosofi og filosofisk hermeneutikk basert på Popper, Kuhn og Gadamer, og den første læreboken i vitenskapsfilosofi for jurister kom så sent som i 1993.¹⁵⁴

I skrivende stund er de følgende tekstene kanon på faget juridisk metode (også kalt rettskildelære) ved de tre norske jussfakultetene: Torstein Eckhoffs *Rettskildelære* (1971, siste utgave 2000), Erik Boes *Innføring i juss. Juridisk tenking og rettskildelære* (1996), Mads Henry Andenæs' *Rettskildelære* (1997), Carl August Fleischers *Rettskilder og juridisk metode* (1998), Nils Nygaards *Rettsgrunnlag og standpunkt* (1999, siste utgave 2004) og *Rett, samfunn og demokrati* (2006) av Jan Fridthjof Bernt og Synne Sæther Mæhle.

Alle disse er varianter over samme tema, med den samme grunnleggende juridiske metoden. Alle går med andre ord ut fra den samme hermeneutikken: en lese måte som følger normative, systemiske regler for fortolkningen. Konformiteten, enhetliggjøringen, ensrettingen og fokuset på koherens i fortolkningen må ses i sammenheng med to vesentlige rettsprinsipper som angår borgerne: rettens forutsigbarhet og likhet for loven. Man *kan* dermed ikke ha en juridisk utdanning som er grunnleggende ulik i for eksempel Oslo og Bergen.

Dette er også det mest positive som kan trekkes ut av denne ensrettingen; den gir tilsynelatende en prinsipiell mulighet til felles forståelse, et felles verdisyn og

¹⁵⁴ Se David R. Doublet og Jan Fridthjof Bernt, *Vitenskapsfilosofi for jurister – en innføring* (Fagbokforlaget, 1998). Forgjengeren til denne var *Retten og vitenskapen* av samme forfattere, utgitt på Alma Mater i 1993. Dette var etter det forfatterne selv skriver i forordet til 1. utgaven, "den første i sitt slag".

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

dermed et fellesskap som gjør borgerne trygge i og for sine liv, både i forhold til andre borgere og i forhold til Staten. Likevel: Det er altså metaperspektivet som interesserer oss her, og ser vi litt nærmere på hva disse lærebøkene sier om "fortolkning" og "tolkning" i generell forstand, ser vi at de bekrefter den gjennomgående læresetningen vi var innom i intermessoet: "Juridisk fortolkning skal skje ut fra en *naturlig språklig forståelse*".

Den som først og fremst nærmer seg en hermeneutisk problematisering av mening og språk i jussen er en av nestorene i norsk rettstenkning, Torstein Eckhoff. I sin *Rettskildelære*¹⁵⁵ peker Eckhoff på tre ulike typer tolkningsteori; den *subjektive*, den *objektive*, og den *teleologiske*. Den første har som mål "å finne "lovgiverens vilje" ("hensikt" eller "mening")".¹⁵⁶ Her er altså oppgaven å finne lovgiverens intensjon. Denne teorien kan minne om det som i litteraturteorien blir kalt den historiske(-biografiske) metode, hvor forfatteren er den autoritære meningsgivende instansen. Den *objektive* teorien tilsvarer som en motsetning til dette litteraturvitenskapens *ny-kritiske* syn på tekst og mening, dog uten at den juridiske varianten har noen form for nærlesning som metode: "For [de juridiske objektivistene] har ikke siktepunktet vært å finne lovgiverens, men *lovens*, mening".¹⁵⁷ Som i litteraturvitenskapen innebærer dette et skifte av fokus når det gjelder plassering av meningsdannelsen, fra forfatterintensjonen til teksten selv. Likevel, påpeker Eckhoff, viser "erfaringen" at disse to retningene "svært ofte finner det samme", og at "det er ofte delte meninger, men forholdsvis sjelden at meningsforskjellene skriver seg fra at ulike tolkningsteorier blir fulgt".¹⁵⁸ Kanskje henger dette sammen med at ingen av dem stiller

¹⁵⁵ Torstein Eckhoff, *Rettskildelære* (Tano, Oslo 1985)

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 112.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 113.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 114.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

grunnleggende spørsmål om språkets natur, men tolker ut fra "hva det betyr etter alminnelig språkbruk"?¹⁵⁹

Heller ikke Eckhoff stiller spørsmål ved språket selv, men man aner en vilje til å nærme seg dette problemet. "Noen av dem", sier han om begge skolene, "har kanskje hatt overdrevne forestillinger om språkets entydighet og presisjon."¹⁶⁰ Selv heller han mer til den tredje typen, den *teleologiske*, hvor "formålsbetraktninger" blir det sentrale meningskonstituerende element. Her konstruerer man *typiske* praktiske tilfeller som man tenker seg loven er ment å gjelde, for å avgjøre hvilket formål loven har, og sammenligner den aktuelle saken med for å se om den faller inn under dette. Denne typen finner ikke sin motpart i litteraturvitenskapen like enkelt som de første; litteraturvitere ser i utgangspunktet ikke etter skjønnlitterære teksters formål, og spør: *Hvorfor* skriver Hamsun *Sult*? I kunst- og litteraturteorien er dette et mye større spørsmål: Hva er kunstens formål? Det henger sammen kunstens og litteraturens ontologiske dimensjon. Likevel finnes det et teleologisk tilsnitt i teorier som tolker med et bestemt kontekstuellet formål, slik eksempelvis marxistisk litteraturteori tillegger litteraturen det formålet å skulle avdekke klasseskiller i samfunnet.

Den "naturlige språklige forståelsen" er gjennomgående i lærebøkene. Andenæs skriver om fortolkning av lovttekst: "Og ved tolkningen er utgangspunktet en naturlig språklig forståelse av lovtteksten",¹⁶¹ og Fleischer om "bokstavfortolkning":

Det har vært hevdet at "bokstavfortolkning" eller "bokstavelig fortolkning" burde skilles ut som en særskilt kategori. Dette er det ikke noe grunnlag for. At man tolker en lov i

¹⁵⁹ Ibid., s. 113.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Mads Henry Andenæs, *Rettskildelære* (eget forlag, Oslo 1997), s. 15.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

samsvar med "bokstavene" kan fornuftigvis ikke bety noe annet og mer enn at man holder seg til lovtekstens, dvs. ordlydens, betydning etter vanlig norsk språkbruk.¹⁶²

Erik Boe påpeker det vesentlige poenget at fortolkning i jussen ikke bare angår lovtekst, forarbeider etc., men også atferd (praksis) og rettsoppfatninger (bøker, artikler etc.). Likevel:

Hovedregelen er at ytringer skal tolkes ut fra *alminnelig språkbruk*. Du skal legge til grunn den forståelsen som er naturlig for folk flest. (...) Hovedregelen gjør at ikke sære og rare språkoppfatninger som en rettsanvender måtte ha, får slå gjennom og gjøre tolkningen uforutsigbar.

(...)

Enda en presisering må til. Det er at alminnelig språkforståelse ikke betyr grammatikalsk filologisk tolking, det vil si ordene i deres leksikalske betydning. Det er juss som tolkes. Ord kan ikke løsrives fra sin juridiske sammenheng.¹⁶³

Bernt og Mæhle fortsetter i samme gate:

(...) tolking av en lovtekst [er] noe langt mer enn en språklig analyse for å kartlegge mer eller mindre plausible "tolkingsalternativer". Det er også noe mer enn en filologisk undersøkelse av hva som må anses som den *korrekte* forståelsen av utsagnet ut fra norske språkbruksregler. Vi er riktignok ute etter "den riktige" tolking av lovstedet, men dette er ikke "riktig" i psykologisk, filologisk eller logisk forstand, men "riktig" i *juridisk* forstand – "riktig" ut fra de særegne, tankemessige spilleregler og retningslinjer som utgjør den juridiske metodelærens normsystem.

(...)

I enkelte situasjoner vil det være riktigst å si at snarere enn å *trekke* ut en mening av lovteksten, *legger vi inn* en mening i den. Ut fra dette perspektivet kan vi se den juridiske metodelæren som det juridiske språkets særlige "grammatikk" – reglene om

¹⁶² Carl August Fleischer, *Rettskilder og juridisk metode* (Ad Notam Gyldendal, Oslo 1998), s. 151. Han nevner dessverre ikke hvem som hevder dette og hva "bokstavfortolkning" evt. skulle bety for disse.

¹⁶³ Erik Boe, *Innføring i juss: Juridisk tenkning og rettskildelære* (Universitetsforlaget, Oslo 1996), s. 169 f.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

hva som er et korrekt – eller "velformulert" – argument i denne spesielle, faglige kontekst.¹⁶⁴

Denne noe massive bruken av eksempler som alle sier det samme kan virke overdrevet, men den er nødvendig for å vise hvor *grunnleggende* hovedregelen om naturlig språklig forståelse er i rettsvitenskapen.

Den juridiske læren om tekstfortolkning er en lære som tar utgangspunkt i at teksten teoretisk har en mulig bestemt og gyldig mening, og preges implisitt og eksplisitt av et *instrumentalistisk* språksyn. Både den naturrettslige og den rettspositivistiske skolen i rettsvitenskapen, slik de blir utlagt av David Doublet og Jan Fridthjof Bernt i *Vitenskapsfilosofi for jurister – en innføring*¹⁶⁵, faller inn under en slik beskrivelse. Selv om dette er en bok beregnet på ex.phil.-studenter, og kanskje nettopp derfor, er det språksynet den formidler – kanskje det første møte med språk og fortolkning på universitetsnivå for mange studentene – interessant som et bilde på (norsk) juridisk språktenkning.

Språket, sier disse to, er en "handling som tar sikte på å *formidle* noe fra én eller flere personer til én eller flere personer", og krever en "viss form for *sosialisering* inn i språket".¹⁶⁶ Videre sier de om "språklig mening": "Gjennom språket sendes en mening fra avsender til mottager. [...] Språkets mening er språklig kommunikasjon i kraft av de meningsregler som ligger nedfelt i det språket vi snakker".

Her finnes ingen spor av tegnets arbitraritet, retoriske problemstillinger eller essensiell flertydighet, som man kjenner så godt til i litteraturvitenskapen. Språket er

¹⁶⁴ Jan Fridthjof Bernt og Synne Sæther Mæhle, *Rett, samfunn og demokrati* (Gyldendal, Oslo 2006), s. 134.

¹⁶⁵ Jan Fridthjof Bernt & David R. Doublet, *Vitenskapsfilosofi for jurister - en innføring*. Fagbokforlaget, 1998.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 165.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

gjennomsiktig og instrumentelt, som et mulig redskap for et angrep på, et forsvar for, eller en dom over en gitt handling. Tolkning er rett og slett å "avklare" hva "meningsinnholdet" er: "Den eneste muligheten avsenderen har til å forhindre at hun eller han blir tolket på en annen måte enn det som var intensjonen, er å uttrykke seg på en slik måte at det ikke gir rom for andre tolkninger enn den som frembringer hans eller hennes mening bak utsagnet."¹⁶⁷ All meningsdannelse ligger altså hos avsenderen.

Denne, litteraturvitenskapelig sett, nærmest absurde reduksjonen av problematikken rundt språk, mening og tolkning kan nok til en viss grad tilskrives didaktiske hensyn, ettersom det er en lærebok de har skrevet. Didaktisk er reduksjoner pragmatisk nyttige, men det eksemplene ovenfor viser er likevel at det gjeldende juridiske språksynet faktisk er eksplisitt instrumentelt. Et slikt språksyn gir loven og de andre rettskildene – uansett hvor mye de påvirkes og endres av et stort antall faktorer – en *mulig* fast mening. Poenget her er at det ikke finnes tilløp til problematisering av disse tingene *innenfor* det rettsvitenskapelige studium, ingen henvisninger til de fagene eller autoritetene som kanskje kunne vært fruktbare i forbindelse med slike definisjoner. Også de problematiseringene vi så i den artikkelbaserte forskningen (som ikke er på pensum) med utgangspunkt i klassisk retorikk i forrige del (som Graver og Blandhol), deler dette språksynet.

Det eksplisitt instrumentalistiske språksynet i jussen balanseres likevel av stadige påminninger i alle de nevnte lærebøkene om at verken juridisk tolkning eller lovene og rettskildene selv på noen måte er uttømmende. Jurister fungerer da forhåpentligvis heller ikke i praksis som fastprogrammerte språkmaskiner, selv om, som vi senere skal se, nettopp dette har vært tilfelle i noen vesentlige og

¹⁶⁷ Ibid., s. 166.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

paradigmatiske saker. Det virker åpenbart at jurister, på samme måte som alle andre, *erfarer* språkets flertydighet også i sitt virke som jurister, kanskje har flere av dem til og med en sterkere og nærere opplevelse av dette enn mange av oss andre, når saker avgjøres av fortolkninger de ikke kjenner seg igjen i.

Problemet er likevel ikke kun teoretisk, det er også praktisk i kraft av å være systemisk. Den juridiske metodelærens lege lata, dens interne hovedregel om en naturlig språklig forståelse og det instrumentalistiske språksynet dette innebærer, henger sammen med det juridiske systemets *hermetiske natur*, igjen knyttet til den juridiske dommens natur. Den juridiske dommen bygger på en tilsynelatende enkel mekanisme: å redusere alle rettens stemmer til én, til et ja eller nei, til et skyldig eller ikke-skyldig eller andre varianter av samme dikotomi. For å kunne fungere er retten avhenging av lukning, av avslutning og endelighet. Det er selve definisjonen på en avgjørelse, en dom. Og som tidligere anført: Dette fungerer. Loven og retten, i det store og hele, fungerer tilsynelatende ganske godt. I det minste godt nok til at man ikke daglig ser for eksempel rasende borgere i optøyer eller demonstrasjoner mot visse lover eller rettsavgjørelser, selv om også dette skjer en sjelden gang (og kanskje mer i andre land enn i Norge, jf. amerikanske abortmotstandere). Problemet oppstår når man stiller følgende spørsmål: Hva skjer når språket det dømmes i og om – språket selv eller tilgangen til det – forsvinner? Eller ikke er der?

Den mytiske fortellingen om en naturlig språklig forståelse er helt nødvendig for et rettssystem som bygger på reduserende dømming. Den er mytisk fordi den bygger på fiktive forutsetninger eller opphavsfortellinger: 1) at det finnes naturlig språk, eller 2) at språk kan forstås på en naturlig måte. Muligheten for koherens i retten, for et samsvar mellom regel og dom, kan bare oppstå på dette fiktive grunnlaget. Utgangspunktet for denne kritikken av retten og rettsvitenskapen er: 1)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

det finnes ikke naturlig språk, og 2) det finnes ingen naturlig forståelse. Dette er noe av lærdommen fra det forrige århundrets språktenkning.

Det finnes minst to problemkomplekser som følger av det juridiske språksynet og den juridiske hermeneutikken. På den ene siden handler dette om tankens stillstand, og på den andre om koherenstenkningens paradoks. Jeg sa at det mest positive med rettstenkningens og rettsvesenets ensrettethet og enhetliggjøring, er det som er noen av rettsvesenets hovedprinsipper – forutsigbarhet og likhet for loven. Baksiden av denne medaljen, noe pensumtekstene i rettskildelæren viser, er at tenkningen nødvendigvis må være *statisk*. For å kunne opprettholde ensretting krever det statiske tankegrunnlaget en viss treghet i eventuelle endringsprosesser, slik at systemet også når det er i endring opprettholder sin enhet og ensrettethet, og det er denne tregheten som i første rekke er betegnende for juridisk språk og hermeneutikk. Kort sagt: Rettsvitenskapen er preget av en *inert hermeneutikk*. En treghet som gjør systemet statisk, eller i det minste så tregt at det med det blotte øye fremstår som statisk, og nettopp dette siste er det avgjørende her, hvordan retten (via rettsvitenskapen som skaper den) *fremstår*, hvordan den presenteres og representeres.

I tillegg til dette, altså, koherenstenkningens paradoks. Koherenstenkning handler om hvordan noe stemmer med noe annet innenfor et gitt system. For eksempel om en juridisk dom stemmer med loven og de andre rettskildene den bygger på, ut fra den juridiske metoden som er rettsvitenskapens lege lata, dens gjeldende interne rett. Problemet med koherenstenkningen er at det systemet som selvkonsistent forsøker å leve på egenhånd allerede består av elementer som alle er deler av det som blir forsøkt stengt ute. Det mest elementære av disse grenseoverskridende elementene er språket selv. Den juridiske fortolkningslærens

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

hovedproblematikk blir dermed et spørsmål om grenser, et grenseproblem. I mer enn én forstand. Hva er den juridiske fortolkningens grenser? Det juridiske språket kan ikke avgrenses gjennom juridisk språk. Eller: Det juridiske språket kan bare lukkes gjennom opprettelsen og vedlikeholdet av myten om naturlig språklig forståelse.

Men jeg gjentar: At man velger myten som regel eller fiksjonen som opphav er ikke problemet. Tvert i mot er det – kanskje – uunngåelig. Problemet er, på den ene siden, at en inert hermeneutikk *hindrer hermeneutisk bevegelse, utvikling og læring*. Dermed legger den også begrensninger for muligheten til en *generell* hermeneutisk kompetanse innenfor systemet, og låser kompetansen til en bestemt og i dette tilfelle inert hermeneutikk. Dette, på den andre siden, og i forlengelsen av den første, konsoliderer muligheten for en koherenstenkning som igjen stenger tenkningen for ekstern kritikk. *Husk: Dere må lære å tenke som jurister!*

Og hva så? Er ikke norske borgere flest godt fornøyd med rettsvesenet og dets praksis? Føler man ikke at rettsvesenet stort sett fungerer greit, for å si det med "vanlig norsk språkbruk"? Til en viss grad ja, til en viss grad nei. Jeg lar det stå som en foreløpig påstand: Folks "rettsfølelse", som den besjelt kalles, er uten tvil en lykkelig fiksjon. "Folk" som oppfatter rettsvesenet som *i seg selv* rettferdig, har enten aldri vært i en rettssal, eller aldri nærlest rettsavgjørelser.

Spørsmålet er ikke om et skip har nok redningsvester, eller om disse har rett farge, spørsmålet er om de virker når skipet kantrer. Spørsmålet er med andre ord: Hva skjer når rettsvesenet svikter? Og når det svikter, så svikter det alltid mennesker, unike individer med like mye følelser, smerte og glede som "folk flest". Sett ut fra en humanistisk rettstenkning kan rettsvesenet bare ha én primær oppgave. Den primære oppgaven er *ikke* å opprettholde orden, men å forhindre menneskelig og animalsk lidelse. Orden er sekundært, fordi mangel på orden ikke i seg selv fører til

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

lidelse. Jeg sa menneskelig og animalsk; dyrenes rettigheter er også vårt ansvar, og som vi senere kommer inn på, enda mer i vår tid enn noen gang før. En "norsk" rettferdighet, gjennom et norsk rettsvesen, kan ikke lenger – i tider med enorme klimatiske og økosystemiske endringer – unnlate å ta i betraktning hva en global rettferdighet innebærer for den norske. Hva eiendomsrett, arverett og fri handel skal bety og innebære.

Rettsvesenets feilbarlighet viser seg gang på gang, og tydeligst gjennom det vi kaller justismord. Et justismord er et mord på rettferdigheten som også kunne vært et mord på retten, men som retten systematisk forhindrer gjennom blant annet hermetiserende trylleformler av den typen jussminister Faremo framførte, og som vi som et mantra gjentar enda en gang: "Jeg skjønner at dette er en gledens dag for Liland. Dette er en klar styrke for rettssamfunnet!" Et ufeilbarlig rettsvesen er en umulighet, men kanskje er et rettsvesen som gjør sitt ytterste for å lære av sine feil en mulighet? Det krever i så fall en hermeneutisk og retorisk kompetanse som nå glimrer ved sitt fravær i rettsvitenskapen, men som i det minste i forhold til strafferetten med letthet kunne vært innført som en hjelp for vokternes voktere: Gjenopptakelseskommisjonen for straffesaker.

Vokternes voktere: eksempelet Arne T.

Mandag 15. desember 2008 ble spiondømte Arne Treholts begjæring om gjenopptakelse av saken forkastet. Lettelsen sto å lese i mange av påtalemyndighetens ansikter, best uttrykt av statsadvokat Stein Vale i Dagsrevyen samme dag: "Rent rettslig sett er det ingen tvil om at vi nå, omsider, kan legge denne saken bak oss."

Det finnes liten tvil om at det nå, rent humanistisk sett, er på høy tid å ta opp denne saken med full styrke. 24 år etter at Treholt ble dømt. Mange, også fra juridisk side, har prøvd.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

Rettsikkerhet handler kun om én ting: borgernes beskyttelse mot overgrep, enten fra andre borgere eller fra staten. Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker skulle i prinsippet fungert som en garanti for denne sikkerheten. Kommisjonens arbeid i denne saken og i Torgersen-saken, viser med all mulig tydelighet at *denne* sikkerheten ikke er garantert. Sikkerheten for sikkerheten for rettsikkerheten svikter, og aktualiserer dermed et gammelt spørsmål: Hvem skal vokte vokterne? Den såkalte fjerde statsmakt, pressen? Det er åpenbart at heller ikke medias selvpålagte kritiske sans er et eksempel til etterfølgelse i denne saken. Fullstendig innlemmet i et spionhysteri uten like trykket de ukritisk, og før saken var i gang, pressemeldinger fra påtalemakten som presenterte fakta om Treholt som var enten rett ut falske eller svært tvilsomme.¹⁶⁸

”Det viktigste”, sier statsadvokat Stein Vale i samme sending, ”er at påtalemyndighetene har fått medhold på absolutt de fleste punkter. Det er en kritikk på enkelte steder, men noe av den kritikken har en viss karakter av etterpåklokskap.” Det har han rett i. Dessverre har han ikke forstått verdien av sitt eget poeng. Det er nemlig etterpåklokskap som burde vært styrende for kommisjonens arbeid. Med andre ord: Dette handler om å lære av feil, og enda viktigere, hvordan man formidler denne lærdommen utad, og hvordan man implementerer denne lærdommen innad, i et juridisk tanke-system som prinsipielt må være ”lukket” for å i det hele tatt kunne fungere i praksis.

Et justismord er først og fremst et overgrep fra Statens side mot enkeltindivider, og, viser det seg: alltid politisk i sin natur. Ikke nødvendigvis

¹⁶⁸ Se. Arne Haugestad, *Kappefall. Et varslet justismord* (Aschehoug, Oslo 2004), og Arild Linneberg, ”Ærlig talt! Retten som forbrytelse: Tilfellet Arne Treholt og rettsvesenets semiotikk”, i *12 ½ tale om litteratur og lov og rett* (Gyldendal, Oslo 2007), s. 128-151.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

partipolitisk svært betent som i Treholt-saken, med fire Høyre-medlemmer blant dommerne og nesten total (selv)fornektelse fra en venstreside som allerede da burde ropt et rungende varsku – men alltid juridiko-politisk. Det innebærer: Prestisje står på spill. En hel rekke menneskers habilitet, troverdighet og, til syvende og sist, *karrierer* står på spill når spørsmålet om gjenopptakelse kommer opp. Og slik skal det være. Dommerne, juristene og de juryene som dømmer er fullt og helt ansvarlige for de valg de tar i juridisk sammenheng. Spørsmålet om dette ansvaret kan ikke avgjøres av kun juristene selv. For det er borgerne selv, ikke media, som i siste instans må vokte vokterne, som må garantere for den sikkerheten som gjenopptakelseskommisjonen igjen skal garantere for. Aristoteles gikk i sin *Retorikk* enda lenger: "Vi må altså, ... overlate dommeren ansvaret i færrest mulig saker..."¹⁶⁹

Nettopp fordi det i slike saker ikke lenger handler utelukkende om forholdet bevis/skyld, men like mye om opinion, om meningsdannelse i domstaler, medias ofte svært inkompetente behandling, og autoritative sekundære verk som skrives om saken, kan ikke en gjenopptakelseskomisjon bestå av en slik sammensetning vi fant i Treholt-saken nå: fire jurister, en psykolog og en filolog. Dette handler fremdeles om bevisverdi, men i like stor eller større grad om fortolkning, om evnen til å se forskjell på troverdige og falske narrativer i retten og det ekstrarettslige som følger med enhver slik sak. Det handler kort sagt om det jeg har kalt en maksimumsretorisk og hermeneutisk kompetanse. Det er helt åpenbart at slik kompetanse er mangelvare både i norsk juridisk tenkning og i norsk juridisk praksis. Viktigst er kanskje at det som vi så ovenfor er helt og holdent fraværende i den norske juridiske utdanningen etter ex.fac.

¹⁶⁹ Aristoteles 2006, s. 22.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

En slik kommisjon må bestå av et langt bredere spekter av mennesker med kompetanse til å bedømme alle sidene ved en slik sak, og i første rekke rettens narrativer eller fortellinger, både aktoratets, forsvarets og vitnenes fortellinger. Forståelsen av hvordan disse fortellingene er bygget opp, deres retoriske grep og fortolkningsmessige forutsetninger og slutninger er helt avgjørende for å kunne påpeke logiske sammenhenger eller brudd, pålitelige eller upålitelige fortellinger.

I moderne norsk rettshistorie har ikke en eneste jurist i de store sakene overhodet blitt stilt til ansvar. Hvordan er det mulig? Med frikjennelsen av Fritz Moen, av Per Liland? Av fetteren til Birgitte Tengs? Hvordan kan det ha seg, at aktorene i Treholt-saken, Tor-Aksel Busch og Lasse Qvigstad, de som fikk Treholt dømt, også nå er de samme personene som bestemmer at NRK ikke skal få tilgang til lydbåndopptakene fra saken, samtidig som de erklærer seg fullstendig habile i forhold til dette?¹⁷⁰ Vokterne vokter seg selv, den juridiko-politiske prestisjen er lett å holde i hevd i en juridisk landsby hvor alle kjenner alle.

Det politiske, i vid forstand, eksisterer på mange plan i en slik sak. Kåre Willoch, daværende statsminister, minner i samme Dagsrevy om at "saken må ses i lys av den politiske virkeligheten den gang". La oss være litt ekstra oppmerksomme på et slikt utsagn fra den som var statsminister da Treholt ble dømt. Hvis dette er tilfelle, at en slik sak *må* forstås ut ifra et politisk klima, kan det bare trekkes en konklusjon: Norge hadde i 8 1/2 år en politisk fange. Han heter Arne Treholt.

En politisk rettstenkning er en tenkning som i første rekke tar hensyn til *systemet* og systemets medlemmer. En humanistisk rettstenkning tar for gitt at en sak alltid har *mer* enn to sider, at skyld er relativt og ikke absolutt, og at straffemetodene som til enhver tid gjelder i et samfunn står under kritikk. Uten denne

¹⁷⁰ Se artikler på nrk.no, søk: Arne Treholt

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

vedvarende kritikken, denne viljen til endring, ville straffen nærmet seg straff for straffens skyld, og kanskje i visse tilfeller: straff for påtalemaktens skyld.

Om justismordet i Nils Gaups *Kautokeino-opprøret* bare beskriver én side av saken, er ikke lenger mulig å bedømme. Men filmen beskriver en mekanisme vi som arbeider med humanistisk rettstenkning altfor ofte finner igjen i Norges mest tvilsomme rettssaker, når filmens forteller leder an mot rettssaken:

Siden de hadde holdt folk i fangenskap så lenge uten dom, kunne de selv bli dømt. Rettssaken ble viktig for dem. Ikke for å dømme andre, men for selv å gå fri. Alt er ikke slik en tror det er. Husk det.¹⁷¹

Det finnes så mange tvilsomme elementer i denne saken, både politiske og juridiske, for ikke å si retoriske og fortolkningsmessige, at den for Treholts skyld, for rettssikkerhetens skyld, kort sagt: for vår alles skyld, burde vært gjenopptatt i full skala. En gjenåpning er ikke en frifinnelse, det er en gjenåpning; en mulighet til å lære hvis man har tatt feil, eller til enda en gang å bekrefte det man oppfatter som rettferdig. Spørsmålet er heller ikke om vi som stat og borgere har råd til å bære de enorme kostnadene dette ville medført. Spørsmålet er om vi har råd til å la være.

Igjen er det altså nødvendig å påpeke at dette ikke bare er et juridisk problem, det er i like stor grad en demokratisk utfordring. Den moderne merkurialen kan ikke bestå hovedsakelig av jurister, og den kan ikke baseres på en inert hermeneutikk som fører til en språklig kompromissløshet aktørene ikke selv har kompetanse til å bedømme. Aristoteles sier det slik:

Med slikt som ligger i selve forfatningen, mener jeg at bortsett fra den beste forfatning, blir alle ødelagt enten ved ettergivenhet eller ved kompromissløshet.

¹⁷¹ *Kautokeino-opprøret*, 2008. Regi: Nils Gaup.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

Demokratiet, for eksempel, blir svakere ikke bare ved ettergivenhet, slik at det ender i oligarkiet, men også ved overdreven kompromissløshet.¹⁷²

*

Jussens primære siktemål er ved hjelp av fortolkningen å oppnå praktiske konsekvenser for mennesker utenfor jussen, ikke å ta stilling til tekstens natur. Et litteraturvitenskapelig engasjement i jussen – enten det er jurister som trekker inn litteraturteorien innenfra, eller litteraturvitere som kommenterer utenfra – kunne som sagt kanskje vise seg å være et fruktbart engasjement, også for juristene? Grunnen til dette burde være åpenbar, men er det helt sikkert ikke; rettsvesenets uvesen er systemisk, og en vesentlig del av dette uvesenet handler, i en svært vid forstand, om *tilgang til språket*. Dette, kan vi si allerede nå, er kanskje begynnelsen på en justismordets anatomi, en vesentlig del av justismordets indre oppbygning: *språkets forsvinning*.

Tal dansk, din sorte hund! Språkets nærværende fravær

Advokater og jurister fremstilles ofte i et lite fordelaktig lys, både i kanoniserte og populære kulturuttrykk. Fra Shakespeares berømte "Kill all the lawyers!" via farsen i Holbergs *Jeppe på Bjerget* til blodpengebetalte mafiaadvokater i *Sopranos* fremstilles juristene ofte som sleipe sofister og retoriske triksmakere med (det juridiske) språket i sin hule hånd. I Holbergs komedie er Jeppe på Bjerget tiltalt i en fiktiv rettssak, satt i stand for grevens fornøyelse. Tiltalt for å ha sneket seg inn på slottet, gitt seg ut for å være greven, tyrannisert hans bekjente – alt sammen en grov spøk fra greven og hans venners side, som fraktet en sørpefull Jeppe inn på slottet og arrangerte alt sammen – står Jeppe nå foran greven (utkledd som dommer) og er så

¹⁷² Aristoteles 2006, s. 54.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

takknemlig for ”forsvarerens” påstand om frifinnelse at han gråtende av glede vil gi ham litt tobakk som takk:

JEPPE (*grædende*): Ak, Gud velsigne din munn! Jeg har et stykke tobak i min bukselomme; om I ikke vil forsmå, det er så godt, som nogen ærlig mand vil tygge.

ANDEN ADVOKAT: Behold kun din tobak, Jeppe! At jeg taler for dig, er ikke skjenk og gave, men alene af kristen medlidenhed.

JEPPE: Om forladelse, hr. prokurator, jeg havde ikke tænkt, at I folk var så ærlige.¹⁷³

Oppfatningen av advokater som amoralske sofister som skifter mening etter vinden, eller den som betaler best, finnes det mange eksempler på i litteraturen, men mer interessant både i dette dramaet og i en større sammenheng er fremstillingen av juridisk språk. Anden advokat (forsvareren) påpeker at Jeppe, om han enn hadde vært inne på slottet, jo ikke hadde gjort noe, verken stjålet eller drept. Første advokaten (aktor) svarer:

FØRSTE ADVOKAT: Det vil intet sige. Intentio furandi er det samme som furtum.

JEPPE: Tal dansk, din sorte hund! Så skal vi nok svare for os.

FØRSTE ADVOKAT: Thi enten en bliver greben, når han vil stjæle, eller når han har stjålet, så er han en tyv.

JEPPE: Ak, nådige dommer, jeg vilde gjerne hænges, dersom denne prokurator måtte hænges ved siden af mig.¹⁷⁴

Jeppes utbrudd mot sin sortkledde anklager peker på ett av flere språkproblemer i rettsvesenet: *det juridiske språkets utilgjengelighet*. I Holbergs fantastiske komedie tas dette til det ekstreme; advokatene går like etter helt over til å snakke latin! Man skifter altså ikke til et juridisk språk som allerede er vanskelig forståelig, men til et helt annet språk, og stenger dermed Jeppe fullstendig ute fra samtalen og saken.

¹⁷³ Ludvig Holberg, *Jeppe på Bjerget* (Gyldendal/LNU, Oslo 1991), s. 43.

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 44.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

Holbergs harselas treffer spikeren på hodet, men klangen man hører er ikke komisk, men tragisk i sin natur.

Det å dømme og det å bli dømt krever begge deler tilgang til språket det dømmes i og om. Når jeg nå tar opp språkets forsvinning i rettsvesenet gjelder det å holde rettens tunge rett i munnen, for letingen etter det som forsvinner må skje på flere plan og i flere sfærer samtidig. Den mest synlige av disse sfærene er den vi nettopp har sett: det juridiske språkets utilgjengelighet for folk flest. Den naturlige språklige forståelsen, som nettopp bygger på hva "folk flest" oppfatter ordene som, er altså ikke spesielt naturlig når folk flest forsøker å forstå hva det juridiske språket betyr. Er det sannsynlig at folk flest er klar over at det i grunnlovsetningen i § 100: "Ytringsfrihed bør finne sted" egentlig står "Ytringsfrihet *skal* finne sted"? Dekonstruktiv ironi: Det juridiske språket underminerer sin egen hovedregel.

Denne typen forsvinning er reell, men allmenn i sin karakter, den handler om manglende tilgang på et juridisk språk man må læres opp i, selv om det er ens eget. Et språk man ikke har tilgang til har ingen verdi som språk, som hvis man i norske rettssaler skulle blitt dømt på kinesisk, eller omvendt. Språket blir da enten ikke-språk, eller uten mening, absurd, slik Dragvoll viser i sin Liland-artikkel.¹⁷⁵

Tragikomisk i sin absurditet, men skremmende i sine konsekvenser, fremstår vitnemålet til aktorats kronvitne i rettssaken mot Per Liland, Villy "Maler'n" Andersen, som et kroneksempel på begge deler. Per Liland dømmes med utgangspunkt i uforståelig mumling (representert i sitatene ved (--?--)), et ikke-språk

¹⁷⁵ Johan Dragvoll, "Litteraturens norske triumf: Tilfellet Per Liland", i *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift*, nr. 1, 2004.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

som får tragiske konsekvenser for Liland. Utskriften fra det som ble sagt i retten, i det man forsøker å fastslå hvor vitnet arbeider, går slik:¹⁷⁶

AKTOR: Hvor er det de jobber, da?

MALER'N: (--?--)

LAGMANNEN: Det er umulig å oppfatte noe som helst

FORSVAREREN: Altså Villy! Det er ikke for å være ubehagelig dette, men De må forstå at alle her i rettssalen skal høre hva De sier. Kan De ikke prate litt saktere og forsøke å prate noe høyere? Så slipper vi disse avbruddene. Det er håpløst å forstå deg. Skjønner De?

MALER'N: Ja

LAGMANNEN: Dialekten, og så ikke noe volum, og – det er vanskelig!

AKTOR: Jeg spurte deg om hvor det var De jobbet? Kan De få fram det litt klart og tydelig?

MALER'N: Jeg holder bare på og maler

AKTOR: Ja, hvor er det De maler, da?

MALER'N: (--?--)

AKTOR: Grenland, er det det, det betyr?

MALER'N: (--?--)

AKTOR: Svanebo?

MALER'N: (--?--) Leiegaten 1

AKTOR: Leiegaten 1?

MALER'N: (--?--)

LAGMANNEN: Ja, altså adressen på den gaten, er det...

AKTOR: Leie...

LAGMANNEN: Leiegaten 1?

MALER'N: (--?--)

AKTOR: Det er der...

MALER'N: (--?--)

AKTOR: Er det der De har bodd tidligere?

MALER'N: Ja

Dette er altså det avgjørende vitnet i en norsk rettssak som fører til at en uskyldig mann blir dømt for øksedrap. Språkets nærværende fravær går over i meningens nærværende fravær når vitnet endelig gjør seg forstått, det vil si hørt:¹⁷⁷

FORSVAREREN: Når på natten var det De kom på at det var for trangt i sengen, slik at De la dem på gulvet?

MALER'N: Det ble for trangt i sengen

FORSVAREREN: Ja, ja, jeg skjønner at det ble for trangt i sengen. Men jeg spurte: Når på natten var det De forlot denne seng som dere delte og la dem på gulvet?

MALER'N: Ja

FORSVAREREN: Når?

MALER'N: Ja, det var... utpå natta det

(...)

¹⁷⁶ Ibid., s. 57.

¹⁷⁷ Ibid., s. 58.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

FORSVAREREN: De kledde ikke på Dem og gikk ut, Andersen, og gikk opp til John igjen fordi De hadde blitt sugen på noe mer å drikke?

MALER'N: Jo, det stemmer

FORSVAREREN: Så De gikk opp til John, for å få Dem noe mer å drikke?

MALER'N: Den kvelden?

FORSVAREREN: Ja

MALER'N: Nei, jeg gikk bare opp med sykkelen, jeg

FORSVAREREN: Ja, men var det på natten som De gikk opp?

MALER'N: Nei, klokka var over åtte

FORSVAREREN: På morgenen?

MALER'N: Ja, på kvelden (--?--)

Den faktiske, fysiske forsvinningen vi først opplever gjennom Maler'ns mumling går over i et forståelig, men meningsløst språk, og en dialog som, slik Dragvoll påpeker, har samme struktur som absurd teater:

Som i de tradisjonelle absurde stykkene lar heller ikke absurditetene i retten seg på noen måte oppheve: Dialogen beveger seg ikke mot noe mål, men i sirkel. I likhet med f.eks. *Mens vi venter på Godot* (1953), fortelles det ikke noen historie, det er en statisk situasjon som utforskes.¹⁷⁸

I en slik situasjon som vi her ser i Liland-saken, settes forholdet mellom sannhet og fiksjon på prøve. Muligheten for en "naturlig språklig forståelse" av språket i retten forsvinner som dugg for solen, og dermed også muligheten for "sannhet" i denne samme rettslige forstand. Men det som egentlig skjer i dette vitnemålet fra Maler'n er at språket fremstår slik det alltid allerede er – eller rettere sagt, det fremviser en egenskap ved seg selv som *alltid allerede* er en del av språket, også rettens språk: All språkbruk innebærer litteraritet, muligheten for fiksjon.

Derrida skriver om dette forholdet mellom vitnemål og sannhet i *Demeure. Fiction and Testimony*: "As a promise to *make truth* (...) testimony always goes hand in hand with at least the *possibility* of fiction, perjury and lie".¹⁷⁹ Poenget er det

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Jacques Derrida, *Demeure. Fiction and Testimony*, i Maurice Blanchot og Jacques Derrida: *The Instant of My Death* (Stanford University Press, 2000), s. 27.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

iboende paradokset i motsetningen mellom det litterære og/eller fiktive på den ene siden, og lovens forbud mot fiksjon på den andre:

Why insist on law to such an extent? In our European juridical tradition, testimony should remain unrelated to literature and especially, in literature, to what presents itself as fiction, simulation, or simulacra, which is not all literature.

(...)

And yet, if the testimonial is by law irreducible to the fictional, there is no testimony that does not structurally imply in itself the possibility of fiction, simulacra, dissimulation, lie and perjury – that is to say, the possibility of literature, of the innocent or perverse literature that innocently plays at perverting all of these distinctions.¹⁸⁰

Muligheten for løgn, mened og altså til slutt, litteratur, er en av vitnemålets strukturelle betingelser. Men den strukturelle betingelsen gjelder også det vitnemålet som vitner om den som vitner, det vi kaller bekjennelse, eller i retten: tilståelsen.

Men dette er bare begynnelsen. Når denne strukturelle mulighetsbetingelsen – litterariteten – går fra å være en mulighet til å bli vitnemålets eller tilståelsens dominerende egenskap, oppstår det som noen av Norges mest alvorlige justismord nettopp bygger på: falske fortellinger. En slik falsk fortelling, en slik falsk tilståelse, var hovedgrunnlaget for dommen som dømte fetteren til Birgitte Tengs til 14 års fengsel.¹⁸¹

Problemet med falske fortellinger handler til en viss grad om det motsatte av språkets forsvinning, selv om den er til stede også her: Det som forsvinner er bindingen til virkeligheten, enten det er en virkelig virkelighet eller en juridisk virkelighet. Det motsatte av språkets forsvinning er *språkets finning*, en form for *inventio* som er særegen for det som retten selv må stå i motsetning til: litteratur,

¹⁸⁰ Ibid., s. 29.

¹⁸¹ Birgitte Tengs-dommen analyseres i del IV, undertittel "Domstalens retorikk".

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

bevisst fiksjon. Inventio blir her, ikke finningen av noe som allerede er, men *oppfinning*, skapelsen av noe nytt, diktning.

Konstruksjonen av falske fortellinger i retten skjer ikke som alternativ til de formene for språklig forsvinning som vi nå skal komme nærmere inn på, men samtidig og i samspill med disse. Det finnes mange rettssaker som hver for seg kan illustrere måter språket forsvinner på, men to av dem peker seg tragisk ut som særdeles eksemplariske, både hva falske fortellinger og språklig forsvinning angår: justismordene mot Fritz Moen.

Språkets forsvinning og eksempelet Fritz M.

I henholdsvis 1976 og 1978 skjer to brutale seksualdrap i Trondheim. Den tilnærmet døvstumme "tyskerungen" Fritz Moen tiltales og dømmes først for det andre (1978), så for det første drapet (1981). Til sammen sitter Moen 18 ½ år i fengsel, det lengste noen har sonet i moderne norsk historie. Den som har sittet nest lengst er Per Liland. Begge to uskyldig dømt. Fortellingen om Fritz Moen er ivaretatt og dokumentert på en forbilledlig måte av Tore Sandberg i *Overgrepet. Justismordene på Fritz Moen*. Sandberg kjempet i årevis utrettelig for gjenopptakelse både for Liland og Moen.¹⁸² I tillegg finnes den offisielle utredningen av det justisminister Knut Storberget kalte "rettsskandalen" om Fritz Moen: *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*.¹⁸³

Jeg skal ikke gå nærmere inn på de hårreisende fortellingene om avhørsteknikker, vitnemanipulasjon, bevismanipulasjon, fornektning og retorisk blindhet historien om Fritz Moen inneholder, det er beskrevet i detalj i de nevnte

¹⁸² Tore Sandberg, *Overgrepet. Justismordene på Fritz Moen* (Cappelen Damm, Oslo 2008). Sandberg har fått flere priser for sitt arbeid, bl.a. Amnesty-prisen og Regjeringens menneskerettighetspris.

¹⁸³ NOU 2007:7. *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*. Her finnes også kopier av de originale dommene fra 1978 og 1981.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

tekstene. Derimot skal jeg gå nærmere inn på den *hermeneutiske blindheten* som preger saken. Det er et metablick på språkets rolle i dette dramaet som står i fokus: tilgang på språket, undertrykking av språket, tilintetgjøring av språket og en for-dømming av språket som fører til hemmeligholdelse.

Det skjer som sagt på flere plan i flere sfærer samtidig, i et nettverk av språklig forsvinning og språklig utestengning. Utgangspunktet er det følgende: *Hvis en enhver dom krever tilgang til språket det dømmes i og om, så er denne dommens rettferdighet avhengig av språkets nærvær.* Jeg skrev ” dømmes i og om” fordi enhver rettslig dom først og fremst dømmer fortellinger, ikke handlinger. For å kunne dømme en handling direkte, for eksempel et mord, måtte dommerne ha vært til stede i handlingens rom i det øyeblikket den utføres: spasielt og temporalt sammenfall. Kort sagt: Enhver handling dømmes alltid på en indirekte måte, via språkliggjøringer – eller mer presist, via semiotiske representasjoner av handlingen det er tale om. Enda en gang, med andre ord: En dom er tegn som dømmer tegn. En språklig eller semiotisk rettferdighet vil derfor forutsette at så mange som mulig av disse tegnene, så mye som mulig av språket, er tilgjengelig for bedømmelse.

I Fritz Moen-sakene forsvinner, tilintetgjøres eller utestenges språket på flere måter som er helt avgjørende for sakens utfall, og som utelukker muligheten til å kunne opprettholde et rettssikkerhetsparadigme som går ut fra at tiltalte bare kan dømmes i et språk han eller hun forstår.

Språkets forsvinning I: fravær av mening gjennom språklig oppløsning

På den ene siden parallelt med Maler'n i Liland-saken: Retten forstår rett og slett ikke hva den tiltalte eller vitnene sier. Det er enten ikke språklig sammenheng, eller meningen er absurd. I Moen-saken, både i retten og i politiavhør: Fritz' ”tilståelser” bygger på ord med meningsinnhold som er særegent for Fritz. Når han blir bedt om å

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

fortelle "sannheten" forstår han dette som å fortelle det han tror autoritetspersonen vil høre, altså den andres sannhet, ikke ut fra et begrep om en mulig objektiv sannhet (som autoriteten på sin side tilsynelatende refererer til).

På den andre siden: Tiltalte eller vitnet forstår ikke hva retten sier, enten av samme grunn som ovenfor, eller på grunn av for vanskelig (utilgjengelig) språkbruk. I Moen-saken skjer det første (ulikt begrepsinnhold), og det oppstår dermed et dobbelt kommunikasjonsbrudd: Moen forstår ikke politibetjenten, og politibetjenten forstår ikke at han ikke forstår Moen. Resultatet er en falsk tilståelse og dermed en falsk fortelling fra Moen.

Språkets forsvinning II: mystifisering/tåkelegging av mening

Mystifisering, eller tåkelegging, kan være generell eller spesiell, og skjer når muligheten for en "naturlig språklig forståelse" utelukkes av en for stor grad av forvansking av språket, av en mystifiserende begrepsbruk eller bruk av et helt annet språk (som for Jeppe på Bjerget). Eksempel på en allmenn mystifisering eller tåkelegging (i tillegg til det generelle poenget om den naturlige språklige forståelsens mytiske karakter som vi så ovenfor) som også er tilfellet i den første Moen-dommen, er uttrykk som "varig svekkede sjelsevner", udødeliggjort og tilgjengeliggjort som uttrykk for "folk flest" gjennom den rettspsykiatriske erklæringen om Knut Hamsun. I dommen hvor Moen dømmes til 20 års fengsel (1978) lyder beskrivelsen av Moen slik:

De sakkyndige har konkludert med at hans sjelsevner foruten å være mangelfullt utviklede også er varig svekkede, bl.a. gjennom alkoholmisbruk. Særlig i seksuell henseende er han enkel, primitiv, følelsesavflatet og hemningsløs. Han rubrisere [sic] av 2 av de sakkyndige som en følelseskald psykopat. Den tredje sakkyndige betegner han som surdofren, i det en rekke av hans egenskaper tilskrives døvheten og den

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

avsondrethet som har utviklet som følge av dette. [*sic*] Intelligensmessig ligger tiltalte i overkant av det normale. Han har røbet en enestående god hukommelse.¹⁸⁴

Uttrykket kommer fra Straffeloven av 1929, § 39, og sprang ut fra et behov for en ”dekkende betegnelse for psykiske avvik av såvidt liten grad at de ikke kunne kvalifisere til betegnelsen sinnssykdom, men som samtidig kunne ha betydning for den strafferettslige behandling av vedkommende lovbryster.”¹⁸⁵ Man trengte altså en mellomting, noe mellom normalitet og galskap. Å være en ”følelseskald psykopat” er vel ikke spesielt lite som ”avvik” ifølge denne logikken?

Denne tragikomiske karakteristikken av Fritz Moen inneholder også et klassisk retorisk grep fra strafferettsdommer: en subtil *contradictio in adjecto* (gr.: oxymoron), en selvmotsigelse i tillegget, som henger sammen med dette behovet for en mellomtilstand. Etter først å ha slått fast at den iskalde psykopaten Moen er enkel og primitiv, legger man på slutten til at han er i overkant av normalt intelligent. ”Alkoholmisbruket” Moen her anklages for ville snarere måtte karakteriseres gjennom et utsagn av typen ”han likte godt å ta seg noen øl...”. Moen var ikke alkoholiker verken i kjemisk eller sosial forstand.

Som i Birgitte Tengs-saken og Liland-saken er de sakkyndiges fremstilling av Moen en skremselsretorikk som tåkelegger formålet: å fremvise muligheten for dette menneskets mulige ondskap, forsterke denne ondskapen gjennom å påpeke høy intelligens (og evnen til overlegg, ”iskald” planlegging av mord), og dermed samtidig sørge for å få klart og tydelig frem noe man med naturlig norsk språkbruk kunne sagt

¹⁸⁴ Dom i Frostating lagmannsrett, sak nr. 11/1978. Gjengitt i NOU, 2007:7, s. 336-337. Håndpaginert i originaldommen som s. 6 og 7. [*sic*]: de feilene som står her (”rubrisere” mangler s, ”som har utviklet” mangler ”seg”) står i dommen.

¹⁸⁵ Gabriel Langfeldt og Ørnulv Ødegård, *Den rettspsykiatriske erklæring om Knut Hamsun*, (Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1978).

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

på denne måten: denne personen er ikke god i hodet, han er nærmest gal ("psykopat"), men akkurat god nok ("høy intelligens") til at han kan dømmes i en norsk rettssal og få sin straff. Spissformulert: Står man tiltalt for noe spesielt alvorlig er man spesielt ille ute hvis man i tillegg blir mistenkt for å være *intelligent*. Da etterforskerne ikke fant beviser mot Treholt sluttet de ikke av dette at han var uskyldig, men at han var spesielt intelligent, en *superspion*.

Språkets forsvinning III: talens talende taushet

Domstalen i den andre saken, den såkalte Sigrid-saken, slutter ved å avsi en enstemmig dom med følgende domsslutning (fredag 18. desember 1981):

Domsslutning:

FRITZ YNGVAR MOEN, født 17. desember 1941 dømmes for forbrytelse mot straffelovens §233 første og annet ledd og for forbrytelse mot straffelovens §192 annet straffealternativ jfr. §49 sammenholdt med straffelovens §62 til en straff av fengsel i 5 – fem – år i tillegg til den straff han ble idømt ved Høyesteretts dom av 15. september 1978, jfr. Frostating lagmannsretts dom av 29. mai 1978, jfr. straffelovens §64.»

.....

Dommen ble lest opp for den tiltalte og samtidig tolket av døvetolkene. *På spørsmål om han forsto dommen meddelte tiltalte at han ikke gjorde det ved å svare nei.*

Det ble så meddelt den domfelte innen hvilken frist og på hvilken måte han skulle si fra om anke. Han tok betenkningstid og han skulle konferere med sin forsvarer. Han ble overlevert et eksemplar av "Rettledning til domfelte" i utfylt stand.

Retten hevet.¹⁸⁶

Da Fritz Moen ble spurt om det som er et rettssikkerhetsmessig hovedprinsipp i norsk rettsvesen, at en tiltalt må dømmes i et språk han forstår, svarte Fritz *nei*. Utsagnet ignoreres. Burde ikke svaret fra Fritz medført en språklig konsekvens? I dommen?

¹⁸⁶ NOU, 2007:7, s. 345. Min utheving.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

Det burde ha ført til en eksplisitt utlegning av hvorfor retten likevel dømmer et menneske for mord, og hvordan det er mulig av retten å gjøre det på tross av at tiltalte ikke forstår dommen. Med et enkelt *nei* opphever Fritz prinsipielt hele dommens gyldighet. Det er ikke nødvendigvis slik når en tiltalt svarer nei, for alternativt kunne dette "nei'et" vært et retorisk, taktisk nei. Men det er ikke slik i tilfellet Fritz Moen, fordi de språklige problemene i kommunikasjonssammenbruddet mellom talespråk og tegnspråk – mellom polititjenestemenn og påtalemyndighet på den ene siden, tolkene i midten, og Fritz på den andre siden – i denne saken er hevet over enhver tvil.¹⁸⁷

Den nødvendige konsekvensen i teksten, et svar fra dommerne, kan ikke dommerne følge opp uten å begynne på nytt, det vil si: uten å slette alt det forutgående i dommen. Svaret blir i stedet taushet. Svaret, språket som skulle ha vært der, er fraværende. Men det er dette fraværet som gjør oss i stand til å påpeke rettens bruk av en bestemt form for makt knyttet til dette språkets forsvinning. Gjennom sin talende taushet undertrykker dommerne Fritz Moens stemme og språk, og dermed Fritz Moen selv. Det manglende svaret, dette språkets nærværende og undertrykkende fravær, er en vesentlig del av det som dekonstruerer dommen over Fritz Yngvar Moen, eller rettere sagt: det som dekonstruerer den rettssikkerheten som denne dommen skal opprettholde.

To siste eksempler illustrerer hvor komplekst og vanskelig spørsmålet om språk og fortolkning er. Det ellers svært kritiske utvalget bak utredningen går selv glipp av et vesentlig poeng når de tar opp spørsmålet om Moens språkforståelse. Politibetjent Lyder Sørforsli var tolk under brorparten av avhørene av Moen før den første rettssaken i 1978. Under gjenopptakelsesprosessen i 2000 uttaler Sørforsli at

¹⁸⁷ Ibid., s. 37-42.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

han er rimelig sikker på at Moen forstod "alt han ble forelagt av spørsmål". Utvalget påpeker i den forbindelse at han ikke lenger er så sikker når han blir intervjuet av dem i 2006:

Under intervjuet med utvalget var Sørforli mer usikker på hvor mye Fritz Moen forsto under avhørene. Moen selv forklarte *imidlertid* i politiavhør den 30. mai 2000 at Sørforli var "en veldig god tolk, og han forsto alltid hva Sørforli tolket".¹⁸⁸

Her må vi gå sakte i dørene før vi lukker dem. Utvalget hevder her at Sørforlis tolking var tilfredsstillende som tolking, altså som formidling av meningsinnhold *fra* politibetjenten som foretok avhøret *til* Moen og omvendt.¹⁸⁹ Men les en gang til hva Moen egentlig sier med en liten utheving: "en veldig god tolk, og *han forsto alltid hva Sørforli tolket*". Det står ikke at han forsto hva avhørsbetjenten sa, det står at han forsto *hva tolken sa*. Et subtilt, men vesentlig poeng: at utvalget går glipp av at dette ikke betyr annet enn at Moen forsto tolken, og ikke underbygger at tolken dermed har formidlet det han skulle formidle på en tilfredsstillende måte. Det innebærer bare at Moen oppfattet tolken som god i tegnspråk. Formidlingsspørsmålet kan bare avgjøres av en tredjepart, i dette tilfellet en fjerdepart, som snakker *begge språkene*.

Et siste og – når man nå vet at Moen var uskyldig – rystende eksempel, som illustrerer Moens forhold til skriftlig språk, viser hvor kompleks denne problematikken er. Utvalget siterer fra et udatert brev fra Moen til de sakkyndige i saken, ettersom "det [også] kan ha en viss interesse hvordan Moen uttrykte seg skriftlig":

¹⁸⁸ Ibid, s. 40. Min utheving.

¹⁸⁹ Utvalget referer til dette sitatet, og gjør dermed samme feil, også senere i utredningen, s. 115: "Moen har selv gitt uttrykk for at Sørforli var en god tolk."

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

«Gud + Sverd + Gud.

Gud – vet – jeg – er – meget – uskyldig. Jeg – er – 100%prosent – uskyldig – svergelse – jeg – er – meget – uskyldig. Jeg – vil – ikke – mat – hver – dag, det – er – bevis – uskyldig – hver dag. X Hvorfor – jeg – får – ikke – lov – radio – avis. Hvorfor – mistenkt – meg – hver – dag. Det – er – bevis – jeg – har – ingen – av – henne. Det – er – meget – frekk – av – politi – uhøflig. Hjertås – er – meget – frekk – av – brev. Jeg – er – uskyldig – hver – dag –Gud – se – meg. Da – jeg – vil – ikke – mer – skrive – av rapportliste – om – huske – skrive. Nei – takk. Uskyldig – hver – dag – uskyldig – hver – dag. Jeg – vente – på – død – fred. Trist – leve. Hjertås – er – skyldig – får – ikke – avis – radio. Jeg – får – ikke – fred – jeg – er – uskyldig. Jeg – er – meget – sårbart – hver – dag. Hvorfor – gjøre – sånt – av – politi – av hjertås. Jeg – er – X fornærmet – miste – lyst. Ødelagt – får – ikke – avis – radio. Hvor – det. Ikke – mere – mat. Vente – på – død – fred. Jeg – vil – ikke – leve. Trist – leve. Død – fred. Jeg – er – meget – uskyldig – av – Sigrid – Torun – saken. Revansje – skåret blod – av høyre – arm – blod. Det – er – meget – trist – leve – vente – på – død. Hvorfor – ikke – lese – X avis – og – radio.

X Hvorfor – forbudt – avis – radio.

Jeg – uskyldig – hver – dag. Skyndere – jeg – død. Jeg – har – ingen – røre – med – fingertykk – av – Sigrid – Torunn. Hvorfor – Mistenkt – meg. Hjertås – Årtun – alt – for – mye – masse – meg. Hvorfor – tvang – meg – underskrift. Hjertås – er – meget – lurt – smart – hode – lokker – meg – underskrift. Ødelagt – mye – lyver – fortelle – av – min – navn – er – ødelagt. Hvorfor – sint – slå – bord – 18 – oktober. Hvorfor – Lyder Sørfors – sladre – til – Hjertås. Om – jeg – får – lov – avis – radio – fredag 9 – desember 1977. Men – jeg – får – ikke – avis – radio – stengt – den – tirsdag 13 desember.»¹⁹⁰

Det er nødvendig med et markant [SIC] bak dette sitatet, som i sitt språklige kaos fremstår som en tragisk og hjerteskjærende stream-of-consciousness-poesi fra et isolert og ødelagt menneske. Utvalget stopper sitt sitat i avsnitt 2.3.2.4 i utredningen, som dette er fra, slik det stopper her. Ingenting følger. Det er som om utvalget selv tenker: "ingen kommentar". Ingen åpenbare hermeneutiske problemstillinger tas opp: Har Moen skrevet de to første +-tegnene? Har han skrevet bindestrekene? Hvorfor er en bindestrek kortere enn de andre? Er dette typografiske tilfældigheter? Har Moen skrevet X-tegnene og står de for noe spesielt? Også disse svarene krever tilgang på språket slik det var fra Moens hånd, det vil si det originale brevet som for meg ikke er tilgjengelig. Jeg må dermed, og gjør det gjerne, la sitatet tale for seg selv.

¹⁹⁰ Ibid, s. 41. Årtun (Sjur Aarhun) og Hjertås (Sten Hjertaas) er politibetjentene som gjennomførte en stor del av avhørene av Moen. De aller fleste i brudd med skrevne og uskrevne avhørsregler. Se Sandberg 2008, s. 60 et passim.

Språkets forsvinning IV: 0-dokumenter eller språklig for-dømming

”Folk flest” tror nok som jeg engang gjorde, at *alle* dokumenter i en sak blir forelagt partene i saken. Det hermeneutiske sjokket var derfor stort da jeg første gang hørte om såkalte 0-dokumenter. 0-dokumenter er ”notater, tips, brev, arbeidsoppgaver og saksdokumenter som blir ansett uten betydning” for saken.¹⁹¹ Av politiet. Kripos har utviklet dette som et system for å behandle den enorme mengden med informasjon større saker inneholder. Sandberg skriver:

De kalles 0-dokumenter og styres unna offentligheten, og forblir dermed ukjent både for siktede selv, forsvarer, forhørsretten som varetektsfengsler og retten som dømmer tiltalte. Sakens aktører skal slippe å bruke tid på alt mølet som er uten betydning. Det høres vakkert ut. Men når man ikke kjenner sannheten, hvordan kan man være sikker på at et dokument er uten betydning – og ikke minst: Hvem skal bestemme det?¹⁹²

Torunn-saken, den første saken mot Fritz Moen, begynner med et 0-dokument. Arrestasjonen skjer på følgende grunnlag: Politibetjent Schrøen snakker noen timer etter funnet av Torunns lik med tolv år gamle Jan R. som to dager før hadde sett og snakket med en mann med trønderdialekt som sto og kastet opp ved en bro like ved funnstedet. Betjenten får det for seg at beskrivelsen av mannen passer på Fritz Moen, tar med seg Jan R. til hjemmet der Fritz bor, og skriver i sin egenrapport at Jan R. identifiserer Fritz Moen som ”oppkastmannen”. Schrøen er overbevist om at oppkastmannen enten er drapsmannen eller involvert i drapet. Moen selv nekter for å ha vært på stedet på det tidspunktet, støttet av bestyreren på hybelhjemmet. Egenrapporten betjent Schrøen skriver, legges bort som 0-dokument.

Det tolv år gamle vitnet *snakket* med en mann som hadde *trønderdialekt*. Fritz Moen var tilnærmet døv og snakket ikke trønderdialekt. Det kan umulig ha vært Fritz

¹⁹¹ Se NOU 2007:7, s. 25.

¹⁹² Sandberg 2008, s. 55.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

12-åringen snakket med. Grunnlaget Moen arresteres på peker med andre ord i helt motsatt retning av den slutningen politiet trekker av dette. Under rettssaken kjenner ingen av partene til denne helt avgjørende opplysningen, og informasjonen kommer ikke frem før Sandberg helt på slutten av 90-tallet får tilgang til 0-dokumentene.

I Sigrid-saken antas Sigrid drept natt til 5. september 1976. Fritz Moen har alibi: Han befinner seg i Selbu den natten. På magisk vis klarer politiet å endre drapstidspunktet til natten etter, natt til 6. september.¹⁹³ Da var Fritz tilbake fra Selbu. Det viser seg at Sigrid var en ivrig dagbokskriver, og noterer i boken hver dag. I dagboken er siste innføring datert 3. september. Dagboken (i.e. den avskriften politiet gjorde av dagboken) legges bort som 0-dokument. Utvalget skriver:

Det kunne ikke være tvilsomt at Sigrid Heggheims vaner med hensyn til å skrive dagbok, hadde bevisverdi i forhold til spørsmålet om når Sigrid ble drept. Hun skrev riktignok dagbok noen ganger for to dager under ett. Men som det fremgår ovenfor, skrev Sigrid dagbok hver dag etter at hun først hadde installert seg på hybelen i Trondheim. Dette kunne tale for at hun også ville ha skrevet dagbok for lørdag 4. september, dersom hun faktisk hadde oppholdt seg på sin hybel søndag 5. september. De siste nedtegnelser i dagboken var imidlertid fra 3. september. Dagboken fremsto slik sett som et ikke uvesentlig bevis for det syn at Sigrid Heggheim ble drept natt til 5. september 1976.¹⁹⁴

Dagboken motsier altså politiets teori og støtter Moens alibi. 0-dokumentene illustrerer enda en måte språket forsvinner på i retten, og representerer en form for forhåndsdomming eller for-dømming om hva som er av verdi for saken. Men spørsmålet om hva som er av verdi er et spørsmål om fortolkning, og dermed om hermeneutikk. Når to parter står mot hverandre, er det åpenbart at hva som er av

¹⁹³ Se Sandberg 2008, 106-110

¹⁹⁴ NOU 2007:7, s. 213.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

verdi fortolkes ut ifra ulike *teleologier*, to ulike formålsbetraktninger, og dermed høyst sannsynlig ulike hermeneutikker.

Alle dokumenter i en sak – eller i denne sammenheng: all språkbruk – er potensielt av enorm betydning, i bakhtinsk forstand.¹⁹⁵ Hemmeligholdelsen 0-dokumentene representerer er slikt sett merkverdig ironisk; språket forsvinner *tilsynelatende*, men ligger altså kanskje gjemt i en kjeller på et politikammer. Ironien er at hvis politiet virkelig mente at disse dokumentene var uten betydning eller verdi for saken, hvorfor er de da i det hele tatt ”rubrisert”, som de sier? Hvorfor er de ikke fjernet, makulert, ødelagt for alltid? Et arkivert 0-dokument er en selvmotsigelse. Som et hell i uhellet har ikke Kripos selv skjønt denne logikken, og forsvinningen ble heldigvis til finningen, i det minste i Fritz Moen-saken. Tanken melder seg: Hvor mange 0-dokumenter med potensielt enorm betydning har *ikke* blitt lest av forsvarere og påtalemyndighet opp igjennom årene?

Språkets forsvinning V: rettstalens sporløse bortgang, eller: Evig eies kun det ”teipte”

Dette er vitenskapelig sett den viktigste og alvorligste siden ved språklig forsvinning i rettsvesenet, og det er denne forsvinningen som mest direkte handler om *mulighetsbetingelser for etterprøvbarehet*. Etter en rettssak er rettstalen, det som faktisk blir sagt og gjort i retten,¹⁹⁶ i regelen borte for evig og alltid. I norske rettssaler er det kun rettsboken som tar vare på noe av dette, men den er i første rekke en protokoll, en oversikt over hvem som snakket og når, hvor de bor etc. Nøyaktig *hva* som ble sagt, i hvilken tone, med hvilken adresse (hvem de henvender seg til), om de gråter eller ler, blikk, kroppsspråk – kort sagt alt det som til sammen utgjør rettens

¹⁹⁵ Se ”Domstalens retorikk” i del IV, nedenfor.

¹⁹⁶ Som ”rettstale” regner jeg her all kommunikasjon i rettssalen. Altså ikke kun aktors og forsvarers taler, men all tale og all ikke-språklig kommunikasjon i retten.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

kommunikasjon og kommunikasjonssituasjon, rettens semiotikk (tegn og bruk av tegn i retten) og alt det som er helt nødvendig for å bedømme en rettssaks rettferdighet – forsvinner ut i intet.

Eller likevel ikke? Den finnes vel i deltakernes minne? Og ikke minst i avisreferatene? Som til og med utvalget som skriver en Norsk Offentlig Utredning tar i bruk for å vurdere Fritz Moen-sakene? Men dette er ikke det samme som rettstalen og det kan ikke stå i stedet for denne, fordi disse minnene – om de tas i bruk – og avisenes rettsreferater allerede er *fortellinger* om rettstalen. De har allerede vært gjennom fortolkning. Hvordan kan vi være sikre på at minnet husker riktig? For utvalget som skriver den offentlige utredningen blir avisreferater en av utvalgets mest sentrale kilder til rettssakene. Hvordan kan vi være sikre på at referatet er korrekt? Hva med det som ikke refereres? Det som journalisten mer eller mindre tilfeldig vurderer som et journalistisk 0-dokument?¹⁹⁷

Det finnes rettssaker hvor lydbånd og/eller video dokumenterer det som skjer i retten. Eksempler er Liland-saken og Treholt-saken. I den første er materialet et ulovlig lydbånd (derav det "teipte"), tatt opp på en skjult opptaker av Sten Ekroth og senere utgitt i bokform.¹⁹⁸ Den andre tas lovlig opp på lydbånd, men riksadvokaten nekter altså å frigi disse, som nevnt ovenfor. Begge er uansett svært mangelfulle, og tilgangen på deler som er hemmeligholdt er noe av kontroversen i Treholt-saken. I den første altså ulovlig men tilgjengelig, i den andre lovlig, men utilgjengelig. Det er åpenbart at poenget med et opptak må være tilgang på opptaket, også for

¹⁹⁷ De to siste vedleggen i NOU 2007/7 (Vedlegg 8 og 9), består utelukkende av NTB-meldinger. Hele utredningen er full av sitater fra avisene, se bl.a. side 236-237.

¹⁹⁸ Se Sten Ekroth, *Julmorden i Lille Helvete* (Power Press, Bromma 1991).

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

uavhengige tredjeparter uten direkte interesse i saken, og ikke bare fiktivt uavhengige "tredjeparter", som Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker.

Det ville vært en stor styrke for norsk rettssikkerhet om både politiavhør og alle utsagn i retten ble dokumentert gjennom lyd og bilde. De digitale lagringsmedia som nå er allment tilgjengelig gjør at dette også teknisk er en overkommelig oppgave. Et minimum burde være en stenografisk nedtegnelse av alle utsagn. Likevel er det slik at det ikke er mulig å fastholde *alle* tegnene, alle de signifikantene som er i virksomhet i en rettssal. Lydopptak alene går som før nevnt glipp av kroppsspråk, blick etc. Heller ikke videoopptak er garantert å fange det hele, av den enkle grunn at et kamerabilde også bare er et *utsnitt*. Sandberg kommenterer et praktisk eksempel, i det Fritz Moen i rettsmøtene før gjenopptakelsessaken tillates filmet, men bare med ett kamera:

Igjen demonstrerer systemet en total mangel på forståelse for den situasjonen en døv person er i overfor rettsapparatet. Med kun ett kamera i rettssalen må det rettes mot Fritz. Vi får dermed ingen videodokumentasjon av tolkene og hvordan de gjengir Fritz. Dermed kan kommunikasjonen mellom den domfelte og tolkene heller ikke denne gang etterprøves fullt ut.¹⁹⁹

Dette gjelder imidlertid ikke kun i tilfeller av denne typen, det gjelder uansett sak, selv om en praktisk løsning i den saken ville vært en smal sak. For å komme i nærheten av en "total dekning" av saken ville man måtte se for seg et kamera på hver enkelt person i salen, i tillegg til oversiktsbilder, og alle disse utsnittene ville måtte vises samtidig på samme enorme skjerm. Dette er ikke bare teknisk komplisert og nærmest umulig i praksis, det er heller ikke nødvendig. Heller ikke menneskets blick er mer enn et utsnitt av salen, selv om dette blikket kan bevege seg med lynets

¹⁹⁹ Sandberg 2008, s. 255.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

hastighet og se sammenhenger i utsnittene. Ingen kan se alt samtidig; en semiotisk fastholding av alle tegn i en kommunikasjonssituasjon er umulig.

Uansett grad av fastholding, uansett i hvilket omfang man evner å feste utsagn korrekt til papir eller teip, analogt eller digitalt, krever disse utsagnene, dette språket og disse tegnene, fortolkning av semiotikken. Målet med å øke graden av nedtegnelser eller opptak er å skape et bedre grunnlag for denne fortolkningen, på bakgrunn av et materiale som i større grad enn nå reflekterer det som har skjedd i rettssalen.

Språket det dømmes *ut fra* (lov, forskrifter, høyesteretts praksis og resten av rettskildene) er i svært høy grad skriftbasert. Språket det dømmes *om* (vitneutsagn, tilståelser i retten, innlednings- og avslutningsprosedyrer, handlingsforløp etc.) er det som forsvinner i en rettstale som ikke dokumenteres: Det er muntlige utsagn som enten er helt nye (som de språkfilosofisk sett uansett er, ettersom konteksten er unik i hvert tilfelle) eller som korrigerer og/eller bekrefter tidligere skriftlige utsagn.

For å kunne avgjøre holdbarheten av domstalens slutninger, for å kunne se om den koherensen jussen selv legger til grunn er oppfylt, enten dette skjer gjennom dekonstruktive analyser eller ut fra en "naturlig språklige forståelse", må man ha *tilgang* til det språket koherensen bygger på. Slutningen er derfor banal: For å kunne dømme språket må språket foreligge, det må kunne finnes. Jeg gjentar dermed: Et minimum av rettslig dokumentasjon krever nedtegnelse av alle utsagn.

Språkets forsvinning: oppsummerende slutninger

La meg også gjenta avhandlingens hovedpoeng i en annen form:

*

Til syvende og sist, eller først og fremst, handler dommen over dommen om evnen og muligheten til forståelse av dens semiotiske, hermeneutiske og retoriske grunnlag.

*

Denne evnen og muligheten til forståelse kompliseres alltid allerede av språket selv, av dets iboende ustabile mening, av dets iboende litteraritet eller, ifølge Derrida ovenfor, den iboende "muligheten for fiksjon, løgn, mened og dermed: litteratur". Det jussen gjør er å legge systemiske hindringer for denne evnen og muligheten til forståelse, på toppen av dette. Rettstalen som forsvant, 0-dokumenter og hemmeligholdelse av lydopptak er alle elementer som systematisk hindrer tilgang til språket, men mest sentralt er likevel den manglende evnen til å se disse systematiske hindringene. Dette siste er et spørsmål om utdanning.

Det finnes – som vi har sett tidligere i denne delen om hermeneutikk, språk og rett(ferdighet) – ingen tradisjon i norsk rettsvitenskap eller rettsvesen, inkludert politiet, som tar høyde for hermeneutiske og retoriske problemstillinger i den juridiske metoden som skal avgjøre spørsmålet om skyld. Når de gjør det indirekte, slik Sandberg påpeker fortolkningsproblemene i forhold til tegnspråktolkene, og slik den norske offentlige utredningen gjør det samme, så gjør de det uten å fremvise bevissthet om at disse problemene på en grunnleggende måte er hermeneutiske og retoriske. Den manglende hermeneutiske og retoriske bevisstheten gjør at det derfor heller ikke søkes løsninger med utgangspunkt i disse emnene.

I *Overgrepet. Justismordene på Fritz Moen* peker Tore Sandberg på *skråsikkerheten* i polititjenestenes omtale av Moens språklige forståelse: "Hva skal man si om alle de skråsikre polititjenestemennene? Alle de som var overbevist om at de forsto Fritz? Og at Fritz forsto dem?"²⁰⁰ Kanskje er skråsikkerheten den største utfordringen for et rettsvesen, inkludert politiet. En skråsikkerhet som, ikke bare prinsipielt, men også i praksis ville blitt vanskeliggjort med en mer omfattende

²⁰⁰ Ibid., s. 256 ff.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

hermeneutisk kompetanse, i det minste ut fra en hermeneutikk som avviser absolutter og en første lov, en opprinnelig mening.

Dekonstruktiv hermeneutikk og språktenkning, slik jeg har beskrevet denne i del I, ender ikke opp i tvilen som en mulighet, men *begynner* tenkningen med tvilen om skyld som første prinsipp. Det vil si: Dekonstruktiv hermeneutikk starter der det norske rettsvesen, med politi-, påtale- og domsmyndighet, skulle, ville og burde ha begynt: med antakelsen om at en tiltalt er uskyldig til det motsatte er bevist. Både i disse sakene, og som vi senere skal se, i Birgitte Tengs-saken, var det motsatte tilfelle.

I *Justismord og rettssikkerhet* stiller jussprofessorene Bratholm og Eskeland det mest vesentlige spørsmålet: "Hva kan gjøres for å redusere antallet justismord?" Svaret er utdanning, læring. Å lære av de justismordene som allerede er begått, men også en bedre utdanning av rettsvesenets deltakere:

... å sette politi, påtalemyndighet, forsvarere, sakkyndige og domstoler i stand til å vurdere bevis på en bedre måte. (...) På lengre sikt tror vi faglig basert undervisning i bevisvurdering kan bidra til å redusere antallet justismord og å få gale dommer omgjort. I dag gis det nesten ingen undervisning i bevisvurdering, verken på Politihogskolen eller ved universitetene.²⁰¹

Justismord og rettssikkerhet fremstår som en grundig og viktig bok. Professorenes slutning stemmer også godt overens med resultatene av mine utspøringer her: nødvendigheten av økt undervisning i bevisvurdering for både politi og jurister. I et nøtteskall:

Bevisvurdering må gjøres til en sentral del i utdanningen og etterutdanningen av jurister, politifolk og sakkyndige. Utdanningen må også omfatte utdanning i kritisk

²⁰¹ Anders Bratholm og Ståle Eskeland (red.), *Justismord og rettssikkerhet* (Universitetsforlaget, Oslo 2008), s. 222.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

selvforståelse. Etterforskning og bevisvurdering i retten innebærer alltid risiko for at det gjøres feil. Det gjelder å gjøre aktørene bevisst på hva slags feil som kan begås, for å unngå dem og å gjøre aktørene trygge på at det er uprofesjonelt ikke å rette opp feil når de oppdages.²⁰²

Som eksempler på bevis nevner Eskeland tidligere i teksten "blodspor eller en vitneforklaring".²⁰³ Selv om heller ikke blodspor er entydige tegn, og dermed krever fortolkning, er det åpenbart at vitneforklaring i alle fall gjør det. Eskeland og Bratholm peker på at en hovedproblematikk er prinsippet om *fri bevisbedømmelse*, som tilsier at dommeren "ikke er bundet av rettsregler om hvilke bevis som skal telle, og hvilke som ikke skal telle". Men, skriver de to,

denne friheten er blitt misbrukt til å utvikle en egen "juridisk logikk" som er frikoplet fra naturvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige sannheter. En slik logikk finnes ikke, annet enn som et sosialt faktum i juristers måte å vurdere bevis på. Den går under navnet *helhetsvurdering*. Kort sagt går helhetsvurderingen ut på at dommeren, etter at bevisførselen er avsluttet, sitter igjen med en *følelse* av at tiltalte er skyldig eller ikke skyldig. Føler dommeren seg sikker på at tiltalte er skyldig, blir han kjent skyldig, selv om konklusjonen ikke er basert på rasjonelle overveielser.²⁰⁴

Like etter peker de på at dette også gjelder vokternes voktere:

Gjenoptakelseskommisjonens leder, Janne Kristiansen, snakket nok på vegne av flere da hun kommenterte at kommisjonen ikke hadde tatt hensyn til at en rekke anerkjente vitenskapsmenn utvetydig hadde gitt uttrykk for at de tekniske bevisene som felte Torgersen i 1958, var verdiløse. Til TV2 sa hun: "Vitenskapen får uttale hva de vil."²⁰⁵

Den "juridiske logikken" frikoples altså fra naturvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige sannheter. Men hva med humanvitenskapene? Flere av de

²⁰² Ibid, s. 223.

²⁰³ Ibid, s. 174.

²⁰⁴ Ibid, s. 222 f.

²⁰⁵ Ibid.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

mest sentrale beviskategoriene, som vitneforklaringer og tilståelser, består jo av språk? Og i tillegg: De såkalte tekniske bevisene er også gjenstand for tolkning, som igjen dokumenteres *i språk*? Og hvor finnes kompetansen rundt det som er rettens hovedmateriale, språket? Den finnes i humanvitenskapene, og innenfor humanvitenskapene i litteraturvitenskapen, filologien og språkfilosofien. Bevisvurdering er vurdering av språklige uttrykk, domstalen er en vurdering av fortellinger, og det jeg har forsøkt å vise, er at også retten består av språkspill som, for å kunne bedømmes, krever kunnskap om språket, det vil si hermeneutisk og retorisk kompetanse, *i tillegg til* den naturvitenskapelige. Denne kompetansen, vil jeg påstå, er *primær* i forhold til den naturvitenskapelige; det hjelper lite med naturvitenskapelige slutninger hvis man ikke er i stand til å overtale andre om deres verdi eller mangel på sådan.

Var frifinnelsen av Fritz Moen i Torunn-saken rettferdig?

Det er fullt mulig å skape et system med en naturlig språklig forståelse, hvis man med ordet naturlig mener det motsatte: en formallogisk lukning av språklig mening. Men innebærer dette også muligheten for rettferdighet? Hva er egentlig rettferdighet i retten?

I korthet: I gjenopptakelsessaken i 2004 frifinnes Fritz Moen for drapet på Sigrid, mens dommen fra Torunn-saken opprettholdes. Sandberg skriver en tilleggsrapport på 162 sider til en ny begjæring om å gjenoppta Torunn-saken, som grunngir at høyesterettsdommerne i kjæremålsutvalget som forkastet kjæremålet i Torunn-saken har begått alvorlige feil, eller "brølere" som Sandberg kaller det, blant annet i forhold til drapssted og hendelsesforløp. Hvis begjæringen tas til følge innebærer det at sentrale aktører i saken må stå til ansvar for deres egen behandling av den. Så skjer tidenes peripeti. En dødssyk mann som ligger innlagt på sykehuset i

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

Namsos tilstår drapene på Sigrunn og Torunn på dødsleiet. Politiet klarer ikke å skaffe til veie tekniske bevis som f.eks. DNA, og Kripos konkluderer undersøkelsen slik:

”Ut fra den etterforskning vi objektivt har gjennomført, kan vi ikke bevise at NN [Namsosmannen] har begått drapene på Sigrid Heggheim og Torunn Finstad i henholdsvis 1976 og 1977, slik som han har tilstått.

Det vi med sikkerhet kan si, er at vi ikke har funnet noe som tyder på det motsatte, – at han ikke kan ha drept dem.”²⁰⁶

Fritz frikjennes for drapet på Torunn etter sin død. Begrunnelsen fra Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker bygger på at en mann i Namsos har tilstått drapet på dødsleiet, en tilståelse politiet verken kan bekrefte eller avkrefte. Frifinnelsen skjer altså ikke på det grunnlaget gjenopptakelsesbegjæringen fra Sandberg og advokat Elden forutsetter: at høyesteretts kjæremålsutvalg har begått alvorlige feilslutninger i sin kjennelse om opprettholdelse av dommen. Det skjer på grunnlag av en ny falsk fortelling. Falsk i det den tas i bruk, fordi den ikke på noen måte kan etterprøves, og dermed ikke på noen måte brukes verken for eller mot noe som helst. ”Ja - ja,” skriver Tore Sandberg, ”[K]ommisjonen hoppet over gjerdet der det var lavest. Dermed slapp de å gå inn i ubehagelige problemstillinger knyttet til et antall sentrale aktører i saken – inkludert tre dommer i Norges Høyesterett.”²⁰⁷

Jeg er enig med Sandberg: kommisjonen hoppet over gjerdet der det var lavest. Spørsmålet blir da: Var denne frifinnelsen rettferdig? Er den indirekte utpekingen av Namsosmannens som drapsmann rettferdig? Tar den vare på Namsosmannens rettssikkerhet? Spørsmålene kan ikke besvares i et entydig språk

²⁰⁶ Sitert fra Sandberg 2008, s. 292.

²⁰⁷ Ibid, s. 296.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

ut fra en "naturlig språklig forståelse" av ordet rettferdighet. Derimot peker de mot en mulig tese som danner utgangspunktet videre: *Rettferdigheten er ikke én, men flere.*

Dekonstruktiv rettferdighet: autoritetens mystiske grunnlag

Hva er forskjellen på rett og rettferdighet? Er retten alltid rettferdig, og er rettferdigheten alltid rett? Og hvem har rett til å autorisere retten som rettferdig?

I dagliglivet har kanskje de fleste av oss en automatisert tillit til rettsvesenet som grunnleggende rettferdig. Men, som sagt: justismord skjer, og viser oss at feilgrep skjer, også innen rettsvesenet. Det er nettopp det *automatiserte* som her står på spill – den automatiserte tilliten til retten, for det første, men også skråsikkerheten i språksynet, lukningen av rettsvesenet og utestengningen fra språket som skjer ifølge en automatisert semiotikk og hermeneutikk der den nettopp burde vært det motsatte: bevisst, vaksom, tvilende, åpen.

Dekonstruksjon er en destabilisering, en de-konstruksjon og en oppløsning – ikke en *destruksjon* – av kommunikasjon, ideer, grenser, holdninger eller lover og regler. Som pragmatismen er den like mye en holding, en "attitude of orientation" som William James ville kalt det.²⁰⁸ Det dekonstruksjonen gjør er å løse opp og vise de lagene og nivåene skriftlige, tankemessige, politiske og institusjonelle konstruksjoner består av. Slik at man i den dekonstruktive fortolknings-, menings-, og betydningsutsettelsen og forskyvningen – i det dekonstruktive øyeblikket – får muligheten til å oppnå en økt bevissthet i forhold til konstruksjonen og/eller seg selv, hvis man er en del av konstruksjonen som dekonstrueres. Oppløsning betyr her ikke at konstruksjonens deler faller fra hverandre og forsvinner, men at bestanddelene og

²⁰⁸ Se William James, *Pragmatism* (Hackett Publishing Company, 1981), s. 29.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

nivåene i det som løses opp frigjøres fra hverandre, og kan tenkes, observeres og analyseres fra andre og mer åpne vinkler enn når de fremstår som en helhet.

Fra gresk har ordet analyse, ἀναλυσις, grunnbetydningene 'utløsning', 'befrielse', 'forstyrrelse' og 'løsning'. Verbet å analysere, ἀναλυω, har grunnbetydningene 'løse opp', 'løser'. I en viss forstand er enhver analyse, enhver utspørring en form for dekonstruksjon, og enhver dekonstruksjon er en form for analyse og en form for utspørring. Analyse er på dette planet dekonstruksjon, og omvendt. I dekonstruktiv sammenheng vil betydningen 'forstyrrelse' i tillegg være like interessant som det mer åpenbare 'løsning'. Dekonstruksjonen leter etter 'forstyrrelser' i tekstene – de små tingene som vanligvis glir ubemerket hen under lesningen, men som ved nærmere ettersyn får avgjørende konsekvenser for hvordan man oppfatter teksten.

Denne forstyrrelsen er et vesentlig punkt ved dekonstruksjonen. Den er nemlig også en form for *desautomatisering*. Dekonstruksjonen kan oppfattes som desautomatiserende handling i møtet med teksten og tanken. Dette kan finnes igjen både i den dekonstruktive nærlesningens fokus på motsigelser, paradokser og aporier i litterære verk, men også som en del av den dekonstruktive holdningen jeg nevnte ovenfor. Samtidig vender den seg også mot institusjonene alt dette foregår i, enten det er litteraturen, rettsvesenet, sjangeren, politikken, velferdsstaten, teksten eller demokratiet. Det gjør den ved å spørre om institusjonenes, kontekstens og begrepenes *grenser* og *genealogi*, slik Derrida gjør i *Lovens makt*.

Det som oppfattes som dekonstruksjonens vending i retning av samfunn, etikk og politikk i de senere årene, henger sammen med dette grunnleggende aspektet ved dekonstruksjonen, men det er mer sannsynlig at dekonstruksjonen alltid har

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

vendt seg i denne retningen, også når den har snakket om noe annet, og det er ett av Derridas poeng i essayet om lovens makt.

Lovens makt: rett vs. rettferdighet

Jacques Derridas essay *Lovens makt*²⁰⁹ har to separate deler. Den første handler om forholdet mellom *rett*, *rettferdighet*, *dekonstruksjon* og *vold*. Den andre delen er en lesning av Walter Benjamins essay "Zur Kritik der Gewalt" fra 1921, hvor Derrida tar opp igjen spørsmålet om vold og rettferdighet fra første del, i analysen av Benjamins tekst.

Teksten ble i utgangspunktet fremført muntlig, og til et variert publikum litteraturvitere, jurister og filosofer på et juridisk fakultet: Cardozo Law School. Benjamin-analysen ble senere delt ut til deltakerne på seminaret, som under ledelse av Drucilla Cornell hadde tittelen *Deconstruction and the Possibility of Justice*.²¹⁰

I en åpning som er typisk for Derrida, om enn noe mindre apologetisk enn vanlig, begynner han da også med å dekonstruere selve rammen for fremføringen av sin egen tekst, ved å påpeke at *han* ikke hadde noe å gjøre med utformingen av tittelen på seminaret, og dermed heller ikke med den implisitte formuleringen av problemet, samtidig som han ikke kan snakke sitt morsmål, men er tvunget til å snakke "de andres" språk. Allerede her står loven, retten, rettferdigheten og ikke minst dekonstruksjonen på spill; for tittelen har allerede form av en *mistanke*:

²⁰⁹ Første gang publisert i tospråklig utgave (eng./fr.) i tidsskriftet *Cardozo Studies in Law and Literature* (1989), senere i bokform: Jacques Derrida, *Force de loi*, (Galilée, Paris 1994). Norsk oversettelse: *Lovens makt* (Spartacus forlag, Oslo 2002). Sitater er fra den norske utgaven (jf. "Innledning" ovenfor), med referanser til fransk utgave (1994) i notene (*Force*, s.).

²¹⁰ Bidragene fra seminaret (inkludert Derridas) er også publisert under samme tittel, i Cornell, Rosenfeld, Gray Carlson [ed.], *Deconstruction and The Possibility of Justice* (Routledge, London 1992).

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

Tittelen antyder et spørsmål som selv tar form av en mistanke: sikrer, tillater og autoriserer dekonstruksjonen muligheten for rettferdighet? Gjør den rettferdighet – eller en konsekvent diskurs om rettferdighet og mulighetsbetingelsene for rettferdighet – mulig? Ja, ville noen svare, nei, svarer man i den andre leiren. Har de såkalte "dekonstruksjonistene" noe å gjøre med rettferdighet, noe å si om den? Hvorfor snakker de i grunnen så lite om den? Interesserer den dem egentlig? Er det ikke slik som noen har mistanke om, at dekonstruksjonen i seg selv ikke tillater noen rettferdig handling, ikke noen rettferdig diskurs om rettferdighet, men i stedet selv utgjør en trussel mot retten og ødelegger selve mulighetsbetingelsen for rettferdighet? Ja, ville noen svare, nei, ville motstanderne si.²¹¹

Kanskje er det denne mistanken mot dekonstruksjonen som ligger bak hele den omfattende, men mangelfulle, kritikken den har møtt overalt? De kritiske argumentene mot den bygger ofte på ideen om dekonstruksjonens manglende klassifiserbarhet; at den unnlater å svare på spørsmål som "Ja, men hva er mening, da? Hva er sannhet og rettferdighet? Dekonstruksjonen bygger jo bare alt ned, og ingenting opp igjen?" Derrida fortsetter:

I denne første fiktive utvekslingen finner man allerede tvetydige glidninger mellom rett [droit] og rettferdighet [justice]. Dekonstruksjonens lidelse, som den lider av eller som de lider av som lider under den, er kanskje fraværet av regler og definitive kriterier som tillater en å skille på en utvetydig måte mellom rett og rettferdighet.²¹²

Dekonstruksjonen gir ingen faste og definitive kjøreregler, retningslinjer eller holdepunkter, verken for akademikeren eller i dagliglivet. Den virker ikke som en "positiv" holdning, som stadfester lov og rett, rett og galt. Den dekonstruktive holdning og praksis kan like gjerne dekonstruere det gode (demokratiet eller Sannheten) som det onde (nazismen eller Lidelsen), og kanskje til og med tilføre denne siste en retorisk kraft det gode ikke har noen motgift mot.

²¹¹ Derrida 2002, s. 12-13. (*Force*, s.14)

²¹² *Ibid.*, s. 13. (*Force*, s. 14)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

Denne kritikken mot dekonstruksjonen basert på frykten for å bli fratatt mulighetsbetingelsene for en rasjonell argumentasjon mot det onde, er også parallell med mye av kritikken mot pragmatismen, som heller ikke står for et *bestemt* resultat, men bare en "attitude of orientation". Men, disse retningene står ikke for nihilisme; verken dekonstruksjonen eller pragmatismen, virker det som, kan eller vil frigjøre seg helt fra troen på det gode, i den grad mening og kommunikasjon blir regnet for å være godt. Dekonstruksjonen ender argumentativt opp i et nullspill: eksempelvis er bruken av dekonstruksjon som en positiv begrunnelse for fascisme like dekonstruerbar selv. Problemet oppstår fordi dette siste også kan sies om demokratiet, rettsstaten eller akademiet, ettersom dekonstruksjonen truer den bestående orden i slike institusjoner når den ikke eksplisitt skiller dem ut som "positive".

Hovedskillet i *Lovens makt* er skillet mellom *rett* og *rettferdighet*. Rett er ikke det samme som rettferdighet, rettferdighet er ikke det samme som rett. Retten *er* ikke rettferdig, et skille vi ser begynnelsen på i navngivingen: I motsetning til engelsk (hvor *law* betyr både rett og lov) har fransk, som norsk, ulike ord for lov (*loi*), rett/juss (*droit*) og rettferdighet (*justice*).

Retten kan ta feil, og det gjør den ofte, men noe som ikke er like innlysende, er at slike justismord ikke nødvendigvis rokker ved rettens autoritet eller grunnlag. Som jeg sa i intermessoet: Når retten anerkjenner justismordet – når Fritz Moen blir frikjent – manifesterer den samtidig ideen om at "rettferdigheten skjer alltid fyllest...til slutt", og befester dermed sin autoritet og posisjon som en rettferdig institusjon, ofte gjennom magisk forsegling som den vi nevnte ovenfor.

Derridas poeng er at retten aldri *er* rettferdig: "[...] man ikke kan snakke *direkte* om rettferdighet, tematisere eller objektivere rettferdighet, [...] man ikke kan si "dette

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

er rettferdig” og enda mindre ”jeg er rettferdig” uten umiddelbart å forråde rettferdigheten, om ikke retten (*droit*).²¹³ Rettferdighet er ikke en *tilstand* retten er i, og den kan aldri *si* om seg selv at den er rettferdig.

Som innfallsport til dekonstruksjonen av retten og dennes forhold til rettferdigheten bruker Derrida de engelske uttrykkene "to enforce the law" og "enforceability of the law", to uttrykk som via ordet "force" knytter loven direkte til *makten*:

Når man oversetter "to enforce the law" til fransk, med for eksempel "appliquer la loi", å anvende loven, mister man denne direkte, bokstavelige allusjonen til makten som kommer innenfra for å minne oss på at retten alltid er en autorisert makt, en makt som rettferdiggjør seg selv eller blir rettferdiggjort ved anvendelsen av seg selv, selv om den rettferdiggjørelsen på den annen side kan bli bedømt som urettferdig eller umulig å rettferdiggjøre.²¹⁴

Også i norsk oversettelse mangler den samme direkte allusjonen til makten som ligger i det engelske uttrykket, men hvis vi oversetter "to enforce the law" med "å *håndheve* loven" ligger det likevel i bildet av hånden som hever seg, en indirekte allusjon til muligheten for den fysiske makten loven eksisterer på grunnlag av.

Håndhevbarhet, "enforceability", er ikke en ytre eller sekundær mulighet som supplementært kan/ikke kan legges til retten. Det er makten essensielt implisert i selve begrepet om rettferdigheten som rett [*droit*], om rettferdighet i det den blir rett, om loven som rett [...]. Ordet "enforceability" kaller oss altså tilbake til bokstaven. Det minner oss bokstavelig på at det ikke finnes noe slikt som en rett som ikke *i seg selv*, *a priori*, i sitt begreps analytiske struktur, innbærer muligheten av å bli "enforced", håndhevet med makt. [...] Det finnes sikkert lover som ikke blir håndhevet, men det finnes ingen lover uten håndhevbarhet, og ingen lovens håndhevbarhet eller "enforceability" uten makt, enten denne makten er direkte eller indirekte, fysisk eller

²¹³ Ibid s. 26. (*Force*, s. 26)

²¹⁴ Ibid s. 16. (*Force*, s. 17)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

symbolsk, indre eller ytre, brutal eller subtilt diskursiv – for ikke å si hermeneutisk –, tvingende eller regulativ, og så videre.²¹⁵

Makten er altså ikke noe som kommer *i tillegg* til loven, den er allerede en del av den, selv om den kan fremtre i svært ulike former.

Det finnes ingen lover uten håndhevbarhet, sier Derrida. I sammenheng med den analogien rett- og litteratur-studier bygger på, med juss og litteraturvitenskap som dømmende og fortolkende aktiviteter, gjelder dette også for de lovene som spesifikt styrer både den juridiske og den litteraturvitenskapelige praksis: lesingen og skrivingen, fortolkningen av saksforhold og lovtekster, valg av tekster og valg av autoriteter. For den "diskursive og hermeneutiske" makten er fremdeles makt, uansett hvor "subtil" den måtte være.

Hvordan skal vi så avgjøre om en dom, litteraturvitenskapelig eller juridisk, og den bruken av makt denne dommen impliserer, er rettferdig?

Hvordan skal vi skille mellom denne lovens makt, denne "force de loi/force of law", som jeg tror man sier både på fransk og engelsk, og på den andre siden volden som man alltid bedømmer som urettferdig? Hvilken forskjell er det mellom, *på den ene siden*, makten som kan være rettferdig, i alle fall bedømmes som legitim, [...] og, *på den andre siden*, den vold som alltid bedømmes som urettferdig? Hva er en rettferdig makt eller en ikke-voldelig makt?²¹⁶

Det Derrida snakker om handler om enkle fakta i en stat som vår egen. Men de er samtidig like automatiserte som de er enkle, og det Derrida gjør er å spørre *hvordan* det er slik, og hvordan det har blitt slik. Og ved å spørre om disse tingene ser han dem i ett annerledes lys, og forlenger persepsjonen av dem. Ser vi på disse enkle faktaene ett for ett blir også vår persepsjonsprosess forlenget, og det gir oss muligheten til å se dem bedre: Når man håndhever loven utøver man makt.

²¹⁵ Ibid s.17. (*Force*, s. 17 f.)

²¹⁶ Ibid s. 17 f. (*Force*, s. 18 f.)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

Man utøver helt sikkert fysisk makt, og noen ganger psykisk makt. Dette er politiets oppgave, det finnes intet rettsvesen og ingen rettsstat uten politi. Blir man siktet for en forbrytelse kommer politiet rett og slett og tar en; det spiller ingen rolle om man er uenig eller ikke, eller om man anerkjenner retten som rett eller ikke.

Retten *begrunner* sin dom i samlingen av lover (inkludert de andre rettskildene: presedenser, folkerett, forarbeider, statutter etc.) For at man skal kunne bli dømt i et demokrati krever det at folket som folk anerkjenner disse lovene som lover. Vi anerkjenner disse lovene fordi de utgår fra og autoriseres av Norges Grunnlov (regner vi med, for hvor mange av oss ikke-jurister har lest Grunnloven?). Vi anerkjenner Kongeriget Norges Grundlov fra 1814 fordi den bygger på oppfatningene til representanter for folket (mer eller mindre, for alle var menn), som det året samlet seg på Eidsvoll. Som representanter ble disse autorisert direkte av folket (i det minste den mannlige delen). Men hvor kommer folkets autorisasjon fra? Fra hvor får hvert enkelt menneske sin idé om rett og galt? I seg selv, i tidligere lover? Vi kan fortsette enda lengre, og finne historiske begrunnelser og tekstlige belegg tilbake til vikingtiden, og enda lenger. Men problemet blir det samme: Hvor kommer *deres* lover fra. Hva er lovens historie og genealogi: når oppstod den første lov, og på hvilken måte? I "Before the Law"²¹⁷ skriver Derrida:

It seems that the law as such should never give rise to any story. To be invested with its categorical authority, the law must be without history, genesis, or any possible derivation. That would be *the law of the law*. Pure morality has no history: as Kant seems at first to remind us, no intrinsic history. And when one tells stories on this subject, they can concern only circumstances, events external to the law and, at best, the modes of its revelation.²¹⁸

²¹⁷ I Jacques Derrida, *Acts of Literature*. Derek Attridge (ed.). (Routledge, London 1992), s. 181-221.

²¹⁸ Derrida 1992, s. 191.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

Loven har ingen historie. Lovens historie er en historie om noe utenfor loven, om dens kontekst og situasjon. Parentesene jeg la inn i det enkle resonnementet dekonstruerer allerede lovens og rettens autoritet. Det finnes altså ikke en *første lov*, en første absolutt referanse.

Denne finnes kanskje likevel, i et religiøst standpunkt, om loven kommer fra oven. *Norges Lover* grunnlovsfester faktisk at både Staten og Kongen skal bekjenne seg til "den evangelisk-lutherske Religion".²¹⁹ Dette betyr imidlertid ikke at loven selv påberoper seg en kristen gud som referanse, selv om den krever at Kongen gjør det. Men, selv om den hadde gjort det, ville referansen vært *Bibelen*, og *Bibelen er tekst*. Problemet med lovens autoritet og historie blir så overført til problemet med ordets og tekstens autoritet, historie og mening. Da er vi tilbake i litteraturvitenskapen, og spørsmålet om det finnes én mening, og én rett fortolkning. Selv om man godtar for eksempel at det finnes én mening, Guds, og én intensjon i teksten, er problemet med rett og rettferdig fortolkning det samme. Vi er med andre ord like langt, og spørsmålet om loven og spørsmålet om teksten blir to sider av samme sak. Og det er nettopp det de er: De er på en fundamental måte to sider av samme sak. Det er på bakgrunn av dette jeg leser spørsmålet fra Derrida:

Hvordan skal vi skille mellom en legitim makts rettskraft, og den antatt opprinnelige volden som må ha etablert denne autoriteten, og som ikke selv kan ha blitt autorisert av en tidligere legitimitet, slik at den i dette opprinnelsesøyeblikket hverken er legal eller illegal – eller, som andre raskt ville sagt, hverken rettferdig eller urettferdig?²²⁰

Hvordan kan vi skille mellom makten vi noen ganger mener er rettferdig, og volden som vi alltid dømmer urettferdig? Svaret er: Det kan vi ikke. For når makten dømmes rettferdig (når politiet fengsler "rett" mann) inneholder den likevel alltid spor (*trace*) av

²¹⁹ Grunnloven, § 2 og § 4.

²²⁰ Derrida 2002, s. 18. (*Force*, s. 19)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

vold. Denne handlingen kan bedømmes legitim, men det betyr ikke annet enn at den er i konformitet med loven som igjen ikke er noe annet enn sammenligningen av en handling med teksten som tillater den, og loven er ikke *seg selv* rettferdig. En slik handling kan ikke dømmes (absolutt) rettferdig som sådan hvis loven som sådan ikke også er (absolutt) rettferdig.

Hvis det er slik, at det ikke finnes en rettferdighet som er gitt på forhånd, a priori, så finnes det heller ingen første lov som er gitt på forhånd. Den første loven må opprinnelig ha blitt etablert av og med en makt som ikke kunne autoriseres gjennom legitim rettferdighet, og er dermed *voldelig*. Det kritiske punktet her er at denne volden ikke nødvendigvis er urettferdig, den er verken det ene eller det andre:

Operasjonen som består i å grunnlegge, innvie, rettferdiggjøre retten, å *diktare loven*, ville bestå i et *coup de force*, i en performativ og derfor fortolkende vold som i seg selv hverken er rettferdig eller urettferdig, og som ingen rettferdighet og ingen foregående lov med sitt foregående grunnleggende øyeblikk verken kunne garantere eller motsi og gjøre ugyldig.²²¹

Autoriteten som autoriserer bruken av makt vil i *opprinnelsesøyeblikket* være selv-autoriserende, ettersom det ikke finnes noen lov å se tilbake på som kan bekrefte denne autoriteten. Den stopper ved en mystisk grense hvor den ikke lenger kan grunngis bakover, og oppstår samtidig med makten, volden og loven, men aldri uavhengig av disse:

Siden autoritetens opprinnelse og lovens grunnlag, grunn eller posisjon per definisjon ikke kan hvile på noe annet enn seg selv, er de selv en vold uten grunn. Noe som ikke betyr at de i seg selv er urettferdige, i betydningen "ulovlige" eller "illegitime". De er verken lovlige eller ulovlige i deres grunnleggende øyeblikk. De overskrider

²²¹ Ibid s. 34. (*Force*, s. 32 f.)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

motsetningen mellom fundert og ufundert, som de overskrider enhver fundasjonalisme eller anti-fundasjonalisme.²²²

Volden som denne første autoriteten utfører blir overført til den rekken av lover som da oppstår og er en del av de lovene vi bruker i dag.

[Retten er] essensielt *dekonstruerbar*, enten fordi den er fundert, det vil si konstruert på tekstuelle lag som kan fortolkes og omformes (og det er rettens historie; den mulige og nødvendige omformingen, noen ganger forbedringen av retten), eller fordi dens endelige fundament per definisjon er ufundert. [...] Det er denne dekonstruerbare strukturen til retten, eller hvis dere vil: til rettferdigheten som rett, som også sikrer muligheten for dekonstruksjonen.²²³

Rettferdigheten på sin side er det i retten og utenfor som ikke kan dekonstrueres. "Rettferdigheten i seg selv", sier Derrida, "hvis noe slikt eksisterer, utenfor eller hinsides retten, er ikke dekonstruerbar. Ikke mer enn dekonstruksjonen selv, hvis noe slikt eksisterer. *Dekonstruksjon er rettferdighet!*"²²⁴

Gjennom hele denne første delen av essayet opererer Derrida med det jeg oppfatter som to hovedskiller: Det ene er mellom rett (konstruert og kalkulerbar, og dermed dekonstruerbar) og rettferdighet (ikke konstruert, og dermed ikke konstruerbar, men alltid en ikke-kalkulerbar *mulighet*). Det andre er mellom to typer svar man kan gi på spørsmålet: Hva er rettferdighet? Den ene typen er den jeg nettopp beskrev, den ikke-dekonstruerbare rettferdigheten som vi ikke kan holde fast ved. Denne skjer i flyktige glimt av en rettferdighet som vi ikke kan snakke direkte om, fordi vi da allerede fortolker den og er urettferdige mot den. Denne kan bare snakkes om på en indirekte måte, slik jeg gjør her, og slik Derrida gjør i essayet sitt. Den andre typen er den kanskje folk flest ville referert til hvis de fikk spørsmål om hva

²²² Ibid. s. 35. (*Force*, s. 34)

²²³ Ibid. s. 36. (*Force*, s. 34 f.)

²²⁴ Ibid. (*Force*, s. 35)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

rettferdighet er. Denne handler om den *koherensen* vi har vært inne på før: samsvaret mellom utgangspunktet for en dom og dommen selv. Sagt på en annen måte: En dom er rettferdig hvis den stemmer med loven. For å skille disse vil jeg kalle den første typen for den dekonstruktive rettferdigheten, og den andre for den legitime rettferdigheten.

I jussen, som vi har sett, er koherensteorien for sannhet den dominerende teorien, sammenlignet med en teori om *korrespondanse*: Når Torstein Eckhoff lister opp de ulike typene av rettskildefaktorer i sin *Rettskildelære*, "1. Lovtekster. 2. Lovforarbeider og annet bakgrunnsstoff (f.eks. tidligere lover). 3. Rettspraksis (dvs. domstolenes praksis). 4. Andre myndigheters praksis. 5. Publikumssedvaner. 6. Rettsoppfatninger (særlig i juridisk litteratur). 7. Reelle hensyn", så er det bare punkt 5 og 7 som aktualiserer et fokus på korrespondansen mellom den aktuelle saken og hensyn til, eller konsekvenser for, verden utenfor. Selv påpeker han at "nr. 7 i listen er en faktortype av en annen art enn de øvrige", og om denne sier han at: "mens de øvrige faktorer er slikt som man skaffer seg kjennskap til ved lesning eller ved å innhente opplysninger på annen måte, er "reelle hensyn" for en stor del produkter av rettsanvenderens egne overveielser".²²⁵

Teoretiseringen av disse problemene i forhold til dekonstruksjon tjener derimot en annen hensikt, nemlig å avdekke muligheter som "reelle hensyn" ikke dekker. I en dekonstruktiv analyse blir reelle hensyn det viktigste punktet på listen. Det blir også det mest rettferdige, i betydningen dekonstruktivt rettferdige, punktet, og det blir på alle måter det mest pragmatiske punktet. Forskjellen mellom rett og rettferdighet henger sammen med at det er to ulike størrelser: "Rett er ikke rettferdighet. Rett er et

²²⁵ Eckhoff 1985, s. 20.

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

element av beregning, og det er rettferdig [juste] at det finnes rett [droit], men rettferdigheten er uberegnelig, den krever at vi regner med det uberegnelige."²²⁶

Hvis denne rettferdigheten virker uhåndgripelig, så er det fordi den er det, mens retten på sin side er konstruert og håndgripelig, og kan dermed dekonstrueres. Det er dette som "gjør dekonstruksjon mulig", sier Derrida, og han fortsetter: "2) Rettferdighetens ikke-dekonstruerbarhet gjør også dekonstruksjon mulig, eller de to glir sammen. 3) Konsekvens: dekonstruksjonen finner sted i intervallet som skiller rettferdighetens ikke-dekonstruerbarhet og rettens dekonstruerbarhet."²²⁷ Dekonstruksjonen er bare hvis konstruksjonen er. Eller: For å kunne analysere noe, må vi først ha noe å analysere. Samtidig kan dekonstruksjonen bare motiveres gjennom noe som ikke er en del av konstruksjonen. Den oppstår i samspillet mellom disse to størrelsene og er avhengig av begge. Dekonstruksjon er rettferdighet fordi den, som rettferdigheten, heller ikke er kalkulerbar, fordi rettferdigheten er dekonstruksjonens mulighetsbetingelse, og nettopp fordi den aldri sier "det er rettferdig" eller "jeg er rettferdig", slik rettferdigheten selv heller aldri sier eller kan si.

Med utgivelsen av flere verker som omhandler politiske, religiøse og etiske²²⁸ spørsmål kan det virke som om dekonstruksjonens har tatt en etisk vending de siste ti-femten årene, men Derrida selv påpeker at dekonstruksjonen alltid har vendt seg mot rett og rettferdighetsproblemet.²²⁹ For meg er det like viktig å understreke det jeg vil kalle den *pragmatiske vendingen* i dekonstruksjonen (med fokus på *pragma*, altså en vending mot *handling*, mer enn mot den filosofiske pragmatismen). Som man

²²⁶ Derrida 2002, s. 40. (*Force*, s. 38)

²²⁷ Ibid. s. 37. (*Force*, s. 35)

²²⁸ Eksempelvis *Force de Loi* (1994), *Donner le temps* (1991), *Spectres de Marx* (1993) og *Politiques de l'amitié* (1997).

²²⁹ Derrida 2002, s. 25 et passim. (*Force*, s. 25 et passim)

kanskje kunne tenke seg, i rettferdighetens navn, betyr pragma og handling i dekonstruktiv forstand noe annet enn en direkte (revolusjonær) sartriansk innblanding i verden, noe Derrida presiserer når han omtaler Critical Legal Studies:

[...] verker som plasserer seg selv i forbindelse med artikuleringen mellom litteratur og filosofi, mellom juss og politiko-institusjonelle problemer, [er i dag], fra en viss dekonstruksjons synspunkt, blant de mest fruktbare og de mest nødvendige. Det virker for meg som om svarer på de mest radikale programmene til en dekonstruksjon som, for å være konsekvent med seg selv, ikke vil forbli lukket i rent spekulative, teoretiske og akademiske diskurser, men som [...] heller vil skape konsekvenser, som vil *forandre* ting og gripe inn på en effektiv og ansvarsfull måte (skjønt alltid formidlet selvfølgelig), ikke bare i yrket, men i det man kaller byen, *polis*, og mer generelt; verden.²³⁰

Drivkraften bak dekonstruktiv tenkning er også å ville forandre verden. Denne retningen som er blitt kritisert nettopp for sin teoretiske lukkethet, sin diskursive tåketale, sies nå å skulle delta i formingen av verden. Her setter også Derrida søkelyset på nødvendigheten og fruktbarheten av den tverrfagligheten "rett og litteratur" bygger på; en "artikulasjon" av problemfelter mellom litteratur, filosofi, juss og institusjonene. Men heller ikke her vil Derrida gå fram på en lettvent, forhastet og direkte måte:

Ikke for å forandre dem i en litt naiv forstand gjennom en kalkulert, overlagt og strategisk kontrollert innblanding, men som en maksimal intensivering av en forandring under utvikling, verken i form av et enkelt symptom eller en enkel årsak; andre kategorier ville her være nødvendige. I et industrielt og hyperteknologisert samfunn er *akademia* i mindre grad enn noensinne en monadisk eller monastisk innhengning, som det forresten heller aldri har vært. [Spesielt] i forhold til jussfakultetene.²³¹

²³⁰ Ibid., s. 23. (*Force*, s. 23)

²³¹ Ibid., s. 23 f. (*Force*, s. 23 f.)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

Selv om Derrida flere ganger har engasjert seg direkte i det han oppfatter som urettferdighet,²³² er det altså ikke den "revolusjonære" typen innblanding Derrida forfekter. Dekonstruksjonens metode er en "maksimal intensivering av en forandring under utvikling". Dette leser jeg i sammenheng med den forlengelsen av persepsjonsprosesser som dekonstruksjonens "underliggjøring" fremkaller. Det gjelder å gripe fatt i ting som allerede er under utvikling, og gjennom dekonstruksjon intensivere denne forandringen til den blir synlig for alle.

I *Lovens makt* retter Derrida fra begynnelsen av oppmerksomheten mot språkets rolle i det han sier om dekonstruksjon, rett og rettferdighet, og oppsummerer delvis den problematikken vi var igjennom med Fritz Moen-sakene.

Det er urettferdig å dømme en som ikke forstår sine rettigheter, språket loven står skrevet på, eller dommen som blir gitt etc. Vi kunne gi tallrike dramatiske eksempler på voldelige situasjoner hvor man dømmer personer eller grupper av personer som må svare for loven i et språk de ikke forstår særlig bra, noen ganger ikke i det hele tatt. Og uansett hvor lett og subtil forskjellen er i kompetanse når det gjelder å beherske idiommet, har en urettferdighets vold begynt når ikke hvert enkelt av medlemmene i et fellesskap deler det samme språket.²³³

En person som ikke forstår norsk, som ikke forstår tiltalen eller rettighetene sine på det språket de blir uttalt i, kan ikke dømmes på lik linje med de som gjør det. I de "enkle" tilfellene hvor det handler om at denne personen har et annet morsmål eller en annen type språk, er tolk påkrevd. Fritz Moen-saken viser med all mulig tydelighet at dette er langt fra enkelt. For Derrida har volden her allerede begynt, for oversettelsen, sier han, "så fremragende den enn måtte være, er og blir en

²³² Se f.eks. Jacques Derrida og Pierre Mendés Frances: "Open letter to Bill Clinton", i *Deconstruction: A Reader*. Martin McQuillan (ed.) (Edinburgh University Press, Edinburgh 2000).

²³³ Derrida 2002, s. 43. (*Force*, s. 20 f.)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

oversettelse, det vil si et alltid mulig men alltid uperfekt kompromiss mellom to idiomer".²³⁴

Språkets forsvinning, den manglende tilgangen til rettens språk, er i en viss forstand også *lovens forsvinning*, det vil si: retten som lov. Konsekvensen for den som står foran loven er *fremmedgjøring*, en fremmedgjøring som ikke bare skaper avstand og mangel på innsikt, men som reduserer selve subjektet foran loven til noe annet, noe mindre menneskelig. Arne T. og Fritz M.: Den elliptiske navngivingen, forkortingen av deres egennavn og reduksjonen av deres liv til eksempler og dermed til tenkte tilfeller, til fiksjon, er en markering av dette og slik en markering av slektskapet med en annen eksemplarisk figur: Josef K.

Bli vi alle fremmedgjorte fremmede i møtet med loven? I møtet med dette språket som er fremmed for de aller fleste av oss, samtidig som det er vårt eget? Jeg skal ikke spekulere for mye i hvordan Fritz Moen, Per Liland og fetteren til Birgitte Tengs må ha følt seg i møte med det norske rettsvesenet, men etter å ha lest de absurde eventyrene domstalene i disse sakene fremstår som, er min første tanke at Josef K.s kafkaeske verden ikke lenger fremstår som spesielt uvanlig.

De fleste ville kanskje oppfatte en roman som Franz Kafkas *Prosess* som en fundamentalt annerledes type tekst enn Derridas essay om rett og rettferdighet. Fundamentalt annerledes fordi den, i utgangspunktet, er *fiksjon*. Den er oppdiktet, og snakker ikke om virkeligheten. Møtestedene mellom lov, rett og litteratur konvergerer kanskje i størst grad, og fremstår kanskje i sin mest fortettede form, i de fiktive tekstene som selv ikke bare tar opp spørsmålet om loven, men som skaper en lov, og som *viser* oss en lov.

²³⁴ Ibid., s. 15. (*Force*, s. 16)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

Analysen av fiktive tekster som selv handler om loven setter i gang et spill mellom et utall av lover på ulike plan: sjangerlover, språkets lover, sannhetslover, loven i teksten, fortolkningslover, rettens lover, lovens lover etc. Samtidig åpner de muligheter til å snakke om loven på en måte som kanskje bare kan skje i fiksjonen, i den virkeligheten hvor vår egen blir satt i parentes og suspendert.

Absurditetens rett og rettens absurditet: eksempelet Josef K.

”En eller annen må ha ført falsk vitnesbyrd mot Josef K., for en morgen ble han arrestert uten å ha gjort noe galt.” Slik begynner Franz Kafkas bok *Prosessene*²³⁵, og slik blir tekstens hovedpremiss lagt allerede i begynnelsen: Josef K. er uskyldig. Likevel er hele romanen gjennomsyret av tvil og usikkerhet. I *Prosessene* forsøker Josef K. hele tiden å trengte i inn i et rettssystem som forblir utilgjengelig for ham, og som på flere måter fremstår som absurd.

I analysen av Derridas *Lovens makt* beskrev jeg et skille mellom dekonstruktiv rettferdighet og legitim rettferdighet, med den første som noe uberegnelig og ikke-konstruert, noe vi bare kan ha et indirekte forhold til, og den andre som en direkte, kalkulert og autoriserbar rettferdighet. Den første ligger hinsides retten som *jus* og har som en abstrakt rettferdighet mer karakter av *fas*. Den andre legitimeres i retten gjennom koherens mellom loven og utøvelse av loven, og burde i prinsippet kunne holdes fast og verifiseres. Via *språkets forsvinning* har vi sett at heller ikke dette er selvsagt i norsk rettsvesen.

Dette skillet mellom to rettferdigheter gjør det også mulig å skille mellom to typer skyld og ansvar. Josef K.s skyld og ansvar er dekonstruktivt, det er abstrakt og indirekte, og kan bare dømmes i et rettssystem som befinner seg på samme

²³⁵ Franz Kafka: *Prosessene* (Gyldendal Pocket, Oslo 1989). Oversatt av Paul Gjesdahl. Referansene til teksten kommer i sidetall i parentes etter sitat (s. ...).

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

abstrakte nivå, et nivå Josef K. aldri kommer til eller *kan* komme til. Heller ikke leseren når fram til den retten som dømmer Josef K. I møtet med en rett som er tilstede, men som ikke finnes, virker den som en rett uten mening; en absurd rett. Hvordan skal en slik absurd rett fortolkes? Hvilket bilde har vi av retten? Hvordan ser vi retten for oss, og hvordan ser den ut? Hva slags vesen er rettsvesenet?

Prosessene kan også ses på som et bilde på forholdet mellom individet og rettsvesenet. Dette bildet fokuserer på flere elementer samtidig. Kafkas fiktive rettsvesen fremstår umiddelbart som ulikt det leseren forbinder med virkelighetens rettsvesen, ikke fordi det er fiktivt, men fordi rettergangen, prosedyrene og rettsvesenets medlemmer tilsynelatende er svært annerledes enn det vi forventer at vårt rettsvesen ville være om vi befant oss i samme situasjon som Josef K., som arresterter.

Det kafkaeske rettsvesen fremstår som absurd, meningsløst og abstrakt. Vi tar for gitt at en arrestasjon har en begrunnelse, at den har en årsak, og vi tar for gitt at vi finner frem til rettssalen, og at dommeren *er* der, at han fins. I *Prosessene* finner vi et rettssystem som er annerledes enn vårt eget, som er et annet enn vårt eget. Det oppfører seg i mange tilfeller motsatt av det vi ville forventet av vårt eget rettssystem. Og likevel: Etter gjennomgangen av Moen-sakene oppstår en legitim tvil; er det egentlig så absurd som vi kanskje skulle ønske?

Etter arrestasjonen spør K. seg selv: "Hva var dette for slags mennesker? Hva var det de snakket om? Hvilken myndighet hadde de? K. levde da i et ordnet fredelig samfunn hvor rettssikkerheten var stor, hvem våget slik uten videre å trenge inn i hans leilighet?" (s. 7). Også K. oppfatter dette som noe unormalt, noe som ikke kjennetegner vanlig rettspraksis, og snart får vi vite at det ikke dreier seg om en ordinær, offentlig domstol. "Først og fremst må du vite det dreier seg ikke om en

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

prosess for en ordinær domstol", sier K. til onkelen. Og onkelen svarer: "Det var verre" (s. 77). Hvorfor er det verre? Hvilken domstol er det da? Den får aldri noe navn i løpet av prosessen eller *Prosessene*. Vi møter den gjennom representantene for den – vokterne, mestermannen, studenten, advokaten, forhørsdommeren, kvinnene (som også "tilhører" retten), de anklagede – og gjennom fremstillingen av rettslokalene. Noen av representantene for denne retten forteller K. "hemmeligheter" om den, og på bakgrunn av disse opplysningene – de fysiske og de fortalte – dannes bildet vårt av den retten K. må forholde seg til.

Dette *bildet* av retten viser seg på ulike plan i *Prosessene*. På advokatens kontor ser han et maleri av en dommer som sitter "i dommerkappe" på "en høy tronstol" som er "forgylt" (s. 86). Men dette bildet tilsvarer ikke den "virkeligheten" som ble malt: "i virkeligheten" var han "liten som en dverg" og "sitter [...] på en kjøkkenstol med et hestedekke under seg", forteller Leni ham (s. 86). Som for Josef K., er *bildet* av dommeren og retten det nærmeste leseren kommer de høyeste instansene i dette rettssystemet. Rettslokalene står i den rake motsetning til det vi tenker oss som den ordinære domstolen, som tilsvarende *våre* domstoler; bygningen er en leiegård i et fattigstrøk, lokalene er på loftet, skitne og trange, med tung luft som gjør K. svimmel og sjøsyk. De som jobber der, på sin side, tåler ikke den "friske luften" utenfor (s. 60): de som er innenfor loven må bli der. I møtesalen finnes ingen rettsjournaler eller lovsamlinger, men "uanstendige" bilder (s. 44).

Huld, K.s advokat, holder lange taler for ham og forteller ham om retten, men ingenting skjer, ingenting blir gjort. K. treffer bare lavere funksjonærer og får aldri se dommerne eller "de høye embetsmenn". Han klarer ikke engang å finne ut hvem de er, og ikke engang hvorfor han blir arrestert, hva forbrytelsen er, eller hvilken lov han forbryter seg mot. For "de høye embetsmenn [...] søker ikke de skyldige, de blir, som

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

det står i loven, tiltrukket av skylden...". Men K. "kjenner ingen slik lov". Det er ikke forbrytelsen denne retten ser etter, men selve skylden. Den blir "tiltrukket av forbryteren" (s. 32), ikke av forbrytelsen.

K. blir på sin side tiltrukket av den retten han ikke får møte, han oppsøker den igjen og igjen, hele tiden opptatt av å vinne fram i saken sin. Men K. skjønner ikke budskapet som møter ham overalt: "mot denne domstol kan en ikke ta kampen opp, en må tilstå", sier Leni til ham (s. 87). I maleren Titorellis atelier, også det i et lite skittent loftsrom som, viser det seg, også er en del av rettskontorene på en annen del av byen enn den K. hørte til, ser K. et nesten identisk bilde av en dommer som hos advokaten, og i bakgrunnen en utydelig skikkelse:

"Det er rettferdighetens gudinne." - "Ja, nå ser jeg det," svarte K., "der er bindet for øynene og der er vekten. Men hun har jo vinger på hælene og står på spranget?" - "Ja," sa Titorelli, "jeg fikk beskjed om å male henne slik, egentlig skal det visst være rettferdighetsgudinnen og seiersgudinnen i *en person*" (s. 116).

Og som om K.s tilstedeværelse gir maleren arbeidslyst, som om han maler *for* K., fortsetter Titorelli på maleriet. Rettferdighetsgudinnen ble "meget tydeligere og lignet egentlig ikke mer rettferdighetsgudinnen, heller ikke seiersgudinnen, nei, det var jaktens gudinne hun etter hvert ble lik" (s. 117). Jaktens gudinne, Artemis, tilsvarende den romerske Diana, var kjent som *herskerinne over dyrene*. Det lave og det dyriske som er til stede flere steder i *Prosessene*, og som ofte henger sammen med kvinnene K. søker hjelp hos, dukker igjen opp. Denne gang gjennom bildet av hun som hersker over dem. Det er ikke den kalkulerbare, legitime rettferdigheten som her står på spill, og heller ikke tap eller seier i en ordinær rettssak, men mennesket som dyr, det Adorno kaller det "stofflege, det reint eksisterande, det som kjem til syne på botnen

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

av subjektet, dit ned medvitet styrtar rake vegen og brest når det kvittar seg med all sjølvhevdning".²³⁶

Den retten og den loven K. jakter på, finnes ikke som en direkte tilgjengelig rettssal, lovttekst eller dommer, den kan bare formidles *indirekte*, gjennom menneskelige (kvinnene med legemsfeil: Leni med svømmehud, jenta med pukkelrygg, frøken Montag som halter) og malte (maleriene hos advokaten og Titorelli) metaforer; den kan bare formidles gjennom fiksjonen.

Ordene som hører retten til, finnes ikke. De er hemmelige i en rettspleie "som helt fra sakens begynnelse har knesatt prinsippet om hemmelig forhandling" (s. 95). "Rettsforhandlingene hemmeligholdes nemlig i alminnelighet ikke bare for offentligheten, men også for den anklagede" (s. 93). Josef K. har *ikke tilgang* til hverken retten eller loven, han kan ikke nå den, ikke forsvare seg mot den. Han blir fratatt muligheten av språket som forsvar; ingen retorikk kan hjelpe ham. Hvem skal han henvende seg til? Ingen av "innleggene", verken fra advokaten eller de anklagede, har noen som helst betydning: "man la dem simpelthen ad acta, under henvisning til at den anklagedes egen opptreden i og utenfor retten var viktigere enn alt som ble skrevet" (s. 92). En ny snikende gjenkjennelse: Fritz Moen og Birgittes fetter ble begge stemplet som "blottere"; deres opptreden utenfor retten (uten sammenheng med tiltalen) feller dem.

Foran en slik esoterisk rett, foran en slik esoterisk lov, hvor ordet blir fratatt sin makt, og gjennom det sin mening, blir virkeligheten absurd. I en slik tolkning av prosessen og *Proessen* blir retten som viser seg ikke bare en karnevalesk absurd rett, som den ordinære retten snudd på hodet, den blir selve absurditetens rett. Denne rettens dekonstruktive rettferdighet ligger hinsides språket, hinsides det

²³⁶ Theodor W. Adorno, *Notar til litteraturen* (Det Norske Samlaget, Oslo 1992), s. 34

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og rett (ferdighet)

direkte håndgripelige. Den kan bare beskrives gjennom fiksjonen, som bare kan si noe om og til virkeligheten oblikt og indirekte. I nevnte "Before the Law" – et essay om Kafkas parabel "Foran loven", som både utgjør en del av *Proessen*, og ble utgitt separat – skriver Derrida:

If the law is fantastic, if its original site and occurrence are endowed with the qualities of a fable, we can see that *das Gesetz*, remains essentially inaccessible even when it, the law, presents or promises itself. In terms of a quest to reach the law, in order to stand before it, face to face and with respect, or to introduce oneself to it and into it, the story becomes the impossible story of the impossible. The story of prohibition is a prohibited story.²³⁷

I *Proessen* finner vi nettopp denne typen lov og rett: Den kan ikke gripes direkte, men må *fortelles*. Den forblir, som Derrida sier, "essensielt utilgjengelig", til og med når K. møter den "ansikt til ansikt", og "med respekt", slik han møter fram i møtesalen første gang. K.s jakt og søken er en søken etter det som umulig kan nås, en søken etter det umulige. Fortellingen om retten blir også en ikke-mulig fortelling om dette umulige, for denne fortellingen kan ikke fortelle direkte, den kan ikke navngi loven og retten som det den er. Forbudets historie er en forbudt historie, sier Derrida: Lovens historie er forbudt, "off-limits", den ligger bak en grense Josef K. ikke kan passere, men må *erfare* og *erkjenne*.

Dette er den *aporien* K. befinner seg i. Aporien, som er en *a poris*, noe uten porer, uten åpninger – kan ikke passeres. Den er, sier Derrida i *Lovens makt*, en "ikke-vei": "Rettferdighet er en erfaring av det umulige."²³⁸ Men denne beskrivelsen av Josef K.s apori er også en beskrivelse av vår egen, som lesere og som skrivere: *Proessen* er den umulige historien om den umulige rettferdigheten som vi bare kan

²³⁷ Derrida 1992, s. 199.

²³⁸ Derrida 2002, s. 39. (*Force*, s. 38)

III. De lege lata: hermeneutikk, språk og (rett)ferdighet

erfare gjennom den fiktive, indirekte fortellingen *Prosess* er. Som leser opplever man den samme umuligheten i fortellingen som Josef K. gjør i møtet med sin. Og kanskje: den samme umuligheten i fortellingen som Fritz Moen opplevde i møtet med det norske rettsvesenet.

Den umulige fortellingen umuliggjør en *dekonstruktivt rettferdig* fortolkning fordi en slik fortolkning allerede alltid er umulig, men den umuliggjør også selv en singulær *legitimt rettferdig* tolkning: Den ensidig filosofisk-eksistensielle (e.g. Josef K. som bilde på menneskets ensomhet), kristen-religiøse (e.g. Josef K. er Josef Kristus, far og sønn i ett, spiser syndens eple da han blir arrestert, og faller dermed i synden) eller psykoanalytiske (e.g. Josef K. søker sin far, lovgiveren) lesningen blir umulig. De ulike alternativene fremstår nettopp ikke som alternativer, som enten-eller, men som *samtidige*, som flere nødvendige stemmer samtidig, og det er i denne samtidigheten at den absurditetens rett slik vi møter den hos Kafka, og rettens absurditet slik vi møter den hos Derrida, møter hverandre.

Kan vi trekke en slutning av dette? I det minste trekker jeg den slutningen at det er den samme retten jeg her snakker om, med det samme "mystiske" grunnlaget. Maktens mystiske grunnlag sendes hos Kafka, som hos Derrida, videre i det uendelige, "Vår" rett, som ikke engang er "vår", siden vi aldri er helt sikre på å dele det samme språket, er det Kafka bygger ned, og viser med det den voldelige absurditeten som alltid er en del av den retten som dømmer oss.

IV. *De lege ferenda*: rettferdige ord

Motto:

For må vi ikkje fortelje i retten? Kan hende er det det viktigaste vi gjer der.

Quintilian

Anti-motto

For kva er større narreskap enn å snakke om å snakke, når sjølve det å snakke alltid er narrevore, utan når det er naudsynt?

Cicero

Hva retorikken angår, gjelder det å ikke la seg narre, ei heller gjøre seg til narr.

Begge deler kan virke nærliggende når jeg nå kommer inn på det Roland Barthes kaller metadiskursen, "diskursen om diskursen", altså retorikken.²³⁹

Overgangen fra *lege lata*, gjeldende rett eller retten slik den er på et gitt tidspunkt, til *lege ferenda*, retten slik den kan, bør eller skal være – til en mulig fremtidig rett, er et nomotetisk prosjekt. Det er en søken etter en lovmessighet som forteller oss hva en idé om "rettferdige ord" skal innebære. I virkeligheten kan de to ikke skilles fra hverandre. Når en gjeldende rett er i virksomhet, når den dømmer og dermed setter loven på ny, da implementerer den også tanken om at retten allerede er slik den bør være. Hvordan kunne man ellers dømme?

I det minste er den slik den bør være *i stor nok grad*. Retten er alltid i vedvarende, men oftest usynlig bevegelse; dens integritet og dens aura av trygghet og orden er avhengig av at den tilsynelatende står fast, at den er urokkelig. Som en isbre kryper den sakte frem og tilbake, en bevegelse vedlikeholdt av en inert hermeneutikk som tilfører den nødvendige treghet til den massen retten består av.

²³⁹ Roland Barthes, *Retorikken. En ny innføring i den gamle retoriske kunst* (Spartacus, Oslo 1998), s. 6. Oversatt av Knut Stene-Johansen.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

I 2001 skriver Georg Johannesen i forordet til 2. opplag av *Rhetorica Norvegica*:

Jeg ble over 40 år før jeg lærte meg moderne språkvitenskap, og dermed oppdaget at, lingvistikk og poetikk var det samme, nemlig retorikk, og at retorikken er læren om virkeligheten som språk.²⁴⁰

På den ene siden: Den juridiske virkeligheten er språk, og retorikken er læren om denne virkeligheten. På den andre siden: Den juridiske virkeligheten som språk forholder seg til en virkelighet som lidelse – direkte og voldelig (forhindring av og bøting på mord, vold, overgrep, justismord)²⁴¹ eller subtil og diskursiv (e.g samfunnet lider uten sosial orden). I jussen generelt, og i justismord spesielt, forholder retorikken seg mer direkte til lidelse enn i noen andre samfunnssfærer. Det vil si: den lidelsen som representeres gjennom språket. Og innenfor jussen mest direkte når den juridiske retorikken begrunner krig. Det er lett å glemme at krig, i det minste en krig som involverer en vestlig stat, krever en juridisk, språklig begrunnelse, og at en falsk eller løgnaktig sådan også er en form for justismord.

Slike begrunnelser er synlige for alle og selve grunnlaget for forsøket på å legitimere handlinger som medfører lidelse. Den rhetoren som gjør disse forsøkene tar ofte i bruk retoriske grep hvis hensikt er å skjule eller maskere at det nettopp er en begrunnelse for krig. Et eksempel som tilsynelatende er banalt, men ikke desto mindre skremmende effektivt, er å simpelthen endre navn på tingene, og dermed alle tilhørende konnotasjoner og assosiasjoner: *Krig blir til fredsbevarende operasjoner*. Bombing av sivilbefolkning blir til "collateral damage", bivirkninger.

²⁴⁰ Georg Johannesen, *Rhetorica Norvegica* (Cappelen, Oslo 2001 [1987]). Forordet er ikke paginert.

²⁴¹ Også her er altså konteksten strafferett, selv om en sivilrettslig nabokrangel om plassering av hekken sikkert kan virke lidelsesfylt nok for enkelte av deltakerne.

Avsløringen av en retorikk som tilslører, krever retorisk kompetanse. Retorisk kompetanse oppnås gjennom læring. Læring krever åpenhet, men like viktig: et dobbelt blikk. Et blikk på det som læres og på læringen selv.

Retorikken forbindes ofte med det ytre, med et slør som legges over "det egentlige budskapet". De tre første av de fire delene som følger handler om *face* (fransk og engelsk): utside, ansikt, maske, slør, overflate. *Preface* er ordet før ordet, forordet, fordommen, masken som skjuler retorikkens sanne ansikt, hvis den har et, sløret som dekker alt det som følger etter. Det er myten om retorikken, standardfortellingen om hva retorikken er, dens allment aksepterte opprinnelsesfortelling. *Preface* er kort sagt *forestillingen* om retorikken.

Interface er her grensesnittet, det som ligger mellom retorikkens maske og bruken av den, skjæringspunktet mellom retorisk teori og kompetanse og retorikken *in action*.

Deface er avsløringen og avmaskeringen. Her: avsløringen av denne kritikkens grenser, av mulighetsbetingelsene for en litteraturvitenskapelig kritikk av den juridiske retten og rettsvitenskapen.

I bakgrunnen ligger noe jeg før har sagt: Den humanistiske rettstenkningens primære mål er ikke å skape orden, men å forhindre lidelse. Jeg tar opp retorikken som tema fordi lidelsen det her er snakk om påføres via språket. Uretten har basis i språket.

For en dreven retoriker kan omtalen av retorikken som nå følger kanskje virke overflødig, men det er den ikke. Dette er ingen akademisk rutineøvelse, men, som øvelse burde den likevel ha startet i barneskolen, fortsatt på ungdomsskolen og i akademiet. I vår tid er man heldig om man tilfeldigvis befinner seg på et sted med gode lærere i retorikk, og uheldig hvis det stedet tilfeldigvis er København, hvor man

IV. De lege ferenda: rettfærdige ord

ennå er preget av argumentasjonslære á la Perelman, og hvor dekonstruktive innsikter ikke tas i bruk.

Det er mulig å ta utgangspunkt i en utvidet versjon av Johannesens maksimumsretoriske maksime: Lingvistikk, semiotikk, hermeneutikk og poetikk er bare deler av retorikken. *Alt er retorikk*. Dette er til og med sant, men betydningen av det er relativ: et irakisk barn som tilfeldigvis kommer for nær ammunisjon laget i Kongsberg, Norge, har liten nytte av en slik maksime. Heller ikke en døvstum Fritz Moen eller en fetter på Karmøy i 1997.

Et totalisert retorikkbegrep finnes bare på papiret. Det eneste vi *på forhånd* likevel kan si, er at denne retorikken på papiret – denne talen i FN (for eksempel Colin Powells, da han skulle begrunne USAs angrep på Irak med falske bilder av kjemiske våpenlagre), disse argumentene fra aktor, dommen fra dommerne og kritikken fra kritikeren – potensielt inneholder en enorm lidelse, og dermed en potensielt enorm betydning. Det er på dette grunnlaget (maksimums)retorisk kompetanse fremstår som potensielt enormt viktig, og av denne grunn at maksimen er nyttig for noen: som dommere og kritikere.

Preface: retorikkens maske

Å definere hva retorikk er, har vært et hovedanliggende for retorikken siden den, ifølge fortellingen, oppstod på Sicilia rundt år 500 før Kristi fødsel. Fortellingen om retorikken er fortellingen om retorikkens variable "rykte", om dens "rise and fall and rise and fall and... again", dens storhetstid i antikken, dens reduksjon til et studium av troper og figurer i middelalderen, dens renessanse i renessansen, dens fall under romantikken, og endelig begynnelsen på en ny renessanse fra siste halvdel av

forrhende århundre.²⁴² Ofte gjentatt i moderne innføringer i retorikk, og like ofte i et språk som ikke røper at skriveren har latt seg imponere av innholdet.²⁴³ Det evige unntaket i nordisk sammenheng er Georg Johannesen, som tok det å kombinere *showing* og *telling* (her som en retorisk variant av Wayne C. Booths narrative teori: Fortellingens form viser (showing) det den forteller (telling)) til et sublimt retorisk nivå i sine retoriske fremstillinger av retorikken.

Problemet har fra og med Platon bestått i retorikkens status i forholdet mellom sannhet og sannsynlighet, et forhold som delvis kan knyttes til forholdet mellom filosofi og sofisme, og delvis til et dypere forhold mellom språk og virkelighet.

Leksikalsk defineres retorikk fremdeles som talekunst i betydningen veltalenhetskunst. Som en reell overtalelseskunst på den ene siden, med en konnotativ betydning som *tom* talekunst på den andre siden; som tomt, estetisk prat uten reell verdi i en samtale eller debatt.

Å definere retorikk som talekunst eller talehåndverk er imidlertid ikke en definisjon, men en oversettelse: av *techné rhétorikè*. Derfor må vi enda en gang begynne fra begynnelsen, som vi allerede har begynt på, selv om det jeg sa før, at det meste her er sagt før, også gjelder her, og i enda større grad enn før.

En slik gjentakelse av retorikkens fortelling, i det minste deler av den, kan legitimeres på minst fire måter:

a) Som en uskreven vitenskapelig rettsregel: Et vitenskapelig verk skal vise (dermed: gjenta) hva som er skrevet før om samme emne. Mål: skriverens

²⁴² Se f.eks. Jan Linhardt, *Retorik* (Munksgaard, København 1987). Som danskenes andre nestor, Jørgen Fafner, skriver Linhardt som en flink skolegutt i tradisjonen fra Aristoteles. Svenskenes nestor Kurt Johannesson, er det tross alt litt mer moderne fult i. Se Jørgen Fafner, *Retorikk. Klassisk og moderne* (Akademisk Forlag, København 1977); Kurt Johannesson, *RETORIK eller konsten att övertyga* (Norstedts, Stockholm 1990).

²⁴³ Se f.eks. Georg Johannesen, *Rhetorica Norvegica* eller *Retorikkens tre ansikter*.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

overbevisende akkumulerte kunnskap skal danne og legitimere det ikke-mystiske grunnlaget for skriverens autoritet.

b) Poststrukturalistisk som intertekstualitetens nødvendighet: "Alt jeg har skrevet består av sitater..."²⁴⁴ Det er ikke mulig å skrive uten til en viss grad å gjenta.

c) Dekonstruktivt, gjennom det Derrida kaller iterabilitetens prinsipp: All gjentakelse er gjentakelse av det samme pluss noe mer, eller mindre, siden konteksten (rom) og tiden (temporalitet) allerede er noe annet. Gjentakelsen er dermed alltid allerede noe annet enn det som blir gjentatt.

d) Etisk og antitetisk, som tese og antitese, eller strofe og motstrofe:

Strofe

For mellom fagbokforfattarar har det vakse fram eit etter mi meining forkasteleg ynskje om å unngå å bruke dei same orda som andre før har nytta når dei laga definisjonar. Dette er ein jåleskap som ligg meg fjernt.

For eg vil ikkje plent seie det eg sjølv har funne på, men det eg tykkjer er rett, i dette tilfellet at retorikk er vitskapen om å tale godt.²⁴⁵

Motstrofe

For mykje etterlikning påverkar moralen.²⁴⁶

"Gjentakelsen", som Roland Barthes sa, "betyr".²⁴⁷ Den har en egen mening. Jeg kan for eksempel gå helt tilbake til innledningen, og påpeke at Kurt Johannesson har sagt noe av det samme som jeg sa der; det visste jeg ikke da jeg skrev den – det må leseren tro meg på – men han går også litt lenger:

²⁴⁴ Sitat fra Walter Benjamin eller Georg Johannesen. Intertekstualitetens nødvendighet: det at alt som sies alltid består av deler (ord, fragmenter, setninger) som er brukt før, og dermed refererer til noe tidligere enten dette er intendert eller ikke.

²⁴⁵ Marcus Fabius Quintilianus (Quintilian), *Institutio Oratoria. Opplæring av talaren I-III* (Det Norske Samlaget, Oslo 2004), s. 147. Oversatt av Hermund Slaattelid.

²⁴⁶ Ibid., s. 91.

²⁴⁷ Barthes 1999, s. 10.

Retoriken påminner oss også om at språket är juristens viktigaste instrument. Fakta, indicer, bevis, värderingar – allt måste vid rättsskipningen kläs i ord. Detta är en konst som varje jurist lär sig genom at imitera erfarna og skickliga kollegor og genom egen erfarenhet.²⁴⁸

All retorikk er agonistisk, som jeg sa ovenfor (i del I), og dermed gjentar, at Georg Johannesen har sagt. Her vil jeg likevel ikke gjenta mine egne teser i angrepsformasjon, men kun stille opp en kritikk i form av fire spørsmål: Språket som ”instrument”? Hvilket språksyn er dette? Å imitere ”skickliga kollegor”? Hvordan vite at de er retorisk skikkelige når man ikke har retorisk kompetanse selv? Det holder.

Retorikk er agonistisk, men retorikken selv trenger ikke forsvar. Platons ”kritikk”²⁴⁹ av retorikken må dermed settes i anførselstegn; noe Brian Vickers burde ha sett før han skrev et 350-siders ”forsvar for retorikken”²⁵⁰. Platons ”kritikk” av retorikken er en kritikk av *retorikeren*, en kritikk av retorikkens *bruk*; det er en etisk kritikk av brukerens etikk, ikke av retorikken selv, noe allerede Quintilian merket seg i *Institutio Oratoria* fra år 95:

Anten Sokrates eller Platon heldt den retorikken som då var praktisert, for å vere av dette låke slaget, for han seier ordrett ”denne måten som de oppfører dykk på i politisk verksemd”. Men han kjenner også den sanne og heiderlege retorikken, og difor slutta diskusjonen med Gorgias slik: ”Såleis må den som er rett opplærd i retorikk, vere rettviss, og han må ynskje å gjere det som er rett.”²⁵¹

Cicero, en av Quintilians helter og den som i første rekke bereder grunnen for en videre forståelse av retorikken som kommunikasjonskunst eller kommunikasjonslære

²⁴⁸ Kurt Johannesson, ”Juridik og retorik”, i Mikael Mellqvist og Mikael Persson (red.), *Retorik och Rätt* (Iustus forlag, Uppsala 1994), s. 44.

²⁴⁹ Se Platon, *Gorgias*, i *Samlede verker III* (Vidarforlaget, Oslo 2006), oversatt av Øivind Andersen, og *Faidros*, i *Samlede verker IV* (Vidarforlaget, Oslo 2001), oversatt av Egil A. Wyller.

²⁵⁰ Brian Vickers, *In Defense of Rhetoric* (Clarendon Press, Oxford 1988).

²⁵¹ Quintilian 2004, s. 144.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

i en mer moderne forstand, påpeker det samme: En *tom* tale er en dårlig tale uansett ordkunst og utsmykning.

Men om talaren ikkje har tileigna seg og forstått saka det gjeld, så må talen anten bli verdlaus eller latterleg, og alle vil gjere narr av han. For kva er så vitlaust som den tome duren av ord utan nokon meining eller kunnskapsinnhald, om dei er aldri så fine og fagre?²⁵²

Med andre ord: *inventio* og *dispositio* kan ikke vike for *ornatio*. Cicero er også inne på et retorisk poeng i forhold til Platon:

[...] det som eg ovundra Platon mest for i [Gorgias], det var at eg tykte han var den ypparste talaren der han gjorde narr av talarane.²⁵³

Platons "nedvurdering" av retorikken er i realiteten det motsatte; en oppvurdering av den. Dette skjer på to måter:

1) Konstruktivt: Platon eller Sokrates sier selv det samme som Aristoteles, Cicero og Quintilian, at en god taler må alltid være et godt menneske. Talens kvalitet henger sammen med talerens dyd og dannelse, og er ikke noe som ligger i utøvelsen av retorikken som sådan.

2) Dekonstruktivt: Sokrates' egen retorikk er så kraftfull og overlegen at den underminerer enhver påstand om retorikkens overflødighet eller underlegenhet i forhold til filosofien. Platons sokratiske dialoger er retoriske mesterstykker som alltid allerede inneholder den latente innsikten som det 20. århundrets tenkning gjorde eksplitt: Filosofien er alltid allerede retorisk.

Et slående trekk ved fremstillingene til Aristoteles og Quintilian (i det minste i norsk språkdrakt) er *personifiseringen* (*prosopopeia*) av retorikken.²⁵⁴ Det er kanskje

²⁵² Marcus Tullius Cicero, *De oratore (Om talaren)*. Bok I, i Hermund Slaattelid (red.), *Romersk retorikk* (Samlaget, Oslo 1993), s. 61. Oversatt av Hermund Slaattelid

²⁵³ *Ibid.*, s. 60.

dette som åpner og danner grunnlaget for det feilaktige spørsmålet, og debatten om det siden Platon, om retorikken er *god* eller *ond* i seg selv. Her, viser det seg, har vi allerede begynt å beskrive det som skulle komme i neste avsnitt (Interface): retorikkens etikk.

Retorikken har *ikke* som oppgave å overtale, ifølge Aristoteles: ”det klart at dens oppgave ikke er det å overtale, men å se hvilke overtalelsesmuligheter som er aktuelle i hvert tilfelle”²⁵⁵ Den manglende evnen til å se denne subtile, men vesentlige forskjellen har ført til mye dårlig retorikk om retorikken. Aristoteles utdyper:

La oss da si at retorikken er evnen til i enhver sak å se hvilke muligheter vi har til å overtale. Dette er det nemlig ikke noe annet fag som har til oppgave; de andre informerer og overbeviser hvert innenfor sitt spesielle område, som for eksempel medisin når det gjelder sunnhet og sykdom, geometri når det gjelder størrelsers egenskaper, aritmetikk når det gjelder tall, og slik videre med de andre fag og vitenskaper. Men retorikken synes å kunne se hva som kan skape troverdighet så å si i alt den blir presentert for. Det er nettopp derfor vi sier at den har en teori som ikke bare gjelder for et eget avgrenset felt.²⁵⁶

Er denne subtile forskjellen på det å overtale og det å finne frem midlene til overtalelse egentlig ikke en forskjell? Er det samme sak? Eller er dette forskjellen på *inventio* og *actio*? Og i siste (eller første) instans, forskjellen på tenkning og handling? Finningen av argumentene og fremføringen av dem? Teori og praksis? Til det siste er svaret et klart nei, for teori, som tidligere nevnt, er også en praksis: Den må uttrykkes, fremføres, utøves.

Kan et barn i Irak eller Afghanistan miste kroppsdeler i bombeeksplosjoner uten at noen har funnet frem det som eksploderer? Spørsmålet er søkt, men

²⁵⁴ Quintilian som eksempel: ”Eg skal vedgå at *retorikken* ofte *seier* usanne ting i staden for det som er sant, men eg kan ikkje av den grunn gå med på at *han meiner* det som er usant.” Mine uthevinger.

²⁵⁵ Aristoteles 2006, s. 25.

²⁵⁶ *Ibid.*, s. 27.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

relevant: Kan en uskyldig mann eller kvinne dømmes skyldig uten at noen har funnet frem de falske bevisene mot han eller henne? Uansett hvor subtilt diskursiv denne falskheten er? Eller er det nettopp dette som er forskjellen på fysisk handling og språkhandling? Poenget er at disse tingene ikke kan skilles fra hverandre, men inngår i en kjede av handlinger, en kjede av tegn som må bedømmes. En kjede av tegn har alltid retoriske kvaliteter som krever retorisk kompetanse

Fortellingen om retorikken begynner alltid i antikken og ender stort sett før poststrukturalismen, i Perelmans nye retorikk. Unntaket er poststrukturalisten Roland Barthes, som gjennom sin egen skrift om retorikken peker mot det post-strukturalistiske, og som fra begynnelsen av peker på retorikken som en "*sosial praksis*: Retorikken er den privilegerte teknikk (siden man må betale for å tilegne seg den) som tillater de herskende klassene å sikre seg *eiendomsrett* over talen."²⁵⁷ I tillegg er den sentrale, amerikanske retorikeren George A. Kennedy en av de få som også tar med det han kaller moderne retorikk i sin fremstilling, og som med det nærmer seg den dekonstruktive retorikken som jeg bygger på her:

Hvis en vil gjøre en tekst til en gjenstand for retorisk kritikk, må en prøve å gå inn i den kulturen som uttrykker seg gjennom teksten og gir uttrykk til teksten, så en blir seg bevisst tekstens intertekst. Men en må også merke seg forskjellen fra "oss" og beholde en viss avstand til teksten for å ikke overse de mange uuttalte forutsetningene for teksten, men nettopp få øynene opp for hva den tar for gitt. Det er denne siste prosessen som muliggjør dekonstruksjon.²⁵⁸

Retorikken er på den ene siden systemisk – den kan finnes og den kan brukes, for eksempel ut fra et åpent system av troper og figurer, som sjangerlære, som taksonomi i forhold til tekstens struktur etc., men på den andre siden er den anti-

²⁵⁷ Barthes 1998, s. 7.

²⁵⁸ George A. Kennedy, "Retorikk og poetikk" i Øivind Andersen, *I retorikkens hage* (Universitetsforlaget, Oslo 1995), s. 321.

systemisk: Den er alltid allerede i arbeid også der den ikke tas i bruk *med hensikt*, også der den opererer i en intertekst og en intratekst (tekstens interne spenninger skaper mening som ikke kan kontrolleres, jf. det jeg kalte tekstens mellomromsnettverk i del I) som ligger utenfor vår vilje til mening.

I tillegg, og selv om vi holder på tanken om en mulig intensjonalitet i bruken av retorikk, er tekstens *emne* aldri uttømt. "Oppgava," sier Quintilian, "er omfattande, mangfelt og ny nesten kvar dag, alt kan aldri seiast om emnet."²⁵⁹

For retorikken hadde vore ei rett enkel og lita sak dersom han kunne samanfattast i ein einaste stutt regel. Tvert om forandrar det meste seg etter sakstilhøva, etter tidsomstenda, etter det som er lagleg og naudsynt. Og difor er hovudsaka for ein talar fyrst og fremst ein god plan, for med den tilpassar han seg på ymse vis til omstenda som verkar med i saka.²⁶⁰

For å forklare hva retorikk er, når alt kommer til alt, er det mulig vi likevel må holde på Georg Johannesens læresetning: *Retorikk er læren om virkeligheten som språk*. For å forstå denne virkeligheten må denne læren læres, og det som da må læres er hvordan språket virker. "Talekunsten vil vere det som må lærast, det vil seie kunnskap om å tale, som eit fag. Talaren er han som lærer denne kunsten, og målet for talaren er å tale godt."²⁶¹

Men "fag" kan her ikke uten videre tenkes som en *vitenskap*, i det minste ikke hvis man med dette ordet forbinder en idé om *sikker* viten, for retorikkens felt gjelder også det skjulte og det tilsørte, det som ikke kan fastholdes verken i målbarhet eller

²⁵⁹ Quintilian 2004, s. 137.

²⁶⁰ Ibid., s. 134 f.

²⁶¹ Ibid., s. 139.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

sikkerhet. For ”det er også klart,” sier Aristoteles, ”at retorikkens oppgave er å se både de virkelige overtalelsesmidlene og de tilsynelatende [...]”²⁶²

Retorikken bygger derfor ikke på en sikker viten om bestemte emner, men en kunnskap om det materialet disse emnene fremstår gjennom, om språket.

[R]etorikken omfatter både analytisk kunnskap og karakterkunnskap, og er beslektet med dialektikk på den ene siden og med sofistisk talevirksomhet på den annen. I den grad man forsøker å la dialektikken eller retorikken fremstå ikke som en kompetanse, men som vitenskap, vil man umerkelig utviske begges særpreg fordi en slik forskyvning gjør dem til vitenskaper om bestemte emner, og ikke bare om taler.²⁶³

I vår sammenheng blir retorikken en kompetanse knyttet til tekst, til lesning og fortolkning. Retorikken er egnet til å forsterke og klargjøre et budskap, men den kan i like stor grad tilsløre det, skjule det.

Djvelens største kunststykke, heter det, var å overbevise menneskene om at han ikke fantes. Retorikken er på sitt mest kraftfulle når den selv blir usynlig, en spøkelsesaktighet den deler med dekonstruksjonen: ”For her er kunsten det som ingen legg merke til utan kunstnaren”, skriver Quintilian.²⁶⁴ I en humanistisk rettstenkning er kunsten nettopp å kunne avsløre denne kunsten som ingen legger merke til.

Det finnes tydelige paralleller mellom det jeg sier her, og det jeg tidligere har sagt om dekonstruksjon. Et av de mest kompliserte problemkompleksene vi her ender opp i er dobbelt, og det er det følgende: Finnes dekonstruksjon alltid i retorikken? Er all retorikk dekonstruktiv? Foreløpig, og kanskje for alltid, får vi sette et

²⁶² Aristoteles 2006, s. 25.

²⁶³ Ibid., s. 39.

²⁶⁴ Quintilian 2004, s. 117.

svar i parentes: (Ja). Det vi i det minste kan fastslå, ved hjelp av en god, amerikansk lærer, er at den retoriske kompetansen er nødvendig:

In the first chapter of *On Rhetoric* Aristotle presents reasons for concluding that rhetoric is useful; we can go beyond that to say it is necessary and inevitable. In speaking, writing, hearing, and reading, we are better off if we understand this process.²⁶⁵

Interface: retorikk vs. poetikk eller fetteren fra Karmøy

Hvordan det gikk dere, athenere, mens vi hørte på mine anklagere, det vet jeg ikke. På meg virket de så betagende at jeg nesten glemte hvordan jeg selv er – i den grad overbevisende riktig lød det de sa. Og allikevel var det – nær sagt – ikke et sant ord i det hele.
Platon, *Forsvarstalen*

Du milde himmel!!! Er det slik rettsvesenet fungerer?!
Fredrik Fasting Torgersen, *Hevnen*

I *Litteraturvitenskapelig leksikon* defineres *poetikk* slik:

poetikk (av gr. *poitike techne*, 'diktetekunst'), læren og vitenskapen om diktningens vesen, fremtredelsesformer og virkemidler. Sentralt i poetikkens historie står spørsmål om sjanger, stil og form. Poetikken kan undersøke de ulike sjangrenes egenart, variasjon og eksistensberettigelse, så vel som de tekniske forhold, komposisjon, billedbruk, m.m. Betegnelsen brukes om tekster som er klassifiserende, teoretiserende og akademiske, men også om mer åpenbart litterære tekster, f.eks dikt som kan sies å tematisere poesienes væren, form eller innsikt.

Man trenger bare å skifte ut 'diktetekunst' med talekunst, diktning og poesi med tale, så får man en fullt ut brukbar definisjon på *retorikk* i stedet. Som vi så ovenfor, postulerte Georg Johannesen at poetikk er retorikk, "og at retorikken er læren om virkeligheten som språk". Også Kenneth Burke er inne på samme tanke, at de to er to sider av samme sak: "Similarly, as regards Rhetoric and Poetics, is it not true that,

²⁶⁵ George A. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric* (Princeton University Press, Princeton 1994), s. 10.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

whatever their differences, they also have an area of overlap(...)"²⁶⁶ Etter formalismen og strukturalismen, kanskje spesielt etter Roman Jakobson, har det vært liten uenighet om at "den poetiske funksjonen" er å finne i alle former for tekst, at enhver tekst inneholder "litteraritet" eller "poetisitet". Forenklet: En tekst hvor den poetiske funksjonen er dominerende, sier vi er poetisk.²⁶⁷

George A. Kennedy skriver om antikkens skille mellom retorikk og poesi: "Men tidlig kan vi spore et skille mellom poetisk og retorisk tale, basert både på form og funksjon. Grovt sett går skillet mellom poesi på den ene side og prosa på den annen, mellom underholdning og belæring, fiksjon og virkelighet."²⁶⁸ Senere oppfatter også han poetikken som en "underavdeling av retorikken", men påpeker det relative i forholdet:

Valgmulighetene går i grunnen fra det rent estetiske til det helt og holdent filosofiske eller nyttebetonte. Det er vel ikke så aldeles galt å si at jo mer vi nærmer oss det siste, desto mer fjerner vi oss fra poetikken og flytter over i retorikken. Men det vil alltid være et spørsmål om grader. Verket legger ikke poetikken bak seg. Min konklusjon er derfor at poetikk med fordel kan anses som den delen av retorikken som beskjeftiger seg med årsaker, og spesielt med et diktverks formale årsaker.²⁶⁹

Hva forholdet mellom retorikk og poetikk består i er likevel et vesentlig spørsmål, og kanskje enda mer i forbindelse med tekster som dømmer mennesker til fysisk

²⁶⁶ Kenneth Burke, "Rhetoric and Poetics", i *Language as Symbolic Action* (University of California Press, Berkeley & Los Angeles & London 1966), s. 295.

²⁶⁷ Se note 12, ovenfor (Jakobson i Kittang et al. 2003, s.117). Dominerende i forhold til de andre funksjonene som hos Jakobson er: emotiv, referensiell, fatisk, konativ og metaspråklig. Se også Roman Jakobson, "Poetikk og lingvistikk" [1960], i Anders Heldal og Arild Linneberg (red.), *Strukturalisme i litteraturvitenskapen* (Gyldendal, Oslo 1978).

²⁶⁸ George A. Kennedy, "Retorikk og poetikk", i Øivind Andersen, *I retorikkens hage* (Universitetsforlaget, Oslo 1995), s. 310.

²⁶⁹ Ibid., s. 320 og 323.

frihetsberøvelse, enn med andre tekster. Spørsmålet er nemlig: Hvilken virkelighet snakker vi om?

Cicero skriver: "For poeten er nærskyld med talaren, litt meir bunden når det gjeld rytme, men friare i ordval, forbundsfellen og mest jamningen hans når det gjeld ulike måtar å gjere språket fagert på."²⁷⁰ Poetikk og retorikk kan ikke uten videre skilles fra hverandre på estetisk grunnlag (form, struktur etc.), men må skilles med utgangspunkt i en teksts status som *fiksjon eller ikke-fiksjon*. Oppdiktet eller virkelig. Det er dette Kennedy sikter til når han skriver "årsaker".²⁷¹ Dette ville vært en smal sak om det var mulig å fastslå hva fiksjon er, for det er nettopp dette skillet – mellom "diktning" og "fakta", mellom "erklært løgn" og "erklært sannhet", mellom en "som om"-virkelighet og en "virkelig" virkelighet – som står på spill her.

Nøkkelspørsmålet er: Hva skjer når den poetiske funksjonen blir dominerende i en tekst hvor denne tekstens egne sjangerlover *forbyr en slik dominans*? Med andre ord: Hva skjer når domstalen glir fra fakta til fiksjon?

Domstalens retorikk: Karmsund herredsrett, 27.11.1997.²⁷²

Natt til søndag den 6. mai 1995 blir den 17 år gamle Birgitte Tengs brutalt drept. En hel rekke personer avhøres i forbindelse med drapet, blant dem hennes fetter, som avhøres 10. og 11. mai. Birgitte begravnes den 12. mai. Fetteren forklarer seg, men politiet, Kripos, foretar seg ingenting ut fra dette. Nesten to år går. Politiet har

²⁷⁰ Cicero 1993, s. 66.

²⁷¹ Se Kennedy 1995, s. 322.

²⁷² Hovedforhandling i Karmsund herredsrett 27. 11. 1997. Heretter (*Karm.*, s..). Dommen er lagt ved i sin helhet på medfølgende cd-rom. Dette av to grunner: 1) dommen er vanskelig tilgjengelig for leseren (den må utleveres direkte fra Karmsund Herredsrett, nå tingrett.). 2) Deler av dommen kan forekomme så utrolig at leseren bør få se dette med egne øyne. Det anbefales at dommen leses i sin helhet før leseren blir med videre.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

bestemt seg for å "snu bunken", begynne på nytt, og fetteren avhøres for andre gang i Stavanger 29. og 30. januar 1997. Misforhold mellom den første og andre forklaringen gjør at politiet pågriper og sikter fetteren for drapet på Birgitte Tengs. I løpet av ca 5 uker (10. februar til 19. mars), hele tiden isolert og med brev- og besøksforbud, avhøres fetteren i til sammen 180 timer. Den 3. mars tilstår han drapet på Birgitte Tengs. Etter hovedforhandlingen i Karmsund herredsrett 27. november samme år, dømmes fetteren til 14 års fengsel, og til å betale kusinens foreldre 100.000 kr i erstatning.

Dommen ankes. I Gulating lagmannsrett, 18. juni 1998, frifinner juryen fetteren for drapet. Lagdommerne opprettholder erstatningsdommen. Dette siste er en grusom særegenhet ved norsk juss; ettersom kravet om sannsynlighetsovervekt er betraktelig lavere i sivile saker enn i strafferettssaker, kan dommerne opprettholde erstatningsdommen mot fetteren, selv om folkejuryen frikjenner ham. Dommerne mener nemlig at han høyst sannsynligvis er skyldig. Han blir altså kjent skyldig og ikke-skyldig i en og samme dom.

Teksten som utgjør dommen i denne saken er av den typen tekster som får en kritiker til å stusse. Hvor, i denne fabelen, skal man begynne? Likhetene og parallellene med Fritz Moen-saken er slående. Teksten i seg selv er fantastisk overveldende, overveldende fantastisk i ordets rette forstand. Dommen taler på mange måter for seg selv, men selv om denne dommens urimelighet for et vaksomt øye er åpenbar, må vi, for å kunne se de retoriske grepene, gjenta deler av den og eksemplifisere problemene. For å se det som gikk dommerne hus forbi må vi forlenge persepsjonsprosessen, for slik å se tingene i underliggjøringens lys.

For å ikke helt miste tungen (*langue*, språket, talen, munn og mæle) bør den som skal analysere domstaler av dette kaliberet holde seg på trygg grunn, og dermed

innenfor det kjente, i dette tilfellet en kjent tredeling av måter overtalelse skjer på. Fokus vil altså være på: *ethos* – *pathos* – *logos*. I tillegg: en skjult fjerde kategori som jeg vil navngi som *fictio*. Denne siste fungerer slik: Når man ikke kan spille på tilhørernes følelser (*pathos*), tiltaltes slette karakter (*ethos*) eller argumentene alene, fakta og tekniske bevis (*logos*) – når disse overtalelsesmidlene ikke er tilstrekkelige – så dikter man dem opp, eller retttere sagt: Man endrer virkeligheten slik at den passer fortellingen.

Pathos er, som overtalelsesmiddel, først og fremst til stede i rettstalene, slik jeg definerte disse ovenfor (del III), altså i det som blir sagt *i retten*. Dette materialet er ikke tilgjengelig i denne saken. Når dommen skrives, er dommen allerede avgjort (i.e. dommerne er allerede overtalt), og det er derfor ikke behov for *pathos* i samme grad, ettersom begrunnelsens argumentasjon tilsynelatende står i fokus. Likevel er det mulig å se at vektleggingen av *ethos* også har patetiske elementer ved seg, slik blotter sakene i Fritz Moen-saken er egnet til å vekke avsky hos tilhørerne.

Ethos, *logos* og *fictio* blir derfor de sentrale elementene i en domsanalyse. Til slutt skal vi se på hvordan dommen på tvers av disse fire tar i bruk narrative grep som i seg selv bidrar til å svekke dommens innhold. Disse grepene i domstalen vil jeg samle under betegnelsen *narratio*. Strukturen i dommen er som følger:

- 1) Tiltalen, og påstand fra henholdsvis aktor og forsvarer (s. 2 og 3)
- 2) Oversikt over sakens "fakta" og handlingsforløp (s. 4 – 10)
- 3) Beskrivelse av tiltaltes personlighet (s. 10 – 12)
- 4) Om avhørene og "tilståelsen" (s. 13 – 18)
- 5) Rettens vurderinger av saken (s. 18 – 29)
 - 5 a): Referat fra rettspsykiatrisk erklæring (s. 19 – 23)
- 6) Straffeutmåling og domsslutning (s. 29 – 32)

Analysen av denne dommen kunne blitt en avhandling i avhandlingen, så mye er det å ta tak i, men jeg vil likevel begrense meg til eksempler på de elementene jeg nevnt.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

ETHOS:

Vektleggingen av ethos i en straffesak, først som overtalelsesmiddel i retten, og deretter som begrunnelse for dommen, har bare ett formål: å mistenkeliggjøre eller opphøye tiltalte. I en fellende dom er det alltid det første. La oss se nærmere på beskrivelsen av fetteren:

Tiltalte A har vært skoleflink og idrettsinteressert. Han har vært en svært god håndballspiller og har trent systematisk. Han har også vært trener for andre lag. *Ved en del anledninger har han klaget på skolekarakterene. Lærerne har til tider reagert på intensiteten i klagen.*

Når det gjelder skolen har tiltalte forbedret sin karakter i norsk til *beste karakter*. Han er *utvilsomt dyktig til å ordlegge seg både skriftlig og muntlig*. I varetektstiden har han tatt forberedende prøver med *svært godt resultat*. Psykolog Jakobsen som samtalte med tiltalte i fengselet har som vitne forklart at tiltalte etter psykologiske tester fremsto som en person som var veldig usikker på egne følelser og om han kunne stole på egne følelser. Vitnet fremholdt at tiltalte er så avskjermet i forhold til egne følelser at han kan ha en dårlig hukommelse for det som er skjedd. Tiltalte må også ha god evne til *å holde følelser vekk fra tanken for å få så gode eksamener* som han har oppnådd i fengselet.²⁷³

Som tidligere anført: Det er farlig å være intelligent når man står tiltalt for mord. Dommerne bruker nesten to hele sider av dommen på å vise det samme som dommerne prøvde å vise med Fritz Moen: at tiltalte er intelligent ("beste karakter, "dyktig til å ordlegge seg", "godt resultat"), men følelseskald og ustadig.

Hva slags argument er dette fra en psykolog: "Tiltalte må også ha god evne til å holde følelser vekk fra tanken for å få så gode eksamener som han har oppnådd i fengselet"? Det er i sannhet til å miste munn og mæle av, men ikke desto mindre et klassisk trekk: et karaktertrekk som burde kunne virke tillitvekkende; at han jobber

²⁷³ *Karm.*, s. 10-11. Mine uthevinger.

med utdanningen på tross av at han er i fengsel, blir snudd på hodet. Effekten er implisitt mistenkeliggjøring: Tiltalte er som en kald fisk. I tillegg: han har, sannsynligvis som eneste norsk ungdom, klaget på karakterene! Og her kommer hintet om en ustadig natur: "Lærerne har til tider reagert på intensiteten i klagene". Hvorfor står dette i dommen? Hva har dette med saken å gjøre? Det kan ikke betegnes som annet enn det rene sludder fra dommernes side: De sier ikke rett ut at denne personen ikke kan stoles på, men bygger subtilt opp det samme inntrykket gjennom implisitte hint. Denne formen for dømming er et retorisk grep hvis formål utelukkende er å underminere tiltaltes ethos. Det kan ikke være et akseptabelt virkemiddel i *begrunnelsen* av en dom som dømmer et menneske til 14 års fengsel.

Når grunnlaget for tanken om at denne gutten er av en følelseskald og intelligent natur er lagt, fortsetter man med å utvide denne naturen til også å være seksuelt avvikende:

Ved et par anledninger har han blottet seg i forbindelse med håndballtrening i Karmøyhallen. Han har da sittet i garderoben og ikke gjort noe for å skjule seg da han ble oppmerksom på at det kom jenter på gangen utenfor garderoben og hvor døren sto åpen.

Ved en anledning er han anmeldt for utuktig atferd [...]. Jentene har hevdet at tiltalte hjalp dem til rette på enkelte apparater og at han da tok dem over brystpartiet. Saken ble henlagt av politiet.

Tiltalte har videre forklart at han ved noen anledninger har gjemt seg i busker langs allment beferdet vei og onanert da han så jenter komme forbi.²⁷⁴

"Blottet seg" = "sittet i garderoben og ikke gjort noe for å skjule seg". For det første må blotting pr. definisjon være en aktiv handling, det er ikke mulig å blotte seg passivt. Likevel: har *noe* av dette noe med saken å gjøre? Er det *noe* av dette som er

²⁷⁴ *Karm.*, s. 11.

IV. De lege ferenda: rettfærdige ord

av en slik alvorlighetsgrad at det kan medføre en tanke om *sannsynlighet* i forhold til at fetteren har drept og forsøkt voldtatt Birgitte Tengs? Rettens formål med dette er åpenbart det samme som ovenfor: mistenkeliggjøring.

Det er imidlertid ikke mistenkeliggjøringen i seg selv som er problemet; hele poenget for dommerne er å påvise grunn til mistanke. Problemet oppstår når denne mistenkeliggjøringen er *uberettiget* og/eller *implisitt*, men fremstilles som om den ikke var det. Slik denne dommen gjør her, og slik dommene i Moen-sakene gjorde. En dom av denne juridiske typen, en tekst som innebærer muligheten for tvang, fysisk maktbruk, må ligge så nær opp til det *eksplisitte* som mulig. Det implisitte innebærer enda en gang språklig forsvinning. Det som forsvinner er det dommerne egentlig vil si, at fetteren er en seksuell avviker, kald og ustabil. Dette er en form for for-dømming som sier: Det er i alle fall ikke hans natur som peker mot uskyld.

LOGOS:

I tiltalens punkt II står det at tiltalte, etter å ha klemt henne rundt halsen til hun besvimte, "og mens Birgitte Tengs var bevisstløs, *førte en finger en eller flere ganger inn i hennes vagina* for deretter å føre/presse penis inn i/mot hennes skjedeåpning."²⁷⁵

I obduksjonsrapporten står det ifølge dommerne: "I vagina var det en rift innenfor hymen som talte for voldelig inntrengning med et eller annet objekt, *kanskje mest trolig en finger*. Det var ikke tegn til sæd."²⁷⁶

Dekonstruksjonens betingelse er kondisjonalis. Usikkerhetens modus. *Kanskje mest trolig*. Hvor kommer denne ideen om "en finger" fra? Dette er noe både legene og dommerne *umulig kan vite*. Men, denne guddommelige innsikten danner

²⁷⁵ *Karm.*, s. 2.

²⁷⁶ *Ibid.*, s. 5.

opptakten til en sirkelslutning uten sidestykke – det vil si: dessverre med altfor mange sidestykker – det er dommernes retoriske mesterstykke.

I "tilståelsen", som han senere trakk, og som har kommet gjennom besynderlige avhør vi snart skal se nærmere på, beskriver fetteren, ifølge dommerne, at han "bruker en finger inn i hennes vagina, og har lyst til å begå voldtekt".²⁷⁷ Jeg minner om at avhørene av fetteren skjer nesten to år etter drapet. Lokalavisene har vært stappfulle av opplysninger om politiets teorier, som fetteren dermed godt kan ha god kjennskap til.

Så kommer det:

Etter rettens oppfatning står man med en tilståelse som for det første underbygges av de faktiske funn på åstedet. Det hevdes at tiltalte var kjent med de fleste av disse forhold, enten fra pressen eller fra fengslingsmøtet i forhørsretten hvor det ble redegjort for omstendigheter som til da ikke var kjent. Som nevnt ovenfor gjenstår omstendigheter som det må legges til grunn ikke har vært alminnelig kjent. Det gjelder særlig spørsmålet om inntrengning i vagina og omfang av skaden.²⁷⁸

La oss se på hva retten nevner ovenfor:

De rettsmedisinske sakkyndige har forklart at det i vagina var en riftskade, forenlig med inntrengning f.eks av en finger. Det er verken i vagina eller noe sted ellers funnet tegn på sædceller. Retten finner dette forenlig med tiltaltes forklaring om at han førte sin finger én gang inn i hennes vagina. [...] *Retten legger til grunn at opplysningen om at det bare er skjedd én inntrengning med gjenstand eller finger i hennes vagina ikke har vært alminnelig kjent. Det bestyrker vurderingen om at det bare er gjerningsmannen som kan kjenne til forholdet.*²⁷⁹

Rettens utlegning er egnet til å fjerne mer enn munn og mæle fra en leser, for her står forstanden selv på spill. Hovedgrunnlaget for å dømme fetteren er tilståelsen.

²⁷⁷ Ibid., s. 17.

²⁷⁸ Ibid., s. 27.

²⁷⁹ Ibid., s. 5.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

1) Hvis tilståelsen er sann, så bygger resonnementet på at gjerningsmannen kjenner til noe *bare gjerningsmannen kan kjenne til*. Fetteren vet at han har tatt en finger inn i hennes vagina, det kan bare gjerningsmannen vite, derfor er fetteren gjerningsmannen. Slutninger som bygger på at "bare gjerningsmannen kan kjenne til noe" har bare gyldighet hvis det finnes objektive bevis for at så har skjedd. Altså at også *noen andre*, eksempelvis politiet, må kjenne til samme faktum. I dette tilfellet er derimot tautologien fullkommen.

2) Hvis tilståelsen er falsk, så er det uansett *ingen* som kan vite om det var en *finger* som forårsaket skaden, om det bare var *én* finger, *eller* hvor mange ganger vagina evt. ble penetrert. Eller om den overhodet ble det. Riften indikerer kanskje, men beviser ikke. Jeg gjentar fra dommernes gjengivelse av de sakkyndiges rapport: "forenlig med *f.eks* en finger". Og tidligere: "... kanskje mest trolig en finger."

For eksempel. Kanskje mest trolig.

Quod erat demonstrandum?

Allerede her kan vi påstå det følgende: En retorisk analyse *alene* viser at den tenkningen retten legger til grunn, som det heter, for å dømme en person til 14 års fengsel, ikke holder mål. For å si det på godt norsk: Det henger ikke på greip. Konklusjon: Dommerne i denne saken skulle på retorisk grunnlag alene vært tiltalt for uaktsomhet.

Allerede i dette eksempelet ser vi hvordan en mulighet (kan ha vært en finger) blir faktum (det *var* en finger), usikre tegn blir til sikre tegn. Allerede her er altså *fictio* i arbeid.

FICTIO:

Nesten 20 år etter at Fritz Moen blir tatt inn til avhør av politiet i Trondheim, ser vi at Kripas' metoder ikke har endret seg i stor grad: full isolasjon av et menneske tiltalt for mord. Ureglementerte avhørsmetoder. Nedbygging av tiltaltes selvtillit til de ikke selv vet opp og ned på hva de har gjort. Både Moen og fetteren føler seg urimelig mistenkeliggjort av politiet. Om det første avhøret i '97:

Tiltalte ga etter vitneavhøret uttrykk for at han følte seg mistenkeliggjort av politiet. Avhøret hadde startet forsiktig og i en god atmosfære, men han opplevde en brå omskiftning i løpet av andre dag. Han ble overrasket og har i sin forklaring for retten gitt uttrykk for at han ikke ble behandlet som en 17-åring.²⁸⁰

Men dette er bare begynnelsen. I den andre runden med avhør brytes fetteren fullstendig ned. På dette punktet er dommen skremmende lesning.²⁸¹

Retorisk er det imidlertid minst like skremmende hvordan "tilståelsen" til slutt kommer frem. Som Moen (jf. "drømmetilståelsen") blir også fetteren bedt om skrive ned *et mulig hendelsesforløp*, altså hva som *kan* ha skjedd. Han uttrykker at det er vanskelig å snakke om, og vil heller *skrive*:

Tiltalte fikk da "hjemmelekser" og skulle prøve å skrive om bestemte hendelser som f.eks å beskrive Birgitte i gågata og hva som hadde skjedd. Han ble også gitt stikkord hvor han skulle *fylle ut et hendelsesforløp*. Slike stikkord kunne være: Kopervik – sykkel – Børresen – hjemme. Det ble først skrevet på løse ark, senere fikk tiltalte en kladdebok han skrev flere *beretninger* i. Som en del av dette beskrev han også "*som manus til en film*" hva som hadde skjedd med Birgitte. Kladdeboken er fremlagt for retten.²⁸²

²⁸⁰ Ibid., s. 8.

²⁸¹ Ibid., s. 17, 2. avsnitt. Se også s. 15, 2. avsnitt.

²⁸² Ibid., s. 14. Mine uthevinger.

IV. De lege ferenda: rettfærdige ord

Fetteren blir bedt om å dikte, og det han dikter ender til slutt opp som tilståelsen. Fiksjon blir virkelighet. Sann diktning. Toppunktet i beskrivelsen av avhørene kommer like etter:

Da avhørene nærmet seg avslutningen, før tiltalte kom med sin tilståelse, ble følgende skrevet i tiltaltes notatbok, slik at første avsnitt skal være skrevet av tiltalte og andre avsnitt av politibetjent Elle:-

- "- *Ønsker du å stå alene med også dette?*
- *Ønsker du å bli avkledd i en hovedforhandling?*
- *Hvor lenge ønsker du brev- og besøksforbud?*
- *Hvilken dom ønsker du?*
- *Hvilken soning ønsker du?*
- *Hvordan ønsker du at familie og venner skal ha det?*
- *Ønsker du ikke å bli ferdig med dette en gang for alle?*

- * *Ta spranget!*
- * *Jeg tør!*
- * *Jeg vil!*
- * *Jeg kan!*
- * *Jeg er avslørt!*
- * *Jeg har ikke noe valg!*
- * *Nøkkel til venterom!*²⁸³

[SIC]. Her begynner ting å ligne det absurde. Hvilken meningsløs dialog er dette, som står i en dom som dømmer fetteren til 14 års fengsel? Det som står i første avsnitt, som står i du-form, skal være skrevet av fetteren, og det *andre*, som står i jeg-form, av politibetjenten? Ville fetteren, 18-19 år på det tidspunktet, brukt et uttrykk som *hovedforhandling*? "Hvordan ønsker du at familie og venner skal ha det"? Og hvorfor skulle Elle svart på dette i kladdeboken, og på den måten?

Dette har bare mening hvis man ser det slik: Det er en schizofren indre dialog i én og samme person. Enten Elle eller fetteren, og ordvalg, syntaks og struktur tyder

²⁸³ Ibid., s. 15 f.

på det første. Alternativt, hvis det er fetteren, så er dette høyst sannsynlig et nytt tilfelle av det vi så i Fritz Moen saken: læring. Politibetjent Elle lærer opp fetteren; dette er manipulasjon.

Heller ikke dommen kommenterer hva dette skal bety, ikke i seg selv, men det som verre er: heller i forhold til dommernes slutninger! Men denne manipuleringen av tiltalte ender i det minste opp med en "tilståelse". Rett etter denne enstemmige dialogen fortsetter dommen slik:

Den 25.02.95 følte Elle at han var kommet så langt han kunne i samtalesituasjonen og ville foreta en formell protokollering. Tiltalte beskrev da *hva en annen A* – ikke han selv – hadde gjort.²⁸⁴

Denne "som om"-tilståelsen er den første i rekken av tre tilståelser. Til slutt er fetteren knekket og erkjenner straffeskyld for drapet på Birgitte Tengs. Den første "tilståelsen" står i det eneste avhøret som ble protokollert i tillegg til det siste hvor fetteren tilstår på ny og erkjenner straffeskyld. Av 180 timer med avhør er bare to av dem protokollerte. Som i Moen-saken har også Elle en *privat protokoll* han skriver i. Denne foreligger ikke i retten.

Min fortolkning av domsteksten er som følger: Etter isolasjon og psykisk manipulasjon ender fetteren opp med å tro på sin egen fiktive fortelling. Denne falske fortellingen blir til den sanne fortellingen om drapet på Birgitte Tengs.

Fictio virker dermed på to måter i denne saken: ulogiske slutninger blir logiske (man gjør usikre bevis om til sikre), fiksjon blir til fakta (en oppdiktet fortelling blir en sann, ekte, autentisk, virkelig fortelling om faktiske forhold).

²⁸⁴ Ibid., s. 16. La du merke til datoen? 25. februar 1995? Over to år før drapet skjedde? Ubetydelig skrivefeil? Det ville være en fordel om slike detaljer er riktige i en dom som dømmer et menneske for mord og voldtektsforsøk.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

NARRATIO:

Som narrativ har også denne dommen noen eiendommelige trekk. La oss først slå fast at dommen *er* fortellende, den kunne nemlig ha vært rent refererende, og de første åtte sidene er stort sett det siste. Den absurde dialogen fra kladdeboken taler i grunnen for seg selv også her, men se også på dette:

Tiltalte *mener* han deretter hentet sykkelen sin hos en kamerat og at han syklet hjem slik at han har var hjemme litt over midnatt. Tidspunktet for hjemkomst er bekreftet av hans foreldre. Disse har *som vitner forklart* at de la seg tidligere enn vanlig til å være en fredagskveld. Moren la seg før 23.30. *Hun følte seg sliten* og skulle ha et anstrengende program dagen etter.

De to første uthevingene, "mener" og "som vitner forklart" er markører som viser at dette er referat fra noe som faktisk har blitt sagt. Nærmest umerkelig går så referatet over i en fortellende form som mangler disse markørene: "Hun følte seg sliten..." Hvem sier dette? Har moren sagt: Jeg følte meg sliten? Fra en type indirekte tale (han mente han hentet sykkelen sin/de forklarte at de la seg tidlig) går dommerne over i en *fri indirekte tale* (hun følte seg sliten). Det som da skjer er at fortellerstemmene blander seg sammen, slik at det rent narratologisk ikke er mulig å avgjøre *hvem som snakker*.

Nøkkelspørsmålet hva angår en fortelling av denne typen, en *de facto* og *de jure* dømmende fortelling, er hvordan den er konstruert. Om den er pålitelig. Pålitelighet henger sammen med intern koherens, om det den som taler sier, stemmer overens med det han sier før og etter i teksten. Ikke bare at den logisk henger sammen, som vi så brudd på ovenfor, men også narratologisk. For å kunne fastslå denne koherensen er det avgjørende å vite *hvem som taler*, og det er dette siste bruken av fri indirekte tale vanskeliggjør.

Det samme skjer flere plasser i teksten, blant annet når dommerne refererer "forklaringen" fra 1. mars:

Den 01.03.97 forklarer tiltalte om seg selv at han treffer Birgitte ved Bygnessletta og at han på Gamle Sundvei går av sykkelen og går innover veien sammen med henne. Ved en utvidelse av veien stanser de og han gjør tilnærmelser ved at han tar henne på brystene. Hun avviser ham *bryskt*, vender ryggen til ham, og går fra ham. Han står igjen, *er avvist og føler seg som en dott...*²⁸⁵

Problemet oppstår altså når referatet går fra kvantitative beskrivelser til kvalitative beskrivelser i fri indirekte tale. Spørsmålet er for eksempel: Er det fetteren eller politimannen som hører på som mener at det var en *brysk* avvisning? Hvem sine ord er det?

Poenget er ikke at ikke leseren forstår at det er fetteren som forklarer dette, som sier det. Poenget er at uten markører som *forsikrer* oss om at det er det, blir ansvarsforholdet i forhold til det som står der, uklart: Det *ser ut som om* fetteren sier dette, men er det helt sikkert? Heller ikke dette er noe problem i seg selv, men det blir det med en gang det er tale om *etterprøving av dommen*, og i dette tilfellet etterprøvingen av tilståelsen selv, og bruken av den i dommen. Kort sagt, det eneste som skal til for å unngå dette problemet er markører for direkte tale: " ". Med teksten i anførselstegn kunne man sammenlignet denne med selve tilståelsen og slått fast om de stemmer overens eller ikke. Når dommerne gjenforteller, i stedet for å sitere, åpner de automatisk opp, i det minste muligheten for, en viss, la oss kalle det "kunstnerisk frihet" i gjenfortellingen. De åpner med andre ord opp for sin egen *fortolkning* av tilståelsen der de skulle nøyd seg med tilståelsen selv.

Et siste eksempel på narratologisk finurlighet i dommen: På side 19, altså 3 sider senere i teksten, gjentar dommerne *enda en gang* det de allerede har fortalt at

²⁸⁵ Ibid., s. 16. Mine uthevinger.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

fetteren har forklart. Men denne gang legger de på ekstra tyngde ved å bruke to nye stemmer, de rettspsykiatriske sakkyndige prof. dr. med Berthold Grünfeld og prof. dr. med Kjell Noreik, med fullt navn og fortjeneste.

I politiavhør 1. mars 1997 erkjente tiltalte straffeskyld for å ha forvoldt Birgitte Tengs død. I den rettspsykiatriske erklæring datert 12. mai 1997, avgitt av prof. dr. med Berthold Grünfeld og prof. dr. med Kjell Noreik er det gitt et sammendrag av denne tilståelsen. Retten finner det hensiktsmessig å gjengi dette referat:

"Obs. hadde ikke drukket alkohol eller nydt annet berusende middel aktuelle kveld og natt.

Obs. hadde med seg sin sykkel og slo følge med Birgitte mens hun var på vei hjem fordi han ville ha selskap. Han var også på vei hjem. Stemningen mellom dem var god, Birgitte var blid, slik hun alltid pleide å være. De snakket sammen, men han kunne ikke huske hva de snakket om. På et visst tidspunkt under turen følte han seksuell tiltrekning mot henne. Det kan ha vært gjensidig, uten at obs. kunne beskrive hva Birgitte sa eller gjorde.

Situasjonen gjorde at han tok henne på det ene brystet. [...] Hun skjelte ham ut, uten at han kunne huske hva hun sa. [...] Han fryktet for at om hun skulle se på det han hadde gjort som uakseptabelt – det ville kunne få katastrofale følger for ham om det kom ut blant folk. Dersom det kom ut ville alle i Kopervik få rede på at han hadde antastet Birgitte.

Fordi han hadde "Blottersaken" og "Sedelighetssaken" bak seg ville ingen tro ham om han skulle forklare hva som hadde skjedd. Det var Birgitte som ville bli trodd. Hun var jente, den svake part, og alle så på henne som den snille og greie.

Birgitte gikk fra ham og sykkelens veltet i det samme. Det var som å bli stående igjen som en "dott". Når sykkelens datt var det som om alt datt sammen.²⁸⁶

Og slik fortsetter det, over 5 sider! Den frie indirekte talen, som er enda tydeligere her enn over, kompliseres faktisk ytterligere: Dette er det altså dommerne som refererer,

²⁸⁶ Ibid., s. 19 ff.

ikke selve tilståelsen, men et *referat* som i tillegg er et *sammendrag* av tilståelsen. I tillegg til at polyfonien tiltar – og dermed ytterligere kompliserer problemet med stemmenes etterprøvnbarhet og pålitelighet vi så ovenfor; hvordan kan vi vite om *sammendraget* de to professorene her gjør tar med de mest vesentlige tingene i tilståelsen? Det kan vi per definisjon ikke; et sammendrag krever nettopp at deler av språket forsvinner. I tillegg får vi her *enda* et lag med fortolkning av det fetteren faktisk har sagt, enda en fortolkning som tilfører enda et lag med tåkelegging av forholdet mellom stemmene.

Sammendraget er en gjentakelse og utdypning av det som allerede har blitt sagt. Hvorfor er dette nødvendig? Hvorfor bruker man så mye plass på en rettspsykiatrisk erklæring som bare sier det samme som er sagt før? Det finnes sannsynligvis bare én forklaring på det, og den er retorisk: Gjentakelse av budskapet i en domstekst er forsterkning av budskapet. Det er også retorisk svært godt gjort, for enda et par gjentakelser av det samme ville ført til en langt mer åpenbar underliggjøring av budskapet, som i Gertrude Steins linje: *Rose is a rose is a rose is a rose*. Her stopper de akkurat i tide til at underliggjøringen ikke viser for andre enn humanistiske rettstenkere. Ved å gjenta budskapet om tiltaltes tvilsomme ethos ved å nevne "Blottersaken" og "Sedelighetssaken" på nytt igjen (for hvem har satt dem i anførselstegn og dermed gjort dem til noe større enn de var, til betydningsfulle "saker", heller enn sekundære hendelser?), bekrefter de denne; ved å bruke to nye stemmer (som i tillegg er vitenskapsmenn) forsterker de denne bekreftelsen. Slik er ingen lenger i tvil om fetterens natur. *Han kan ha gjort det!*

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

CONCLUSIO

La også dette være sagt: Denne kritikken gjelder også forsvarerne. Det finnes ingenting i dommen som stiller dem i spesielt godt lys. Det eneste måtte være at de tar opp politiets avhørsmetoder og isolasjonen av fetteren som rettsstridig. Når det gjelder logos er også de på tynn is: De hevder for eksempel at "hårbeviset" er et utelukkelsesbevis, at det beviser at fetteren *ikke* kan ha gjort det.

Forsvareren har anført at tiltalte må utelukkes som gjerningsmann fordi det er funnet hår i avdødes hender som verken stammer fra avdøde eller tiltalte. Forsvareren har anført at dette må føre til at tiltalte utelukkes som gjerningsmann. Retten er ikke enig i dette. Retten legger til grunn forklaring fra den sakkyndige, overingeniør ved Rettsmedisinsk Institutt Bente Mevåg, som gav uttrykk for at hår kunne tjene som bevis i den grad de kunne identifiseres. *Uidentifiserte hår kan stamme fra så mange kilder at de i seg selv ikke sier noe.*

Må man være overingeniør for å trekke en slik slutning? Dette beviset er tydelig et ømt punkt for påtalemakten som skjuler seg bak en sakkyndig-uttalelse som er selvinnlisende.

Det er åpenbart at håret ikke *utelukker* fetteren, så forsvareren tar feil, men likevel: hår funnet i hendene på en død jente med knust ansikt, oppskrapet og med merker på kroppen (like over utelukker retten ikke at det kan ha foregått fysisk kamp)? Hvis vi nå legger ren logikk til side et øyeblikk og trekker veksler på litt "folkevett" eller "sunn fornuft", så taler vel dette med en viss sannsynlighet for at det kan ha vært en annen gjerningsmann?

Det virker vel også rimelig sannsynlig at gjerningsmannen har fått noen merker på seg etter en slik kamp? Og i så fall ville vel fetteren ha hatt merker? La oss se på hva det står i begynnelsen av dommen. Fetteren blir avhørt noen dager etter drapet, 10. -11. mai:

Som en del av avhøret ble han bedt om å ta av seg på overkroppen slik at det kunne kontrolleres om han hadde merker og om å gi fottøyavtrykk. *Disse undersøkelser er senere i etterforskningen makulert av etterforskningsleder Ståle Finsal fra KRIPOS som bevis ervervet på ureglementert måte.*

Hvordan? Senere i etterforskningen? Når? Hvorfor? Det står det ingenting om. Hadde fetteren hatt merker på kroppen som var forenlige med kamp med Birgitte hadde dette naturligvis kommet frem i retten. Det finnes ingenting i Kripos' metoder i denne saken som tyder på at de plutselig skulle følge reglene. Poenget er likevel dette: Hvorfor er ikke dette forklart i dommen?

Det kan være verdt å merke seg det som kan være et mulig generelt trekk ved justismordets anatomi: *Ved fravær av logos økes ethos og fictio.* Man står uten tekniske bevis og må dermed begrunne dommen gjennom tiltaltes voldelige, avvikende natur, og gjøre mulige tegn om til sikre tegn, mulighet til sannhet, til sanne fiksjoner.

Ved første øyekast, og spesielt for et utrenet øye (som de fleste øyne er i denne sammenheng), kan dommen mot fetteren til Birgitte Tengs virke tilforlatelig. Men til og med en begrenset retorisk analyse av den, viser at den ikke holder mål. Litteraritetsens dominans i denne dommen underminerer tekstens koherens og dermed tekstens eget sannhetsregime.

Retorisk spørsmål: Ville denne dommens dekonstruktive retorikk kunne oppdages hvis man leste den ut fra "en naturlig språklig forståelse"? Konklusjonen og poenget er det samme som før: For å unngå denne typen justismord, for å kunne avsløre sløret som trekkes over uholdbare dommer, for å kunne dømme dommene, må rettens deltakere utdannes i det juridiske dommer også skapes ut fra: hermeneutikk og retorikk. Samtidig må også den som dømmer dommene hele tiden holde et blikk på sine egne.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

Deface: å dømme dommen

Som talarar må vi tole ein hardare dom. Kvar gong vi tek ordet blir vi dømde.

Cicero

Kritikos

En kritiker, litteraturviter eller ikke, er også en dommer. På gresk betyr *kritikos* (κριτικός) "skikket eller hørende til å bedømme", det er "kunsten å bedømme", i tillegg til å være "bedømmer av språk og skriftlige verker". Samtidig har det greske ordet for dommer, *krites* (κριτής), i tillegg til betydningen "dommer i rettssaker" også betydningen "kampdommer i sceniske forestillinger", og sist men like viktig, betydningen "tegnutlegger".

Her ser vi allerede i fortellingen om disse ordene, allerede i deres etymologi, begynnelsen på den analogien mellom rett og litteratur det her er tale om: både dommeren som kritiker, fortolker og tegnutlegger, og kritikeren som dommer. Slik domstalen selv både er en form for litteratur, og en form for litterær analyse og kritikk av rettstalen, er kritikk en form for domstale.

I tillegg peker "kampdommer i sceniske forestillinger" også i retning av rettssaken som drama, som en scenisk forestilling. Aristofanes' komedie *Froskene* fra år 425 f.Kr. er en av de første "litteraturkritikkene" vi kjenner. *Froskene* handler om Dionysos som reiser til Hades for å hente den største tragediedikteren tilbake til denne verden. For å avgjøre hvem som er den største dikteren, kampen står mellom Aiskylos og Evripides, holder Dionysos en rettssak i dødsriket, hvor dikterne må svare på alt Dionysos spør dem om: versemål, rytme, poetisk billedbruk, utforminger av korsanger, dialoger og temaer, etiske og politiske holdninger – alt for å begrunne

hvorfor akkurat deres diktning er best. Til slutt veier Dionysos dem opp mot hverandre, og feller sin juridiske og kritiske dom.

Den litterære kritikken er også en retorisk kritikk. Som domstalen feller kritikken dommer etter lover som er mer eller mindre faste, men spørsmålet blir om den på samme måten som domstalen har som sin nødvendige struktur å redusere tekstenes flerstemthet og flertydighet, til en entydig dom? Også når den kritiserer dommen?

Krisis

Kritikken er alltid i krise, hevder Paul de Man i *Blindness and Insight*, og all sann kritikk er alltid i "krisemodus": "[The] notion of crisis and that of criticism are very closely linked, so much so that one could state that all true criticism occurs in the mode of crisis."²⁸⁷

Krisen handler om det følgende: Også litteraturvitenskapen og retorikken, litteraturvitere som retorikere, har sin egen *lege lata*, sin egen gjeldende rett som setter normene for bedømming. Denne gjeldende retten er i stadig bevegelse, en bevegelse som sammenlignet med jussens gjeldende rett var preget av et nærmest voldsomt tempo i forrige århundre, med et skifte av "skoler" og systemer nesten hvert eneste tiår.

Hvis kritikerens lover beveger seg med en slik hastighet, hvordan kan den som skal dømme juridiske dommer fra et annet sted, som litteraturvitenskapen, da kunne stole på at hans egen gjeldende rett er, nettopp, den rette? Svaret også her, er at denne sikkerheten ikke kan settes på forhånd. I det minste kan den ikke settes *ved lov*, på forhånd. Det beste man kan håpe på er kanskje det Paul de Man kaller

²⁸⁷ Paul de Man, *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. 2. ed. (Routledge, London 1983), s. 8.

IV. De lege ferenda: rettfærdige ord

en *autentisk kritikk*,²⁸⁸ det vil si: en kritikk som tviler på sitt eget opphav, sitt eget privilegerte ståsted – og kanskje til syvende og sist, grunnlaget for sin egen væren. Det som gjør den autentisk, er at den selv fremviser bevisstheten om sin egen krise, sin egen tvil. I en viss forstand har dermed også kritikerens kritikk, dvs. den litterære eller retoriske dommen, sin egen uskyldspresumpsjon, slik juristen og dommeren har sin. Hvis denne tas på alvor ville dommen måtte begynne slik: *Jeg er i tvil, men dømmer slik*. Og dette ville måtte begrunnes i like stor grad som den juridiske dommen. Den første fordringen for en kritisk dom over dommen er å ha lært av de feilene som gjøres i det som dømmes. Dette er krisens kritikk av kritikeren.

Denne forbindelsen er ikke ny, for enda en gang viser denne sammenhengen mellom kritikk og krise seg også i etymologisk sammenheng. Det greske ordet *krisis* (κρίσις) har ved siden av betydningene "adskillelse" og "strid", betydningene "avgjørelse, bedømmelse", "dømmernes kjennelse", "domfellelse" og "rettslig undersøkelse". Også kritikken som krise er en domstale. Dom, kritikk og krise er altså tett knyttet sammen allerede i sine etymologiske opphav.

Genos dikanikon

"Hva slags litteratur er en domstale?" spør Arild Linneberg i essayet "Domstalen som genre: Tilfellet Birgitte Tengs og litteraturkritikken", i en del han kaller for "Dømmernes dårlige diktning [...]"²⁸⁹, og han svarer på dette spørsmålet ved hjelp av Mikhail Bakhtin: Det er en retorisk sjanger, og det er det Bakhtin kaller en "talesjanger". Muntlig tale hører til de primære og enkleste talesjangerne, mens skrift hører til de sekundære, komplekse talesjangerne. Talesjangerne er preget av ulike grader av kompleksitet, "alt etter sin grad av "multivoicedness": flerstemthet.

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Linneberg 2001, s. 156.

Romanen er den mest komplekse genren, men Bakhtin fant fellestrekk mellom romanen og det han kaller de retoriske genrene, og det som forbinder dem er blant annet "den dialogiske kvaliteten som er iboende i diskursen."²⁹⁰

Med utgangspunkt i dette finnes også noen holdepunkter for hvordan man skal gå fram for å analysere den typen diskurs som domstalen er:

I analysen av juridisk diskurs er det iflg. Bakhtin særlig to ting å ta hensyn til: "den talende personens enorme betydning" – jfr. tiltalte, advokatene, vitnene, dommerne. Dessuten må "den Andres rolle i diskursens formulering" undersøkes. Her går forbindelseslinja fra romanen; i "elementene av artistisk representasjon av den Andres ord i juridisk diskurs", samt "den dialogiske dramaturgien inherent i den".²⁹¹

Både Dragvoll og Linneberg finner disse "elementene av artistisk representasjon av den Andres ord" i de domstalene de analyserer.²⁹² Deltakerne i rettssaken fiksjonaliseres gjennom domstalen, de representeres artistisk som romanfigurer. "Den dialogiske dramaturgien inherent i den" henger sammen både med det dialogiske prinsippet i romanens romanhet og med rettssalens dramaturgiske prinsipp som *drama*, som jeg tidligere har vært inne på, med ulike faste roller i rettssalen. Disse utgjør ulike *stemmer* i denne diskursen, hver med sin "enorme betydning" og hver med ulike roller som "den Andre i diskursens formulering".

Konklusjonen for Linneberg blir at "den juridiske diskursen preges av det som preger romanen: flerstemthet, *heteroglossia*"²⁹³, og det som skjer i retten, er at det konstrueres en kompleks, flerstemt ytring. Den flerstemte ytringen med mange stemmer, komplisert nok allerede i *narratio*-eksempelet ovenfor, nærmer seg av og til

²⁹⁰ Ibid.

²⁹¹ Ibid., s. 157

²⁹² Se Dragvoll 2001, s. 11, og Arild Linneberg, *Far og barn i moderlandet* (Gyldendal, Oslo 1997), s. 128 ff.

²⁹³ Linneberg 2001, s. 157.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

like mye en kakofoni, som en polyfoni. Slik fremstod f.eks. rettstalen i Orderud-saken i de riksdekkende mediene som et utrolig virvar av stemmer. Linnebergs poeng er at denne flerstemte ytringen som utgjør rettstalen, altså alle utsagnene for og imot fra deltagerne i retten, danner *grunnlaget* for domstalen. Også en domstale er altså en genre med høy grad av heteroglossia.

Ved hjelp av Bakhtin viser Linneberg et essensielt trekk ved domstalen; den er i utgangspunktet en sjanger med høy grad av heteroglossia, skrevet på grunnlag av en kakofonisk polyfoni som i utgangspunktet er flertydig, og som i seg selv kan virke kaotisk. Men så kommer Linneberg til det som skiller domstalen fra rettstalen/rettsforhandlingen – som altså er det som sies under rettssaken av forsvarer, aktor, vitner etc., som den primære talesjangeren den sekundære domstalen grunngis ut fra. For "domstalen som genre har en annen struktur", sier han, som vi også har nevnt i det foregående:

For å avsi dommen må en fjerne flertydigheten, redusere polyfonien – det er nødvendig for å kunne felle en entydig dom. Det interessante med en domstale er med andre ord forholdet mellom flertydigheten i den og måten flertydigheten reduseres på. Domstalens struktur ligger i svaret på spørsmålet: hvordan blir dette gjort?²⁹⁴

Analysen av dommens reduksjon av flertydighet til entydighet vil altså vise oss domstalens struktur. Men en slik reduksjon er ikke særegen for domstalen. Det dommerne gjør gjennom en slik reduksjon av rettstalen, er det samme som litterater gjør i møte med litteraturen, og det samme som Linneberg gjør med domstalen i Birgitte Tengs-saken: De reduserer flertydighet til entydighet. Slik ser jeg også på domstalen *selv* som en form for litterær eller retorisk analyse: Hvis rettstalen er en diskurs som består av flerstemte og flertydige narrative diskurser, som *fortellinger* om

²⁹⁴ Ibid., s. 157 f.

fortiden, åpner det for å se på domstalen som en form for litterær eller retorisk analyse, evaluering og kritikk av disse fortellingene. Forskjellen på domsanalysene ovenfor og domstalen, er at domstalen ikke fremviser bevissthet om sin egen retorisitet.

I analysen av selve domstalen ser vi hvordan dommen på samme måte som en roman, skifter synsvinkel, hvordan bruken av fri indirekte tale bidrar til en urimelig mistenkeliggjøring av tiltalte. Linneberg konkluderer med at det som skjer i denne dommen, og det som blir domstalens grunnstruktur, er at:

Det som i utgangspunktet er en svært kompleks ytring med mange stemmer – høy heteroglossia – gradvis får flertydigheten redusert: de ytringene, alle "de Andre" og alt "det Andre" som ikke vil kunne føre til en fellende dom blir fjerna – alt det som ikke passer med bilde av tiltalte som skyldig.²⁹⁵

Gjennom reduksjonen *undertrykker* dommen "de Andre" stemmene, den er altså i selve metoden *voldelig*, og det er den samme type vold som Derrida påpeker som en essensiell del av selve lovens makt. Den må nødvendigvis være undertrykkende for å kunne være en dom.

Dommen munner altså ut i en entydig slutning som er en påstand. Det vil si: sakprosa på sitt mest saklige, objektive, klare, entydige og sanne. Men som i neste omgang viser seg å være det motsatte: to år etter blir tiltalte frikjent i ei fortelling med andre valg. Den nye dommen dekonstruerer den gamle.²⁹⁶

Spørsmålet er her om ikke Linneberg gjør det samme i sin dom over domstalen i Birgitte Tengs-saken? Dommen hans munner ut i denne entydige slutningen: Domstalens grunnleggende struktur er at den reduserer flertydighet til entydighet, og fjerner "den Andres" stemme i dommen. "Den nye dommen dekonstruerer den

²⁹⁵ Ibid., s. 164.

²⁹⁶ Ibid.

IV. De lege ferenda: rettfærdige ord

gamle", fordi den, like entydig som den første, sier: nei, han er ikke skyldig, der den første sier: ja, han er skyldig. Domstalen, som tekst, dekonstrueres av en dom som analyserer rettstalen annerledes, som kommer til en absolutt motsatt konklusjon i forhold til den første: *nei* i stedet for *ja*. I forhold til dette konkluderer Linneberg med at:

[...] dom nummer to skiller seg fra den første på et avgjørende punkt: den tar vare på flerstemtheten, lar de ulike stemmene som taler til tiltaltes fordel også få tale for seg; både tiltalte sjøl, hans tre versjoner, vitnenes og de sakkyndiges utsagn. Denne flerstemtheten fører til en dom som frikjenner, fordi den tar hensyn til "the voice of the others".²⁹⁷

Dette er av flere grunner en forhastet slutning, og Linneberg henviser da heller ikke til noen utsagn eller noen tale fra denne rettssaken utenom selve dommen, for å vise *hvordan* de Andre stemmene ble tatt vare på. Den er forhastet fordi den andre dommen ble avsagt i lagmannsretten, og ikke i herredsretten, som den første dommen. I lagmannsrettsaker av denne typen (hvor strafferammen er mer enn 6 år) finnes det nemlig ingen domstale av den typen Linneberg først kritiserer. Kjennelsen blir avsagt av en jury, som utelukkende tar stilling til skyldspørsmålet med et: ja, eller: nei, uten verken muntlig eller skriftlig begrunnelse. Og dermed finnes det ikke grunnlag for å si at den tar hensyn til *flerstemtheten* i rettstalen i akkurat den saken. For Linneberg sier jo først at domstalens grunnstruktur er at den reduserer flertydigheten til entydighet. Og i lagmannsrettens dom, hvor dette blir brakt ut i det ekstreme, i og med at "domstalen" her består av et eneste ord, *uskyldig*, er det umulig å avgjøre om dommen faktisk tar hensyn til flerstemtheten, eller om den bare velger *andre* stemmer enn det den første gjorde. Vi vet altså ikke om det er fordi juryen tar hensyn til "the voice of the others" at tiltalte blir frifunnet.

²⁹⁷ Ibid.

Linnebergs dom over dom nummer to i Birgitte Tengs-saken dekonstruerer slik hans dom over den første dommen. Eller rettere sagt: Hans første grunnpremiss om domstalens reduserende retorikk dekonstruerer konklusjonen han trekker ut fra dom nummer to. Dette skjer fordi språket som er nødvendig for å kunne tillate en slik slutning er *forsvunnet* i den andre dommen. Det er en viss mulighet for at den andre dommen, lagmannsrettsdommen, bekrefter en dekonstruksjon som allerede er i arbeid i den første, men uten språket som begrunner den er dette ikke mulig å avgjøre.

Denne dekonstruksjonen av dommen over dommene illustrerer et grunnleggende aspekt ved en litteraturvitenskapelig tilnærming til lov og rett, her i form av en litterær eller retorisk analyse av domstalen: Det litteraturviteren eller retorikeren kan avgjøre, er om domstalen som tekst er *legitimt rettferdig*. Det vil si om den slutningen retten trekker i dommen, er legitim i forhold til begrunnelsen for slutningen i dommen. Han kan ta stilling til den legitime rettferdigheten *i* retten, i rettstalen og domstalen.

Fra et litteraturteoretisk synspunkt finnes det ingen grunner til å ta stilling til tiltaltes *faktiske* skyld/uskyld, slik retten er tvunget til å gjøre. I tillegg er også denne faktiske skylden/uskylden, ut fra det jeg kalte en dekonstruktiv rettferdighet og dekonstruktiv skyld, heller ikke en skyld/uskyld *de facto*, men *de jure*. Og her skiller kritikeren som retoriker og juristen lag, for mens juristens oppgave er å ta direkte stilling til den legitime rettferdigheten *i* verden, er litteraturviterens oppgave å ta stilling til legitimiteten i teksten *om* verden, enten det er en roman eller en domstale. Litteraturviternes innflytelse og makt over menneskene i verden er altså, i denne sammenheng, *indirekte*.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

Analogien mellom juss og litteraturvitenskap, mellom litteratur og rett, fungerer som en strukturell likhet i praksis: Begge fagene analyserer tekst/tale, fortolker den og trekker slutninger. "Retten er *essensielt dekonstruerbar*," sier Derrida, "enten fordi den er grunnlagt, konstruert på tekstuelle lag som kan fortolkes og omformes [...], eller fordi dens endelige fundament per definisjon er ufundert."²⁹⁸ Retten er, som litteraturen, dekonstruerbar. Dommen må konstrueres som en entydig dom for å være en dom, og når den er det, er det nettopp på grunnlag av en dekonstruksjon av rettens flerstemthet og flertydighet, som nødvendigvis må uttrykkes med entydighet.

I sin analyse av domstalen, påviser Linneberg at det manglende hensynet til flerstemtheten fører til en feilaktig dom, og så langt er vi enige, men det er ikke "*fordi*" den tar hensyn til "the voices of the others" at dom nummer to i Birgitte Tengs-saken fører til frikjennelse. Uten domsteksten kan man ikke konkludere med hverken det ene eller andre, for det er i denne teksten valgene av stemmer som skal høres og forholdet til flertydigheten viser seg.

Linnebergs analyse bekrefter først og fremst at en litteraturvitenskapelig tilnærming til denne typen tekster er både mulig og legitim. Litteraturviternes etiske fordring ligger her i å selv være bevisste *hva* de kritiserer, gjennom bevisstheten om den ulike fordelingen av makt og myndighet som ligger i den litterære kritikerens (litteraturviterens) og den juridiske kritikerens (dommerens) ulike oppgaver og kontekst. For mens den juridiske kritikerens myndighet autoriseres av en direkte fysisk makt – og dermed potensielt er voldelig, slik Derrida påpekte – autoriseres den litterære kritikerens myndighet av indirekte fiktiv makt, som bare trer i kraft i møtet med fiksjonen, med teksten.

²⁹⁸ Derrida 2002, s. 36.

Ved å ta hensyn til flerstemtheten, kan litteraturviteren påvise tegn på skyld eller uskyld *i selve dommen*. Ikke om tiltalte i Birgitte Tengs-saken er skyldig, det vil si urettferdig, men om *dommen* er urettferdig.

I møtet med domstalen må litteraturviteren da også ta hensyn til denne som den Andres stemme, slik han må ta hensyn til denne stemmens "enorme betydning" som det han henvender seg til, som det han adresserer seg til, i en mer uvanlig betydning av å adressere. For mens dommeren adresserer seg direkte til personer med en melding som potensielt inneholder en ekstrem lidelse for mottakeren (som 14 års fengsel), kan litteraturviteren *som* litteraturviter kun adressere seg til adressanten og det adressen/henvendelsen inneholder. For Derrida har denne adressens retning også noe med rett og rettferdighet å gjøre:

Adressen – som retning, som rettlinjethet²⁹⁹ – sier noe om retten, og det man ikke må glemme når man vil ha rettferdighet, når man vil være rettferdig; det er adressens rettlinjethet. *Il ne faut pas manquer d'adresse*³⁰⁰, [...] kunne jeg sagt på fransk, men først og fremst *il ne faut pas manquer l'adresse*, man må ikke gå glipp av adressen, *il ne faut pas se tromper d'adresse*, man må ikke ta feil av adressen.³⁰¹

Man må altså ikke glemme adressens/henvendelsens retning, og heller ikke hva henvendelsen handler om. Men det viktigste av alt, sier Derrida, er å ikke henvende seg på feil plass. I hvilken retning skal så litteraturviteren henvende seg; hvem skal han henvende seg til?

I møte med lov og rett, må litteraturviteren respektere domstalens "enorme betydning" ikke bare i bakhtinsk forstand – som en "generell etisk fordring" til å ta

²⁹⁹ *rectitude*, rettlinjethet, fig: rettsindighet, rettskaffenhet, hederlighet, redelighet

³⁰⁰ "Man må ikke glemme (å sette på) adressen (hvem man snakker til/sender brev til)".

³⁰¹ Derrida 2002, s. 40 f.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

vare på den andre stemmen i vår egen,³⁰² som er å respektere det Andre, å respektere det som er annerledes enn oss selv – men også ut fra forståelsen for denne stemmens mer direkte fysiske betydning og konsekvenser for verden enn litteraturviterens egen – fordi, og jeg gjentar: Når denne stemmen taler, så risikerer noen direkte fysisk frihetsberøvelse, og i andre land enn vårt eget: berøvelse av livet. Men med denne enorme betydningen, følger også et enormt ansvar – og når retten står bak justismord, følger det også med en enorm skyld, de facto og de jure, fiktiv og virkelig alt på en gang.

Når domstalen grunnlegges på analysen og fortolkningen av muntlige og skriftlige fortellinger (fortellingene fra aktor, forsvarer, vitner, etc.), skriftlig og muntlig tale, og selv taler i en kompleks, *sekundær* talesjanger hvor analysen og fortolkningens høye grad av heteroglossia reduseres til en entydig dom, åpner dette for å se på domstalen og rettstalen kombinert som en juridisk *tekst*. Og det er dette som legitimerer og autoriserer et litteraturvitenskapelig engasjement i rettssaker.

Litteraturviterens (som jeg her hele tiden sidestiller med retorikerens) spesifikke kunnskapsområde, handler om tekstens flertydighet og flerstemthet, om dens struktur og oppbygning, om retorikkens troper og figurer, om dens lovmessighet, om hvordan tekster kan fortolkes og hva fortolkning er: det handler om det materialet den juridiske doms- og rettstalen består av.

Hva dømming angår, kan og bør retorikeren bidra på to måter: For det første kan og bør han – ut fra sin egen humanistiske rettstenkning grunnlagt på dekonstruktive strategier – *påpeke* den urettferdigheten som viser seg hermeneutisk og retorisk i dommene selv, og for det andre kan og bør han *formidle* denne innsikten i det han samtidig også formidler denne innsiktens plastisitet. Alt her *må være* i

³⁰² Linneberg 2001, s. 59.

IV. De lege ferenda: rettfærdige ord

kontinuerlig bevegelse. En dag er jorden flat, en dag er den rund. Heller ikke en humanistisk rettstenkning kan tillate seg å dømme på forhånd.

IV. De lege ferenda: rettferdige ord

Avsluttende betenkninger

På forhånd – alltid allerede

Jeg minner om hovedpoenget: *Avgjørelsen om rett og galt handler om evnen til retorisk forståelse av begrunnelsen for den.*

Med utgangspunkt i en tenkning som kan kalles *dekonstruktiv* har jeg forsøkt å svare på en rekke spørsmål jeg stilte i begynnelsen: Hva vil det si å lese rettfærdig? Hva vil det si å skrive rettfærdig? Hva er en rettfærdig dom og hva er en rettfærdig kritikk? Kort sagt: Hva er rettfærdige ord? Spørsmålet gjelder både ordene "innenfra" og ordene "utenfra", både møtet med andres ord og bruken av ens egne.

På den ene siden: Svaret jeg har gitt kan ikke reduseres til en formel, for det "indre" og det "ytre" glir over i hverandre og blandes sammen med en gang man dømmer språk. På den andre siden: Svaret jeg har gitt kan reduseres til en formel som ikke er det, og som lyder: svaret kan ikke gis *på forhånd*.

Jeg har forsøkt å vise *hvorfor* evnen til retorisk forståelse er nødvendig for å unngå den lidelsen som retten potensielt inneholder, den lidelsen Fritz Moen og fetteren til Birgitte Tengs her har stått som eksempler på. Jeg har kalt denne evnen hermeneutisk og retorisk kompetanse, og jeg har vist at denne kompetansen bør være relevant for rettens utøvere, de som taler i *genos dikanikon*, den dømmende talesjangeren: politi, påtalemyndighet, forsvarere, aktører, dommere, kritikere. En slik kompetanse kan være vesentlig, den kan være nyttig, og at den kan bidra til *mer* rettfærdighet, men samtidig har jeg forsøkt å vise at den ikke kan *garantere* for rettfærdigheten selv.

Avsluttende betenkninger

Jeg sa også at dette var bare begynnelsen. Her har jeg fokusert på den lidelsen som allerede er anerkjent som sådan, justismordet. En analyse av justismordets anatomi og dramaturgi kan hjelpe oss til å forstå de feilgrepene staten og vi begår, fremdeles altfor ofte, og lære av dem. En slik dekonstruktiv tenkning om rettferdighet ville også måtte stille spørsmål ved den lidelsen vi som borgere godtar som rettferdig: den norske formen for varetektsfengsling, isolasjon i fengsel, fanger med psykiske lidelser som skulle hatt en annen form for "hjelp" enn regulært fengsel, overgrep og grov vold som straffes lavere enn økonomisk vinningskriminalitet, straffesystemet i det hele tatt.

Det finnes tendenser også i det norske rettsvesenet som i større grad bærer preg av polyfone eller dialogiske løsninger på konflikter mellom mennesker, enn det ordinære rettsvesenet. Norge er det eneste land i verden som har lovfestet en ordning med Konfliktråd, en ordning som, med utgangspunkt i en "restorative justice"-tenkning, bygger på at menneskene det gjelder selv skal kunne løse konfliktene, uten å trekke inn profesjonelle, som advokater og andre spesialister.³⁰³ Også dette er en form for humanistisk rettstenkning ettersom den setter menneskene som deltakere, og dialogen eller polylogen mellom dem, i sentrum.

I en humanistisk rettstenkning som tar utgangspunkt i retoriske og dekonstruktive strategier, befinner rhetoren seg alltid i mellomrommet, alltid i det som ligner en apori: mellom en dekonstruksjon og retorikk som *alltid allerede* er i arbeid i

³⁰³ Se <http://www.konflikttraadet.no>. I Norge knyttes utviklingen av konfliktrådene direkte til Niels Christies tenkning, se "Konflikt som eiendom" [1977], i J.-E.E. Hansen (red.), *Norsk tro og tenkning 1940-2000* (Tano Aschehoug, Oslo 2001). "Restorative justice" er beslektet med indianske "healing circles". Om dette, se David Chelsom Vogt, *Det kalkulerende individ. Straffesystemets filosofiske forutsetning* (Universitetet i Bergen 2006, master).

det som skal bedømmes, og en lese måte som aldri *på forhånd* kan sette en norm for bedømming som gjelder i hvert singulært tilfelle.

Rett, litteratur og humanistisk rettstenkning

Rett- og litteraturstudier, som fagfelt eller disiplin, er som vi har sett helt fraværende ved norske rettsvitenskapelige fakulteter. De norske bidragene innenfor feltet har også allerede beveget seg forbi eller ut av dette feltet slik det fremsto på 80- og 90-tallet.

En av de engelske pionerene, Ian Ward, skriver i 2004 en artikkel kalt "Etik i retten och litteraturen. Tilbakablick och framåtblick".³⁰⁴ Etter en historisk gjennomgang foreslår Ward mulige fremtider, mulige veier å gå for rett- og litteraturfeltet. Den ene er en feministisk tilnærming,³⁰⁵ og den andre er "framväxten av en distinkt juridisk humanism; en rättsfilosofi som i mycket har vuxit fram som en respons till föreställningen om historiens slut och utmaningarna till den "nya" världsordningen".³⁰⁶ Jeg tror både en feministisk rettstenkning og juridisk humanisme kan være fruktbare utviklinger av et felt som de siste 10 årene har stagnert.

Denne juridiske humanismen, det han med William Twining kaller en *ius humanitatis*, er imidlertid noe annet en det jeg navngir som en humanistisk rettstenkning. Wards juridiske humanisme er en *rettsfilosofi* som skifter fokus, som vender seg fra en juss som bygger på politisk og økonomisk logos, og mot en juss som bygger på de menneskelige egenskapene medfølelse, innlevelse, vennskap,

³⁰⁴ Ian Ward, "Etik i retten och litteraturen. Tilbakablick och framåtblick", i *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift*, 104, 2004, s. 4-14. Artikkelen, som ble skrevet til dette nummeret av *Retfærd*, er oversatt til svensk av Leif Dahlberg.

³⁰⁵ For en slik tilnærming, se Maria Aristodemou, *Law and Literature: Journeys from Her to Eternity* (Oxford University Press, Oxford 2000).

³⁰⁶ Ward 2004, s. 6.

Avsluttende betenkninger

kjærlighet, sympati, etc. En slik juridisk tenkning finnes det allerede eksempler på; konfliktrådstenkningen og *restorative justice* er nært beslektet med dette.

En humanistisk rettstenkning slik jeg har beskrevet den her, begynner så å si i andre enden. Det første, og ofte det eneste, som møter den dømmende taleren er språket, og med språket: retorikken. Taleren er i regelen ikke *selv* tilstede når den handlingen som skal dømmes *skjer*, enten det er en fysisk handling eller en språkhandling. Rhetoren/taleren/dommeren er ikke selv en del av fortellingen han eller hun dømmer, men, og dette er poenget: den som dømmer *skaper fortelling* i dømmingen. En ny fortelling med et nytt ansvar, og et nytt krav om retorisk kompetanse.

Juristen William Twining, som Ward støtter seg på, påpeker at det som trengs for å forstå den iblant forvirrende geopolitiske dynamikken i 2000-tallets rett og politikk, er et "kart" som løfter "frem virkelighetens kompleksitet og u håndgripelighet, vanskelighetene med å forstå den, og verdien av fantasi og et mangfold av perspektiver i møtet med disse vanskelighetene." Dette, ifølge Twining, kan kun skapes som et litterært prosjekt, "noe som tegnes opp i subjektets fantasi".³⁰⁷

Wards og Twinings *ius humanitatis* er tanken om en rettstenkning som tar utgangspunkt i det menneskelige mangfold, og tenkning som må være forberedt på å "lytte til mange ulike stemmer". Ward skriver: "Mer än något annat är sammenförandet av rätt och litteratur avsett att betona betydelsen av att lyssna."³⁰⁸

En humanistisk rettstenkning ville ikke være uenig, for som Quintilian skriver: "slik kan ikkje talekunsten slå rot utan sameina kjærleik frå han som gjev, og han som tek

³⁰⁷ Se Ward 2004, s. 10, og William Twining, *Globalisation & Legal Theory* (Cambridge University Press, Cambridge 2000), s. 242 et passim.

³⁰⁸ Ward 2004, s. 11.

imot³⁰⁹ – men, den ville først stille spørsmålet: Hva er å lytte? Og den ville slå fast at å lytte også er å lese, å fortolke, å dømme. Det hjelper lite å lytte hvis man ikke hører hva de andre stemmene sier, hvis man ikke forstår dem eller lytter gjennom et filter av hermeneutiske regler som i seg selv tar bort de fleste av dem. Det hjelper ikke alltid å lytte med en ”naturlig språklig forståelse”. Det som er ”naturlig” for en er kanskje ikke naturlig for en annen.

Dette kartet som må lages for å forstå ”virkelighetens kompleksitet og u håndgripelighet”, kan altså kun skapes som et litterært prosjekt, noe som tegnes opp i subjektets fantasi. Men, også her er svaret *alltid allerede*: Dette prosjektet er alltid allerede litterært, det vil si retorisk, og litteraturens privilegerte plass i tenkningen skyldes, som vi snart skal se, heller ikke at den er ”fantastisk”, at den appellerer til fantasien, men dens retoriske status.

Nærhet og avstand

Det man kaller globalisering har de siste tiårene økt i omfang og hastighet. Det finnes minst tre aspekter ved denne globaliseringen, eller ”verdenfiseringen” (mondialisation) som Derrida kaller det, som angår en humanistisk rettstenkning. Alle tre handler til en viss grad om forholdet mellom *nærhet og avstand*. Disse tre er: klimaendringer, telekommunikasjon og imperiale kontrollmekanismer, og alle tre har direkte konsekvenser for den norske samfunnssfæren og det norske rettsvesenet. De to første har jeg vært inne på tidligere i avhandlingen.

Både de klimatiske og økosystemiske endringene, og det problematiske forholdet mellom virkeligheten og det virtuelle som den globale telekommunikasjonen

³⁰⁹ Quintilian 2004, s. 127.

fører med seg, vil være vesentlige problemfelt i en utvidet samtale om humanistisk rettstenkning.

I en tid, for det første, hvor menneskene i større og større grad er omgitt av, og lever sine liv gjennom en virtuell, piksel- eller radiobølgebasert virkelighet (datamaskiner, mobiltelefoner, digitale og interaktive tv-systemer, internett etc.), hvor grensesnittene mot den fysiske virkeligheten ikke uten videre kan fastholdes, og i en tid, for det andre, hvor menneskene raskere enn noensinne er i ferd med å bryte ned det naturlige grunnlaget for sin egen tilværelse, ville det å skrive om rett, rettferdighet og retorikk, uten å ta dette med i betraktning, ligne en form for blindhet. En begynnende innsikt er her tilstede, men disse tematikkene, i omfang og kompleksitet, krever egne tekster og egne avhandlinger. Her skal jeg nøye meg med å presentere en mulig begynnelse på det tredje aspektet, det Michael Hardt og Antonio Negri navngir som Imperiet.³¹⁰

Verden er blitt mindre, som det heter. Den har kommet nærmere. Å kunne se og snakke i sanntid med mennesker overalt på jordkloden bringer disse menneskene, "oss", nærmere hverandre i en virtuell nærhet som ikke i prinsippet er mindre virkelig enn andre virkeligheter. Samtidig: De felles bekymringene vi nå tilsynelatende deler hva klodens tilstand angår, endrer også *ansvarsforholdet* – og følelsen av dette ansvarsforholdet – mellom oss. Fabrikkarbeideren i Odda er ikke lenger fjern fra han eller hun som arbeider ved fabrikken i Kina eller i banken i USA. Når de siste går under, mister den første jobben. Det er også nærhet. Hva som er rettferdig er dermed ikke lenger bare opp til "oss", det er også opp til dem, de Andre.

³¹⁰ Michael Hardt og Antonio Negri, *Imperiet* (Spartacus, Oslo 2005). Oversatt av Bjørn C. Ekeland. Engelsk utgave: *Empire* (Harvard University Press, Cambridge, Ma. & London 2000).

De Andre som, i det minste virtuelt, ikke lenger er så Andre som de en gang var, og kanskje aldri har vært.

De eksistensialistiske under- eller overtonene i globaliseringsdebatten skyldes ikke ren tenkning, ren teori, hvis noe slikt finnes; de skyldes enkle, logistiske og populærvitenskapelige fakta. Som en moderne myte: Hvis hele Kinas befolkning spiser en bestemt matvare *samtidig* en dag, f.eks. kylling, går hele Vestens matforsyning og økonomi under. Eller som et gammelt ordtak: den enes brød, den annens død. En mulig eksistensialistisk innsikt i globaliseringens klimaproblematikk ville derimot også kunne si det slik: den enes brød, den annens brød. Og omvendt. Kort sagt: Vi er alle i samme båt. Bevisstheten øker, virker det som. Vi lytter mer, og mer intenst, på stemmene som bringer tørken og flommen, sulten og regnet nærmere vår egen dørstokk.

Og likevel, og ikke uten en viss ironi: På tross av muligheten for enorme hastigheter og enorme mengder hva angår kommunikasjon menneskene imellom, så skjer de nødvendige endringene bemerkelsesverdig sakte. Den inerte hermeneutikken, de trege lesemåtene, gjelder også den ordenen som ligger over og utenfor oss, men som ligger rundt og i oss, den imperiale orden. Kanskje gjelder Aristoteles' ord fremdeles: "Det som er langt borte, frykter folk ikke; alle vet jo at de skal dø, men siden det ikke er nær forestående, bryr de seg ikke om det."³¹¹ Aristoteles blander tid og rom i denne setningen, og det er denne blandingen vi må se etter og se opp for, når vi lytter etter stemmer i en søken etter rettferdighet – også etter en global rettferdighet som også alltid er lokal.

³¹¹ Aristoteles 2006, s. 121.

Humanistisk rettstenkning i Imperiets tidsalder

Det finnes ingen rettstenkning uten en eller flere immanente ideer om rettferdighet. Det presserende spørsmålet er altså i hvilken grad man, kanskje spesielt i vår tid, kan tillate seg å tenke rett og rettferdighet på et lokalt eller nasjonalt plan, uten samtidig å tenke internasjonalt eller globalt. Med andre ord: Ideen om et norsk rettsvesen som ukrenkelig, unikt, selvstendig og universelt innenfor det norske universet, som et åndsverk tilhørende norske statsborgere og i deres makt, er ikke lenger mulig, og har kanskje aldri vært det.

På den ene siden har den juridiske praksis allerede i tiår vært direkte og indirekte påvirket av, og i noen tilfeller underlagt, internasjonal rettstenkning. I første rekke gjennom menneskerettighetene og folkeretten, men senere også gjennom forholdet til eksempelvis EØS og Den europeiske union, og dens direktiver. Den norske jussen er ikke lenger bare norsk, og den Norske Stat er ikke lenger en suveren i forhold til denne. Verden, i det minste den vestlige verden, er kommet nærmere, kommet inn i den norske sfæren. På den andre siden er det like lenge siden den norske sfæren var norsk, også utenfor jussen. Global handel, global bevegelsesfrihet, og først og fremst global kommunikasjon gjennom internett og telekommunikasjon bidrar til å oppheve eller tilslore de grensene som ennå finnes, på papiret eller som lovlige eller ulovlige murer.

I tillegg finnes det fenomener i verden som ikke bare muliggjør, men krever rett- og litteraturfeltets, det vil si den humanistiske rettstenkningens, oppmerksomhet. Disse fenomenene påvirkere i større eller mindre grad hvert eneste menneske på kloden, og de gjør norske borgere, som alle andre borgere, om til verdensborgere. Fenomenene det her er snakk om er alle tett forbundet med spørsmålet om rettferdighet, og ikke minst retorisk rettferdighet.

Idet denne teksten skrives – idet norske borgere på den ene siden går i tog for fred i Midtøsten, og på den andre strømmer til kinoene for å se filmen om den urnorske heltens fra andre verdenskrig, Max Manus – ville det vært retorisk mulig å hoppe over den begivenheten i verden som fremstår som viktigst akkurat nå: bombingene av Gaza. Retorisk mulig: ja, vitenskapelig fornuftig: kanskje. Men, ville det vært rettferdig? Ville det vært retorisk rettferdig? Dette er retoriske spørsmål, og dermed er svaret, for min del, gitt. Mitt eget ståsted i spørsmålet om rettferdighet, også i Midtøsten, er ikke spesielt dissimulert i denne teksten. Vitenskapelighet endrer ikke slike ståsteder, tvert imot; den stiller større krav til dem. Hvis den hadde endret dem eller gjort dem usynlige, så kunne man med rette talt om sanne fiksjoner, legale løgner, *hypokrisis* eller skuespill.

Ingen av de store krigene vi har sett og ser i vår tid finner sted uten et tungt materielt og økonomisk engasjement fra multi- og transnasjonale selskaper og militær-industrielle komplekser. Dette er selve kjernen i Imperiets virksomhet, en permanent unntakstilstand med vedvarende krig og forbruk av materiell og varer. Spørsmålet er: Hvordan tenke rettferdig om rettferdighet i Imperiets tidsalder?

Imperiet, ifølge Hardt og Negri, handler om en ny form for herredømme som i takt med globaliseringen er i ferd med å oppstå:

Gjennom de siste tiårene, etter hvert som koloniregimene ble styrtet, og spesielt etter at de sovjetiske barrierene mot det kapitalistiske verdensmarkedet til slutt brøt sammen, har vi vært vitne til en uimotståelig og ugjenkallelig globalisering av økonomiske og kulturelle utvekslinger. Sammen med det globale marked og globale produksjonskretsløp har det oppstått en global orden, en ny logikk og styrestruktur – kort sagt, en ny form for suverenitet. Imperiet er det politiske subjektet som effektivt regulerer disse globale utvekslingene, den suverene makten som regjerer verden.³¹²

³¹² Hardt og Negri 2005, s. 13.

Avsluttende betenkninger

Dette nye Imperiet er for det første noe annet enn den gamle formen for imperialism, hvor suverene nasjonalstater blant annet utvidet sin egen suverenitet ved å ta i besittelse nye landområder. Imperiet er både konkret og abstrakt samtidig: det som driver den imperiale maskinen er konkrete multinasjonale og transnasjonale selskaper, regjeringer og globale organisasjoner (inkludert FN og Amnesty). Samtidig er Imperiet abstrakt i den forstand at det ikke har et sentralisert maktsentrum, for eksempel USAs regjering, selv om Hardt og Negri også fremhever at USA akkurat nå spiller en sentral rolle i Imperiet. Om noen år blir det kanskje Kina.

Det er en flytende, desentrert og desentralisert suveren makt vi her snakker om. Det er med andre ord en *nettverksmakt*, ikke en imperialistisk makt som tjener en bestemt herre. Tvert imot er det en inkluderende og deterritorialiserende makt som styres av markedet, et marked som omfavner hele verden. Inkluderende her, ikke i humanistisk, men i kapitalistisk forstand, som inkluderingen av alle nasjonale og internasjonale markeder inn i ett globalt marked. Imperiet glatter ut grenser og forskjeller, og det styrer menneskene helt ned til deres kropper og hjerner.

Eksemplene på dette kan være subtile – i form av reklame, styringen av forbruk, plasseringen av basisvarer innerst i butikken, en meierigigant som selger osten på billigsalg mot monopol i kjedebutikken, Coca-Cola som bruker millioner av dollar på å knytte sitt eget produkt direkte til julenissen, i. e. til alle barns håp og drømmer. Imperiet utøver en form for biomakt over det menneskelige mangfold, det Hardt og Negri kaller the *multitude*, multituden: mengden, mangfoldet, mylderet, massene.

Eksemplene kan imidlertid også være voldsomme, som invasjonene i Irak. Militære intervensjoner har i økende grad karakter av politiaksjoner: Politiet opprettholder orden innenlands, men i en globalisert verden er hele verden

”innenlands”. Hvilke interesser står på spill når Irak og Afghanistan invaderes av vestlige stater? Er det behovet for andre lands naturressurser? Er det frykten for at ”lokal” sikkerhet står i fare for angrep fra andre lands borgere (og skjer et slikt angrep på grunn av ondskap, *evil*)? Er det muligheten til å kapre og utvide nye markeder? Er det skuespill? Det vil si: å opprettholde ideen eller *bildet* av styrke for å bevare *følelsen* av trygghet? Eller er det en overordnet humanistisk idé (rettferdig eller ikke) om rettferdighet, som krever slike intervensjoner? Hvem sin rettferdighet?

At disse intervensjonene ikke kun dreier seg om en overordnet, universell idé om rettferdighet som krever denne formen for maktbruk for å bli opprettholdt, virker åpenbart. Det er derimot *kombinasjonen* av alle disse interessene, og flere, som danner grunnlaget for denne typen utøvelse av kontroll. Det er et *nettverk* av interesser som danner grunnlaget for Imperiets suverenitet, men denne nettverkssuvereniteten er ikke koordinert av et samlende sentrum, av en mestervilje; de ulike interessene opererer selvstendig, men i et nødvendig samspill med hverandre og med en felles interesse: opprettholdelsen av status quo, av tingene slik de er. Krig og forbruk.

Kanskje er det nettopp flerstemtheten i denne imperiale suvereniteten som gjør at den kan fremstå som ”rettferdig”. I denne polyfonien er det nok stemmer, enten de heter Bush, Bin Laden, Obama eller Amnesty, til at hver enkelt kan finne trygghet i en av dem.

Imperiet *utbytter* multituden til fordel for sin egen kapitalbaserte og markedsstyrte logikk, men samtidig er det helt og holdent *avhengig* av multituden for sin egen eksistens. Det finnes altså en dobbelhet ved Imperiet som danner selve kjernen i Hardt og Negris tenkning.

Imperiet vi står overfor, skriver Hardt og Negri, råder over enorme krefter til undertrykkelse og ødeleggelse [...], men, og dette er poenget:

Overgangen til Imperiet og dets globaliseringsprosesser gir nye muligheter til frigjøringens krefter. Globaliseringen er selvfølgelig ikke en enkelt ting, og de mangfoldige prosessene vi anerkjenner som globalisering er verken enhetlige eller entydige. Vår politiske oppgave, vil vi hevde, er ikke ganske enkelt å motstå disse prosessene, men å reorganisere dem og rette dem mot nye mål. De skapende kreftene til multituden som opprettholder Imperiet, er også i stand til på egen hånd å danne et mot-Imperium, en alternativ politisk organisering av globale strømmer og utvekslinger. Kampen for å motvirke og velte Imperiet, så vel som kampen for å danne et reelt alternativ, vil slik finne sted i det imperiales eget terreng, og slike nye kamper har da også allerede begynt å dukke opp. Gjennom disse kampene og mange flere som dem, vil multituden måtte oppfinne nye demokratiske former og en ny konstituerende makt som en dag vil føre oss gjennom og hinsides Imperiet.³¹³

Den nye verdensordenen åpner for et nytt demokrati, og demokratiet er på sin side naturligvis tett forbundet med spørsmålet om rett og orden, og det er ifølge Hardt og Negri gjennom multitudens motstandskamper at dette nye demokratiet kan oppstå.

Slik er det altså ikke bare Imperiet som fremstår som et nettverk og en nettverksmakt, også multituden, ifølge Hardt og Negri, kan oppfattes som et nettverk: et åpent og ekspansivt nettverk hvor alle forskjeller kan uttrykkes fritt og likeverdig, et nettverk som stiller til rådighet midlene som skal til for å kunne møtes, slik at vi kan arbeide og leve i fellesskap.

Spørsmålet om det *juridiske* er grunnleggende i tenkningen om Imperiet. Hardt og Negri begynner sin analyse av Imperiet med å forsøke å beskrive dets juridiske konstitusjon. Første setning i første kapittel lyder:

³¹³ Ibid., s. 17.

Imperiets problematikk blir først og fremst bestemt av et enkelt faktum: at det finnes en verdensorden. Denne orden kommer til uttrykk som en juridisk form. Vår første oppgave blir derfor å gripe *konstitusjonen* til den ordenen som i dag tar form.³¹⁴

Imperiet er allerede en form for politisk rettstenkning på humanistisk grunnlag. Å gripe denne konstitusjonen, å se hva den består av, hvordan den fremstiller seg selv, hvilken *retorikk* som er i arbeid, også i *Imperiet* selv, vil kunne være en mulig vei gå for en humanistisk rettstenkning. Denne tenkningen vil kunne foregå i et *UuB*, et universitet uten betingelse, og innenfor dette universitetet: i humanvitenskapene med evne til å arbeide med rettsspørsmål.

Også dette skrittet vil imidlertid måtte være parataktisk, et skritt til siden: Parallelt med studiet av en ny verdensorden, må studiet av lokal rett og urett fortsette; de to henger sammen.

Den privilegerte litteraturen

Hva har så litteraturen, i skjønnlitterær forstand, med rett og rettferdighet i en ny verdensorden å gjøre? Også i *Imperiet* er litteraturen er til stede. Spredt utover finner vi litterære eksempler av forfattere som Rabelais, Herman Melvilles *Bartleby*, Robert Musil, Joseph Conrad, Louis-Ferdinand Celine, Franz Kafka. Ideen om smitte, *contagion*, en form for ufrivillige overføringer mellom mennesker, formidles for eksempel via Celines *Reisen til nattens ende*: Der den logisk-diskursive argumentasjonen ikke er tilstrekkelig for å uttrykke bestemte fenomener griper Hardt og Negri til litteraturen. Dette er en velkjent anvendelse av litteratur, men det interessante er at disse eksemplene, med unntak av Robert Musils *Mannen uten egenskaper*, opptrer på et annet tekstnivå enn hovedteksten, på det vi med narratologiske termer kan kalle for et ekstradiegetisk nivå i teksten. Dette nivået

³¹⁴ Ibid., s. 23.

Avsluttende betenkninger

skiller seg ut ved at det dukker opp som kursiverte kapitler i teksten, og får nærmest karakter av det film- og tv-verdenen kaller en *voice-over*, en stemme som kommenterer hoveddiskursen. I disse partiene skifter også stilen til å bli mer litterær, mer inntrengende og poetisk. Et eksempel:

I postmoderniteten befinner vi oss enda en gang i Frans av Assisis situasjon, idet vi mot maktens elendighet setter gleden ved væren. Dette er en revolusjon som ingen makt skal kontrollere – for biomakt og kommunisme, samarbeid og revolusjon forblir sammen, i kjærlighet, enkelhet, og uskyld også. Dette er den ukuelige letthet og glede ved å være kommunist.³¹⁵

Hardt og Negri forholder seg ikke direkte til rett- og litteraturbevegelsen, men dette er ikke det samme som å si at Imperiet ikke har betydning for feltet. Tvert imot er tenkningen vi finner i *Imperiet* vesentlig for den utviklingen av feltet Ian Ward påpekte i sammenheng med en ny verdensorden. For å forstå denne sammenhengen kan det være nyttig med et nytt skille, en oppdeling av rett- og litteraturfeltet, det vil si den humanistiske rettstenkningen, i to nivåer: et mikronivå og et makronivå, i.e. et lokalt og et globalt nivå. Det lokale nivået, eller mikronivået, blir da det vi allerede er i gang med på feltet, analyser av lokale rettssaker, bestemte litterære verk etc. Dette nivået, på tross av sin 30-årige historie, er fremdeles i sin spede begynnelse, selv om det nærmer seg slutten: Det gjenstår fremdeles mengder av arbeid her, et arbeid som nå først og fremst består i å formidle innsiktene fra dette tverrfaglige feltet til akademiet og videre utover.

Det som imidlertid viser seg når vi bringer rett- og litteraturfeltet opp på det globale nivået, er at tenkningen rundt rett og litteratur slik vi kjenner den i dag, ikke har tilstrekkelig dybde til å kunne belyse det. Litteraturen spiller fremdeles en

³¹⁵ Ibid., s. 403.

privilegert rolle på dette nivået, men ikke slik den brukes av de angloamerikanske "law and literature studies", hvor litteraturen på romantisk måte fremheves på grunnlag av dens *kraft*, dens mystiske og mytiske evne til å vise oss tilstander, fenomener og sannheter i verden på en unik måte. Litteraturens kraft i forhold til vår imaginasjon og forestillingsevne er et viktig moment, men det er ikke i seg selv tilstrekkelig for å kunne gripe "virkelighetens kompleksitet og uåndgripelighet", som Twining formulerte det, og som han ville gjøre gjennom et litterært prosjekt, "noe som tegnes opp i subjektets fantasi".

Å tegne noe opp i subjektets fantasi er ikke en kvalitet som er begrenset til den kategorien vi kaller litteratur, tvert imot er den nettopp *ikke* begrenset til litteratur. Det er denne begrensningen jeg ser på som et romantisk litteratursyn. Dette aspektet ved litteraturen er altså ikke tilstrekkelig for å fremheve dens privilegerte rolle, selv om, som Quintilian med rette påpeker, litteraturfaget er "det eneste faget som yter meir enn det lovar".³¹⁶ Hvis den skal brukes i en privilegert rolle, så, vil jeg påstå, er det to andre aspekter som er avgjørende:

- 1) Den viktigste årsaken til at litteraturen er et nøkkelobjekt også i studiet av den nye verdensorden, er ikke dens mystiske kraft, men det faktum at den inneholder den mest avanserte retorikken vi har. Det er altså den mest komplekse talesjangeren, og den kan spille dermed en privilegert rolle når vi skal forsøke å forstå all annen retorikk, også den globale.
- 2) Litteraturen, som skjønnlitteratur, er per definisjon fiktiv, og den utgjør dermed et privilegert sted for studiet av forholdet mellom fiksjon/ikke-fiksjon, og dermed også for studiet av virtualiteten.

³¹⁶ Quintilian, 2004, s. 74.

Avsluttende betenkninger

Et annet moment her er at litteraturens status som fiksjon også i en viss forstand setter den i en tilstand av lovløshet i forhold den faktiske retten. Denne lovløsheten innebærer igjen en bestemt form for frihet, friheten til å si det forbudte, forbudte sannheter for eksempel. Men denne samme friheten bærer i like stor grad med seg muligheten for løgn, og nettopp denne muligheten for løgn er det da også som spøker i bakgrunnen av den virtuelle virkeligheten vi til daglig presenteres for. Litteraturens privilegerte rolle skyldes altså ikke dens "litterære kraft", men dens retoriske kompleksitet og status som fiksjon.

Dette, vil kanskje mange mene, er et *realistisk* litteratursyn. Det som er i ferd med å oppstå, som har oppstått, etter postmodernismen, er ikke verken en post-postmodernisme eller en ny, romantisk humanisme, men en ny realisme. Aristoteles' påstand eller innsikt: Rettferdigheten sies å være ubetydelig, for folk foretrekker skinnet fremfor virkeligheten, er en postmoderne påstand eller innsikt som dermed aldri har vært det: den er realistisk.

I denne nye realismen er ironien ikke lenger mestertropen, slik den var det i postmodernismen. Den ironiske distansen som kjennetegnet postmodernismen erstattes av innsikten i en ny "globalisert" og i økende grad pikselbasert virkelighet hvor selve virkeligheten, i en viss forstand, ikke lenger er det den var. Evnen til å analysere denne virtuelle virkeligheten, og nærmere bestemt denne virtuelle virkelighetens retorikk, dens billedretorikk, vil komme til å spille en stadig mer vesentlig rolle i den videre utviklingen av feltet.

Slutten på begynnelsen

Jeg sa allerede fra begynnelsen av, at dette bare var begynnelsen. Både feltet og metoden, *metaveien* (*meta hodos*), har en lang vei å gå. I møtet med studenter og professorer på juss og litteraturvitenskap, har sluttspørsmålet nesten uten unntak

vært det følgende: La oss si at dette stemmer, og at dette er riktig og viktig. *Hva skal man så gjøre med retten?*

Det dekonstruktivt logiske, hvis en slik logikk hadde eksistert, ville være å skrinlegge rettssystemet slik det er i dag, og starte om igjen fra begynnelsen, det vil si, å skape en ny begynnelse. Dette er idealisme, men kan ikke avfeies som det. Dette betyr ikke: en rettslig revolusjon. En rettslig revolusjon ville være, som ordet antyder, å snu ting på hodet, og riste alle delene løs i et kaleidoskop for så å sette sammen de samme delene på en ny måte. Dekonstruksjon er ikke revolusjon. Jeg gjentar gåten fra Derrida: *Dekonstruksjon er rettferdighet*. Et utsagn egnet til å så tvil blant de rettroende. Det betyr: Rettferdigheten er dekonstruktiv, som igjen betyr: Rettferdigheten er flere. Og via disse omveiene: Det finnes mer enn én rettferdighet. Tvilen er nøkkelen. Tvilen vil på juridisk si: uskyldspresumpsjonen.

At vi i det daglige oppfatter at rettferdigheten er flere, er ingen åpenbaring. Men, det å beskrive rettferdigheter som et mulig utgangspunkt for en annen rett, en annerledes rett, er noe annet. Jeg gjentar Carneras ord:

Retten er en æstetisk orden fordi selve *fremstillingen* af retten og retfærdigheden er en uhyre viktig dimension ved vores forståelse og sandhed.³¹⁷

Fremstillingen av retten, og av rettens rettferdighet, er det som må studeres. Det finnes, i en viss dekonstruktiv forstand, ingen annen rett enn den fremstilte. I de juridiske lærebøkene jeg nevnte ovenfor er *rettferdighet* som tema ikke til stede. På Politihøgskolen står juss, psykologi, sosiologi og naturvitenskap på pensum. Humanvitenskapene, de vitenskapene som studerer det materialet rettsvesenets deltakere først og fremst arbeider med; språket, og språkets historie og virkning, er også her fraværende.

³¹⁷ Carnera Ljungström 1998, s. 194.

Avsluttende betenkninger

Retorikken, som jeg sa før, har ingen etikk, men fordommer ligger allerede nedfelt i språkbruken. Å kunne finne disse fordommene krever en utdanning som foreløpig ikke er institusjonalisert blant dem som trenger det mest. En god taler, også i *genos dikanikon*, er, ifølge Aristoteles, Cicero og Quintilian, alltid et godt menneske. Fortolkning: Et godt menneske er en som i sin retoriske virksomhet fremviser bevisstheten om fordommer, både i det som dømmes og i sin egen dom over det. Oppgaven er å begrense disse fordommene, sine egne og sine meddommers fordommer. En mulig løsning er å begynne på nytt hver gang, etter forslag fra Georg Johannesen:

Dommerne ble daglig trukket ut ved loddtrekning, slik at ikke et eneste menneske på forhånd visste hvem som ble med eller hvilke saker som skulle behandles.³¹⁸

De blanke arkene skal likevel, til syvende og sist, fylles; dommen skal ut i ord. Juridisk språk, det språket som dømmer, må for det første finnes, i aktiv og passiv, og for det andre avmystifiseres, en avmystifisering som i det minste *kan* skje ved hjelp av hermeneutisk og retorisk kompetanse. Jeg lar Roland Barthes' ord stå som mine nest siste:

"Avmystifisering", for enda en gang å bruke et ord som begynner å bli utslitt, er ingen olympisk virksomhet. Jeg mener at jeg ikke kan støtte den tradisjonelle oppfatningen som postulerer et naturgitt skille mellom juristens eller vitenskapsmannens objektivitet og kritikerens eller forfatterens subjektivitet, *som om* den første var begavet med en "frihet" og den andre med et "kall", begge like egnet til å trylle bort eller sublimerer reelle grenser for deres situasjon: jeg gjør krav på å oppleve fullt ut vår tids *motsigelsesfullhet*, som kan la en sarkasme bli betingelsen for sannhet.³¹⁹

Motsigelsesfullhet... For et ord! Som om... For en tanke.

³¹⁸ Georg Johannesen, "Forord", i Quintilian 2004, s. 7.

³¹⁹ Barthes 1999 [1957], s. 10. Mine uthevinger. Dette er sitert "fritt etter" Barthes, to av ordene står ikke i originalen.

BIBLIOGRAFI

Greske oppslagsord er fra C. Berg, *Oldgræsk-Dansk Ordbog*, 3. utg. (Gyldendal, København 2003).

DOMMER

- Norsk Retstidende:
- Rt-1958-479 (Agnar Mykle)
 - Rt-1959-431 (Henry Miller)
 - Rt-1967-1502 (Jens Bjørneboe)
-
- Frostating lagmannsretts dom 29. mai 1978 (Fritz Moen: Torunn-saken). Sitert etter NOU 2007:7.
 - Frostating lagmannsretts dom 18. desember 1981 (Fritz Moen: Sigrid-saken). Sitert etter NOU 2007:7
 - Karmsund herredsretts dom 27. november 1997 (Birgitte Tengs-saken)
 - Gulating lagmannsretts dom LG-1998-260 (Birgitte Tengs-saken)

SITERTE VERK

- Adorno, Theodor W. (1992) *Notar til litteraturen*. Oslo, Det Norske Samlaget.
- Adorno, Theodor W. (1998) *Eстетisk teori*. Oslo, Gyldendal.
- Aristoteles (2007): *Retorikk*. Oslo, Vidarforlaget.
- Andenæs, Mads Henry (1997): *Rettskildelære*. (uten forlag) Oslo.
- Barthes, Roland (1998): *Retorikken. En ny innføring i den gamle retoriske kunst*. Oslo, Spartacus.
- Baudrillard, Jean (1994): *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press.
- Bernt, Jan Fridthjof og David Doublet (1998): *Vitenskapsfilosofi for jurister – en innføring*. Fagbokforlaget.
- Bernt, Jan Fridthjof og Synne Sæther Mæhle (2006): *Rett, samfunn og demokrati*. Oslo, Gyldendal.
- Blanchot, Maurice og Jacques Derrida (2000): *Demeure: Fiction and Testimony og The instant of my death*. Stanford, Stanford University Press.
- Blandhol, Sverre (2003): "Retorikk og juss", i *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, nr. 4.
- Blandhol, Sverre (2005): "Den nordiske rettsvitenskapens retoriske grunnlag", i *Rhetorica Scandinavica*, 33.

- Boe, Erik (1996): *Innføring i juss: Juridisk tenkning og rettskildelære*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Bolz, Norbert (2003): *Kaos og simulasjon*. Oslo, Spartacus.
- Boyd White, James (1985): *Heracles' Bow: Essays on the Rhetoric and Poetics of the Law*. University of Wisconsin Press.
- Bratholm, Anders og Ståle Eskeland (2008): *Justismord og rettssikkerhet*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Burke, Kenneth (1966): *Language as Symbolic Action. Essays on Life, Literature and Method*. Berkely & Los Angeles & London, University of California Press.
- Carnera Ljungstrøm, Alexander (1998): *Rettens alkymi. Om venskab, retfærdighed og pathos*. København, Samleren.
- Cicero, Marcus Tullius (1993): *De oratore (Om talaren). Bok I*, i Hermund Slaattelid (red.): *Romersk retorikk*. Oslo, Samlaget.
- Deleuze, Gilles og Felix Guattari (2005): *Tusind plateauer : kapitalisme og skizofreni*. København, Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler.
- de Man, Paul (1983): *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism. 2. ed.* London, Routledge.
- Derrida, Jacques (1982): *Margins of philosophy*. Chicago, Chicago University Press.
- Derrida, Jacques (1996 a): *Marx' spøkelses: gjeldsstaten, sorgarbeidet og Den nye internasjonale*. Oslo, Pax.
- Derrida, Jacques (1996 b): "Remarks on Deconstruction and Pragmatism", i Simon Critchley og C. Mouffe (ed.), *Deconstruction and Pragmatism*. London, Routledge.
- Derrida, Jacques (1992): *Acts of Literature*. Derek Attridge (ed.). London, Routledge.
- Derrida, Jacques (1997): *The politics of friendship*. London & New York, Verso.
- Derrida, Jacques (2001): *L'Université sans condition*. Paris, Galilée.
- Derrida, Jacques (2002): *Lovens makt: "autoritetenes mystiske grunnlag"*. Oslo, Spartacus.
- Derrida, Jacques (2004 a): *Dissemination*. London, Continuum.
- Derrida, Jacques (2004 b): "Jeg er i krig med meg selv", *Le Monde Diplomatique*, Norge, oktober 2004. Først trykket i *Le Monde*, 12.04.2004.
- Derrida, Jacques (2005): "Brev til en japansk venn". *Agora* 1-2 (s. 5-11).
- Derrida, Jacques (2006): *Dekonstruksjon: klassiske tekster i utvalg*. Oslo, Spartacus.
- Derrida, Jacques (2002): "The Deconstruction of Actuality" i Jacques Derrida og Elisabeth Rottenberg, *Negotiations : interventions and interviews, 1971-2001*. Stanford, Calif., Stanford University Press.

- Dragvoll, Johan (2001): *Litteratur og rett i Liland-saken*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Dragvoll, Johan (2004): "Litteraturens norske triumf: Tilfellet Per Liland", i *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift*, nr 1 2004.
- Eckhoff, Torstein (1985): *Rettskildelære*. Oslo, Tanum.
- Ekeland, Bjørn C. og Arild Linneberg (2002): "Dekonstruksjon, rett og rettferdighet?" Etterord til Jacques Derrida (2002): *Lovens makt* (se denne).
- Emberland, Marius (1999): "Om "law and literature"-bevegelsen og dens overførbarhet til norske forhold" i *Kritisk Juss* 1999, s. 251.
- Fish, Stanley (1989): *Doing What Comes Naturally: Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*. Durham & London, Duke University Press.
- Fitzpatrick, Peter (1992): *The Mythology of Modern Law*. London & New York, Routledge.
- Fleischer, Carl August (1998): *Rettskilder og juridisk metode*. Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Goodrich, Peter (1996): *Law in the Courts of Love: Literature and other minor jurisprudences*. London & New York, Routledge.
- Goodrich, Peter et al. (ed.) (2008): *Derrida and Legal Philosophy*. Palgrave Macmillan.
- Graver, Hans Petter (2007): *Rettsretorikk – en metodelære*. Oslo, Fagbokforlaget.
- Hagen, Erik Bjerck (2000): *Litteratur og handling : pragmatiske tanker om Ibsen, Hamsun, Solstad, Emerson og andre*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hagen, Erik Bjerck (2003): *Hva er litteraturvitenskap*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hardt, Michael og Antonio Negri (2005): *Imperiet*. Oslo, Spartacus.
- Heidegger, Martin (2000): *Kunstverkets opprinnelse*. Oslo, Pax.
- Holberg, Ludvig (1991): *Jeppe på Bjerget*. Oslo, LNU/Gyldendal.
- James, William (1981): *Pragmatism*. Hackett Publishing Company.
- Johannesen, Georg (1992): *Retorikkens tre ansikter*. Oslo, Cappelen.
- Johannesen, Georg: (2001): *Rhetorica Norvegica*. Oslo, Cappelen.
- Johannesen, Georg: (2004): "Forord", i Quintilian 2004.
- Johannesen, Georg (2005), *Eksil : om Klosterlasse og andre eksempler*. Oslo, Cappelen.
- Johannesson, Kurt (1994): "Juridik og retorik", i Mikael Mellqvist og Mikael Persson (red.), *Retorik och Rätt*. Uppsala, Lustus forlag, s. 11-44.
- Kafka, Franz (1989): *Prosessen*. Oslo, Gyldendal.

- Kennedy, George A. (1994): *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, Princeton University Press.
- Kennedy, George A. (1995): "Retorikk og poetikk", i Øivind Andersen, *I retorikkens hage*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Kevelson, Roberta (1987): *Charles S. Peirce's Method of Methods*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Kittang, Atle (2001): *Sju artiklar om litteraturvitskap*. Oslo, Gyldendal.
- Kittang, Atle et al. (red.) (2003): *Moderne litteraturteori. En antologi*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Kongeriget Norges Grundlov (1814). *Norges Lov*.
- Ledwon, Leonora (ed.) (1996): *Law and Literature. Text and Theory*. New York & London, Garland Publishing, Inc.
- Levinson, Sanford og Steven Mailloux (ed.) (1988): *Interpreting Law and Literature: A Reader*. Evanston, Northwestern University Press.
- Linneberg, Arild (2001): *Tretten triste essays om krig og litteratur*. Oslo, Gyldendal.
- Linneberg, Arild (2007): *12 ½ tale om litteratur og lov og rett*. Oslo, Gyldendal.
- Lyotard, Jean-Francois (1992): *Lov – form – begivenhet*. Oslo, Spartacus
- Nietzsche, Friedrich (1995): *Om våre dannelsesinstitusjoners fremtid*. Oslo, Spartacus.
- NOU 1999:27 "Ytringsfrihed bør finde Sted".
- NOU 2007:7 *Fritz Moen og norsk strafferettspleie*.
- Peters, Julie Stone (2005): "Law, Literature and the Vanishing Real: On the Future of an Interdisciplinary Illusion", i *PMLA*, nr. 2.
- Platon (1999): *Forsvarstalen*, i *Samlede verker I*. Oslo, Vidarforlaget.
- Platon (2001): *Faidros*, i *Samlede verker IV*. Oslo, Vidarforlaget.
- Platon (2006): *Gorgias*, i *Samlede verker III*. Oslo, Vidarforlaget.
- Posner, Richard (1998): *Law and Literature*. Cambridge, Ma. & London, Harvard University Press.
- Quintilianus, Marcus Fabius (2004): *Institutio Oratoria. Opplæring av talaren I-III*. Oslo, Det Norske Samlaget.
- Said, Edward (2004): *Humanism and democratic criticism*. New York, Columbia University Press.
- Sandberg, Tore (2008): *Overgrepet. Justismordene på Fritz Moen*. Oslo, Cappelen Damm.
- Schweigaard, Anton Martin: "Betragtninger over Retsvidenskabens nærværende Tilstand i Tyskland", i *Juridisk Tidsskrift*, 1834. Sitert etter Blandhol 2005.

- Seaton, James (1999), "Law and Literature: Works, Criticism and Theory", i *Yale Journal of Law and Humanities*, 11, s. 479 ff.
- Somby, Ánde (1999): *Juss som retorikk*. Oslo, Tano Aschehoug.
- Sun Zi (2006): *Kunsten å krige*. Oslo, Gyldendal.
- Torgersen, Fredrik Fasting (1978): *Hevnen*. Oslo, Forfatterforlaget.
- Twining, William (2000): *Globalisation & Legal Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ward, Ian (2004): "Etik i rätten och litteraturen. Tilbakablick och framåtblick", i *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift*, 104, nr 1.
- Weisberg, Richard (1989): "Coming of Age Some More: "Law and Literature" Beyond the Cradle", *Nova Law Review*, 110, 1988-1989.
- Ørsted, Anders Sandøe: "Over Sammenhengen mellem Dydelærens og Retslærens Princip", i *Moralfilosofiske skrifter i Udvalg*. København, Gyldendal 1936 [1798]. Sitert etter Blandhol 2005.
- Aadland, Erling (2006): *Farvel til litteraturvitenskapen*. Oslo, Spartacus.